

TARİH OKUMALARI:
KENDİ METİNLERİYLE OSMANLI TARİHİ
Mart 2002 - Aralık 2004

Sunum Yapanlar:

Mehmet İpşirli
Coşkun Yılmaz
Şevket Kamil Akar
Abdülhamit Kırmızı
Ebubekir Ceylan
Yunus Uğur
Fatih Ermiş
Haşim Koç
Gülçin Tunalı Koç
Fatma Sel Turhan
Fatma Samime İnceoğlu
Zeynep Süslü Berktaş
Sümeyye Parıldar
Selman Dilek
Şule Mutlu
Osman Sacid Arı
Abdülkerim Asılsoy

Hazırlayan:

Fatma Samime İnceoğlu

Redaksiyon:

Yücel Bulut

**BİLİM
VE
SANAT
VAKFI**

Türkiye
Araştırmaları
Merkezi

BİLİM VE SANAT VAKFI

Türkiye Araştırmaları Merkezi 1

NOTLAR 3

Tarih Okumaları:
Kendi Metinleriyle Osmanlı Tarihi

Kasım 2005

Vefa Cad. No. 35 34470 Vefa İstanbul

Tel **0212. 528 22 22 pbx**

Faks **0212. 513 32 20**

e-mail **bisav@bisav.org.tr**

www. bisav.org.tr

Türkiye Araştırmaları Merkezi

e-mail **tam@bisav.org**

SUNUŞ

Kendi Metinleriyle Osmanlı Tarihi

“İnsanların övdüğü fakat okumadığı kitaplar” olarak tanımlanan klasik eserler kategorisinde değerlendirilen ve dönemindeki olayları günümüze aktaran birinci el kaynak niteliğini haiz kronikler, tarihimiz ve toprağımızla ilgilenenlerin aşına olmaları gereken zengin bir entelektüel mirastır.

Bu mirasa aşinalığı önemseyen Türkiye Araştırmaları Merkezi; küçük fakat istikrarlı bir çekirdek ekip ile hem *Kendi Metinleriyle Osmanlı Tarihi*ni tespit ve tasvir ederek değerlendirmek, hem de bu sayede Osmanlılar ve onların gerçek dünyası hakkında birinci elden dolaysız bilgilere ulaşmak amacıyla Mart 2002’de -Aralık 2004’e kadar aylık periyotta olmak üzere toplamda XXXII oturum süren- Kronik Okumaları programını başlatmıştı.

Bu çalışma; müselsel ve muttasıl bir surette olmak üzere, oturumlarımız esnasında okuyup tartışmış olduğumuz, kendi döneminin siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel özelliklerini yansıtan toplam otuz altı kronikten otuz iki tanesine ilişkin özet değerlendirmelerimizi içermektedir. Elinizdeki çalışmada; ilk Osmanlı tarihlerinin yazılmaya başlandığı XV. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar olan dönem içerisinde gerek resmî, gerek gayri resmî olarak kaleme alınmış ve bazısı Osmanlı’nın kuruluşundan başlayıp müellifinin yaşadığı döneme kadar vuku bulan olayları, bazısı ise sadece müellifinin kendi döneminde gerçekleşen olayları içeren pek çok kroniğin özet değerlendirmesine yer verilmiştir.

Kronik seçiminde dikkat ettiğimiz bir özellik, yazım türlerinin farklı olmasıdır. Böylece, beş yüzyıllık bir dönemde hem Osmanlı tarih yazıcılığının gelişimini görme, hem de birbirinden farklı amaçlarla kaleme alınmış Osmanlı tarih kaynaklarının sunduğu bilgileri mukayese etme imkanı bulduk.

Bu bağlamda, konusu ve dönemi itibarıyla, ilk Osmanlı kronikleri olarak kabul edilen *Aşıkpaşaoğlu Tarihi* ve *Oruç Beğ Tarihi* gibi hanedanın soyunu ve Osmanlı Devleti’nin kuruluşunu konu edinen -daha sonraki

yüzyıllarda yazılmış *Netayic'ül Vukuat*, *Tâcü't-Tevârih* ve *Tevârih-i Âl-i Osman* da Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinin temel kaynaklarından kabul edilmektedir- ve müelliflerinin yaşadığı döneme kadar vuku bulan olayları ihtiva eden eserlerin yanı sıra, *Topçular Katibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, *Tedbirat-ı Pesendide* ve *Tarih-i Gilmanî* gibi sadece kendi döneminin olaylarını aktaran kroniklere de yer verilmiştir. Yazım türü itibariyle de; *Nüshatü's-Selâtin*, *Asafnâme*, *Koçî Bey Risalesi*, *Düstur'ül-Amel* ve *Kitab-ı Müstetab* gibi siyasetnâme, nasihatnâme, ıslahatnâme türündeki eserlerden, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, *Gazavât-ı Sultan Murad b. Mehmed Han*, *Selimnâme* gibi yalnız bir sultanın veya başarılı bir vezir, paşa veya kumandanın savaş ve seferlerini konu edinen gazavatnâme ve fetihnâme tarzında yazılmış eserlere, *Berber Bedirî'nin Günlüğü*, *George Oğulukyan'ın Ruznâmesi* ve *III. Selim'in Sirkâtibi Ahmet Efendi'nin Ruznâmesi* gibi günlük türündeki eserlerden, XVIII. yüzyıldan itibaren gelişen resmî tarih yazıcılığının ilk örneği olarak kabul edilen *Naima Tarihi*, *Vasîf Tarihi* ve *Çeşmî-zâde Tarihi* gibi vekayinâme türünde eserlere kadar birçok kronik değerlendirilmiştir. Yine bu çalışmada okuyup tartıştığımız kronikler arasında; *Telhis'ül-Beyan fî Kavanin-i Âl-i Osman* adını taşıyan bir XVII. yüzyıl kanunnâmesi, Osmanlı tarihini Bizans kaynaklarını kullanmak suretiyle anlatan *Bizans Söylenceleriyle Osmanlı Tarihi: Tarih-i Âl-i Osman* adlı eser, *Feth-i Cellî-i Kostantiniyye* ve *Abdi Tarihi* gibi tek bir olayı ve *İstanbul'un Uzun Dört Yılı* gibi yalnız bir şehrin belli dönemdeki hadiselerini konu edinen eserler de bulunmaktadır. Burada son olarak dikkat çekeceğimiz bir husus, çalışmamızda yer alan kroniklerin yüzyıl sırasına göre sıralanmış olmasıdır.

Kronik Okumaları programı tamamlanmış bulunsa da, *Tarih Okumaları* üst başlığıyla başlattığımız programımız yoluna devam ediyor. Bu yeni programda, tematik olarak seçtiğimiz bazı konular çerçevesinde tartışmalarımızı sürdürüyoruz. *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Tartışmaları* olarak belirlediğimiz ilk tematik toplantı serimiz, Ocak 2005'te başlayıp Haziran 2005'te bitti. Bu çalışmamızın özet değerlendirmeleri de, *BSV Notlar*'ın sonraki sayılarında yayınlanmak üzere hazırlanıyor. Bu program da, *Kronik Okumalarının* bereketlerinden biriydi hiç şüphesiz. Bugünlerde başlamış olduğumuz ikinci tematik toplantılar serimiz ise, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de İskan Politikaları* başlığını taşımaktadır.

Nice *BSV Notlar*'da buluşmak ümidiyle...

**Ahmed Aşıkpaşazâde, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi 889/1484*,
Hüseyin Nihal Atsız (haz.), Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı,
1992, 173 s.**

Derviş Ahmet Aşıkî adıyla bilinen Aşıkpaşazâde, 1393'de, Amasya'da dünyaya gelmiştir. Vefat tarihine dair muhtelif rivayetler vardır. Nihal Atsız; 1481'de vefat ettiğini yazar. Halil İnalçık ise vefat tarihi olarak 1502 senesini kabul eder. Şeyh Yahya'nın oğlu olan Aşıkpaşazâde'nin soyu; Babaîler isyanını başlatan meşhur Türkmen şeyhi -Baba Resul olarak bilinen-Horasanlı Baba İlyas'a kadar dayanmaktadır. Eserinin kaynağı; Orhan Gazî'nin imamının oğlu Yahşi Fakih'in yanında kaldığı sırada bulunduğu -fetret döneminin başlangıcına kadar olan süreci kapsayan- *Menâkıb-ı Ali Osman* adlı bir menâkıbnâmedir. 1476'da yazılmaya başlanan eserde, Aşıkpaşazâde'nin bizzat müşahade ettiği olayları içeren II. Murad ve Fatih dönemleri hakkındaki bölüm, orijinal kısmı teşkil etmektedir. Müellif, Ankara Savaşını, Yıldırım Bayezid'in solaklarından Bursa nâibi Koca Nâib diye bilinen kişiden aktarmaktadır.

Eserine Allah'a hamd ve Peygambere salat ve selamdan sonra kendi soy kütüğüne dair bilgi vererek başlayan Aşıkpaşazâde; girişte, eserini kaleme alış nedenlerinden ve kullandığı kaynaklardan bahsetmektedir. Hanedanın soyunu, Nuh (a.s.)'a dayandıran *Aşıkpaşazâde Tarihi*; Osmanlıların Anadolu'ya gelişini Süleymanşah ile başlatan eserlerdendir. Ahmedî'nin *İskendernâmesi* sayılmazsa, dönemin tarihi ile ilgili temsil kabiliyeti en yüksek Osmanlı tarihlerinden biri olan *Aşıkpaşazâde Tarihi* sultan olarak Korkut'u öne çıkarır. Eserin kime sunulduğuna dair herhangi bir bilgi verilmemektedir. 160 babdan oluşan eser, Osmanlıların Anadolu'ya gelişlerinden başlar ve Fatih Sultan Mehmet'in en son gazası (İşkodra'yı fethi)na kadar gelir. Bundan sonraki 156. babda Osmanlı Sultanlarının huy ve adetlerinden; 158. babda dervişlerden bahseder. 159. bab Osmanlı hânedânının hizmetinde olan vezirle-

rin adlarını ve eserlerini (cami, medrese, imaret, köprü vb.) verir. En son babda Osman Gazi'den Fatih Sultan Mehmed'e kadar padişahlık yapan sultanların ne kadar yaşadıklarını, kaç yıl saltanatta kaldıklarını ve vefat sebeplerini anlatır. Aşıkpaşazâde'de ganimet vurgusu oldukça belirgindir. Yapılan gaza ve anlaşmaları ele alması bakımından siyasî ve diplomasi tarihi açısından; düğün merasimleri dolayısıyla sosyal tarih açısından; son bablarda verdiği bilgiler dolayısıyla da bürokrasi tarihi açısından önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Öte taraftan, sadece gaza ve fetihlerin, sultan düğünlerinin, bir kurumun oluşmasıyla ilgili süreçlerin anlatıldığı kitapta; sosyal olaylar ve halkın günlük hayatı ile ilgili çok fazla malumat bulunmamaktadır.

İlk olarak, 1914 (H. 1332) tarihinde Ali Bey tarafından neşredilen *Aşıkpaşazâde Tarihi*. 1970 yılında Nihal Atsız tarafından latinize edilerek yayına hazırlanmıştır. 2003 yılında ise Kemal Yavuz ve Yekta Saraç'ın çalışmalarına konu olan eser, *Osmanoğulları'nın Tarihi: Aşık Paşazade, 889/1484* adıyla yayınlanmıştır. *Aşıkpaşazâde Tarihi* ile ilgili olarak Halil İnalçık'ın "How to Read 'Âshık Pasha-zâde's History" adlı bir makalesi de mevcuttur.

(F. Samime İnceoğlu)

Edirneli Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*,

Hüseyin Nihal Atsız (haz.),

Tercüman 1001 Temel Eser 5, İstanbul, 1972, 141+xlvii+98 s.

İlk kez, 1925'te Berlin'de, Babinger tarafından Cambridge ve Oxford nüshaları dikkate alınarak yayına hazırlanan *Oruç Beğ Tarihi*, en eski Osmanlı kroniklerinden biridir. XV. yüzyıla ait bu kronik, Oruç b. Âdil el-Kazzâz Katibü'l-Edrenevî tarafından telif edilmiştir. Künyesinden de anlaşılacağı üzere, babası ipekçi (kazzâz) olan Oruç Bey, Edirne doğumludur.

Anadolu Türkçesi ile yazılmış olan eser, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan II. Bayezid'in ilk saltanat yıllarına kadar olan siyasî ve sosyal olayları anlatmaktadır. Aşıkpaşazâde ve Neşri ile birlikte değerlendirildiğinde II. Murat, Fatih devri ve II. Bayezid'in saltanatının ilk yılları için ana kaynaklardan biridir.

Yurtdışında beş nüshası bulunan *Oruç Beğ Tarihi*'nin Türkiye'de tesbit edilebilen bir nüshası vardır. *Oruç Beğ Tarihi*, Hüseyin Nihal Atsız tarafından ya-

yına hazırlanmış, Tercüman 1001 Temel Eser serisi içinde 1972'de yayımlanmıştır.

Oruç Bey, -en erken 1438 tarihinde yazılmış olabileceği tahmin edilen- eserine, Osmanlıların soy ağacını vererek başlar. *Oruç Beğ Tarihi*, Aşıkpaşazâde de olduğu gibi, Osmanlıların Anadolu'ya ilk gelen atası olarak Süleyman Şah'ı göstermektedir. Moğol istilasının etkilerinden bahseder ve Süleyman Şah'ın Anadolu'ya gelişini anlatır. Osman Gazi'nin babası Ertuğrul Gazi'nin Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu müjdeleyen bir düş gördüğünü rivayet eder. Bu rüya, Şeyh Edebalı tarafından Osman Gazi'nin ileride büyük bir devlet kuracağına habercisi olarak tabir edilir. Aşıkpaşazâde ise, söz konusu rüyayı Osman Gazi'nin gördüğünü iddia etmektedir.

Eserde Şeyh Bedrettin ve Düzme Mustafa hadiseleri, Yeni Cami ve Ergene köprüsünün yaptırılışı, 1445 yılında vuku bulan Edirne yangını, 1489 Bursa yangını, İstanbul'un fethinin hazırlıkları ve İstanbul şehrinin tarihi gibi olaylar anlatılmaktadır. Özellikle İstanbul şehrinin tarihi üzerine olan bölüm dikkat çekicidir. İstanbul şehrinin kuruluşunun başlangıcını Süleyman Peygamber'e dayandıran Oruç Bey, bu konuyu oldukça detaylı bir şekilde ele almakta ve İstanbul'a bey olanların soy ağacını vermektedir.

II. Murat'ın, Fatih'in ve II. Bayezid'in (1494 yılına kadar olan) seferlerine kısa kısa değinen Oruç Bey, diğer kroniklerde olduğu gibi gökyüzü olaylarına, depremlere ve doğal afetlere de yer vermektedir.

Atsız'ın yayına hazırladığı *Oruç Beğ Tarihi* ile ilgili olarak Necdet Öztürk'ün de çalışmaları bulunmaktadır. Öztürk, "II. Bayezid Devri Kronolojisi-*Oruç Bey Tarihi*'ne Göre-" ve "*Oruç Bey Tarihi* ile Türkçe Anonim Kronikler Arasındaki İlişkiye Dair" başlıklı makaleler kaleme almıştır.

(F. Samime İnceoğlu)

Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth*,

A. Mertol Tulum (haz.),

İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1977, xxxii+272 s.

Tursun Bey'in asıl adı Tur-i Sina'dır. Her ne kadar Babinger, Tursun'un eski bir Türk ismi olduğunu söylese de; yazar, kitabında, adının Tur-i

Sina olduğunu ve galat-ı meşhur üzere Tursun Bey şeklinde bilindiğini belirtmektedir. Tursun Bey'in hayatı hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Zira defterdarlık makamına kadar yükselmiş birisi olarak; gerek kendi çağındaki, gerekse daha sonraki bibliyografik çalışmaların kendisinden hiç bahsetmemesi ilginçtir. Ancak Tursun Bey, kitabında bizzat kendisi hakkında bilgi vermektedir. Tursun Bey Bursa civarında bir tımarlı sipahidir. Amcası Cebbe Ali ise, Bursa Beyi'dir. 12 yıl müddetle Mahmud Paşa'nın mahiyetinde bulunan Tursun Bey'in; hanedana da çok yakın olduğunu, İstanbul'un fethini müteakiben Fatih tarafından İstanbul mukataasının yazılması için görevlendirilmesinden anlıyoruz. Fatih, Tursun Bey'in yaptığı tahriri çok beğenmiştir.

Özellikle Mahmud Bey'in mahiyetinde bulunduğu dönemde pek çok sefere katılan Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth*'de Fatih dönemi gaza ve fetihlerini yazmayı hedeflemiştir. Eserin adını, "Tarih-i Ebu'l-Feth deyü ad virdüm" diyerek açıklamaktadır. Kendisi aslen yazı ile meşgul olan birisi değildir. Ancak kendisine iyilikte bulunmuş devlet adamlarına minnet borcunu yerine getirmek amacıyla bu eseri kaleme aldığını belirtmektedir. Herhangi bir sultan veya paşaya ithaf edilmemiş olan eserin yazılış tarihi XV. yüzyıl sonlarıdır. Eser, Fatih dönemini ve Bayezid döneminin başarılarını içermektedir. Önsöz, giriş ve asıl metin olmak üzere üç bölümden oluşan eserin, önsözünde salat ü selam vardır. "Giriş"te ise padişahlık mertebesinin yüceliği, padişahın hasletleri ve insanların ona neden ihtiyaç duyduğu anlatılır. Fatih Sultan Mehmet'in ilk tahta çıkışından başlayarak gelişen olayları ele alan Tursun Bey'in eserinde yer verdiği hadiselerin bir çoğu bizzat kendi müşahadelerine dayanmaktadır. Bununla birlikte Tursun Bey, bu dönemdeki - Cem Sultan hadisesi gibi- bazı olaylara hiç değinmemektedir. "İmparatorluk" dönemine geçişin ilk kronik örneği olarak kabul edebileceğimiz ve İran tarih yazıcılığının tesirlerini taşıyan eserde ilk göze çarpan özellik, mesela *Aşıkpaşazâde Tarihi*'ne göre, dilin ağırlaşmaya başlamasıdır.

Tarih-i Ebu'l-Feth'in beş yazma nüshası bulunmaktadır. Bunlardan Ayasofya'da bulunan nüsha ile Topkapı Sarayı'nda bulunan üç tanesi (biri hazinede), XV. yüzyıla aittir. İstanbul Üniversitesi'ndeki beşinci nüsha ise XVIII. ve ya XIX. yüzyılda yazılmıştır ve çok fazla hatayla malüldür.

Sonuç olarak, 1442'den 1488'e kadar olan süreci içeren eser, özellikle Fatih dönemini birinci ağızdan anlatıyor olması bakımından önemlidir. Fatih'in fetih politikaları konusunda ipuçları sunan eser, o dönemin imar-iskan politi-

kaları ile ilgili olarak da kayda değer eserler arasındadır. Eserle ilgili çalışmalar arasında Mehmet Arif'in *TOEM*'de yayınlanan "Tarih-i Ebu'l-Feth" ve Halil İnalçık'ın "Tursun Beğ, Historian of Mehmed the Conqueror's Time" adlı makaleleri zikredilebilir. Biri Ahmet Tezbaşar, diğeri Mertol Tulum olmak üzere iki farklı çalışmayla neşredilen eser Halil İnalçık ve Rhoads Murphy tarafından da İngilizce'ye çevrilerek *Tursun Beg: The History of Mehmed the Conqueror* adıyla yayınlanmıştır.

(Fatih Ermiş)

Ahmet Uğur, *The Reign of Sultan Selîm I in the Light of the Selîm-Nâme Literature,*

Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1985, 403 s.

Selîmnâme literatürü; Osmanlı Devleti'nin gerek kurumsal olarak, gerekse siyasî olarak zirvede olduğu XVI. yüzyılın özel şartları içinde gelişen Osmanlı tarih yazıcılığının kendi şahsına münhasır niteliklere sahip bir yazım türü olarak ortaya çıkmıştır. Yavuz Sultan Selim ile birlikte başlayan bu yazım türü, daha sonraları da devam etmiş, Kanunî için de Süleymannâmeler kaleme alınmıştır.

Bilindiği üzere, *Selîmnâme*, Yavuz Sultan Selim dönemini anlatan kroniklere verilen isimdir. Prof. Dr. Ahmet Uğur, *The Reign of Sultan Selîm I in the Light of the Selîm-nâme Literature* adlı kitabında *Selîmnâme* literatürünü konu edinmektedir. Uğur, bu çalışmasında; her biri ayrı bir anlatım tarzına sahip dokuz *Selîmnâme*yi ele alarak, İdris-i Bitlisî, İshak Çelebi, Keşfi Mehmed Çelebi, Sücûdî, Celal-zâde Mustafa Çelebi, Said bin Abdülmüteâl, Şükrî-i Bitlisî, Hoca Sadeddin ve Mustafa Âlî gibi tarih yazarları ve *Selîmnâmeler*ini değerlendirmektedir. Bu *Selîmnâmelerin* ortak özelliği, Osmanlı hanedanından birisinin (Yavuz Sultan Selim'in) kahraman bir figür olarak öne çıkarılması ve toplum için ideal bir insan tipi oluşturma amacıyla yazılmış olmalarıdır. Ahmet Uğur, ayrıca, Kemalpaşazâde'nin *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı eserinin *Selîmnâme* niteliği taşıyan 8. ve 9. defterinin tam metnini de yayınlamış ve ayrıntılı bir tahlilini yapmıştır. Bu defterler Kemalpaşazâde'nin kendi bilgi ve gözlemlerini yansıtmaya niyetiyle *Selîmnâme* literatürü içerisinde ayrı bir yer tutmaktadır.

Tevârih-i Âl-i Osman'ın 8. defteri, Sultan Selim'in tahta çıkışına kadar olan dönemi incelemektedir ve bu yönüyle de, 9. deftere giriş özelliği göstermektedir. Bu defterde, Selim'in Anadolu'da vali olarak bulunduğu şehzadelik dönemi, Gürcistan seferi, Şah Kulu hadisesi ve özellikle de, şehzadeler arasında meydana gelen saltanat mücadeleleri detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Bu bağlamda, II. Bayezid'in -ihtiyarlık ve hastalık nedeniyle- devlet işlerini vezirlerine bırakması, bu vezirlerin, hangi şehzâdenin gelecekte padişah olacağı hususunda önemli rol oynamaları ve söz konusu rolü oynayanların son ana kadar tercihlerini -Şehzâde Selim'e karşı- Şehzâde Ahmet'ten yana koymuş olmaları hikaye edilmiştir.

9. defter ise, bizzat Selim dönemi olaylarının hikayesine ayrılmıştır. Selim'in, padişah olduktan sonra yaptığı ilk işlerden biri, Anadolu'da saltanatını ilan eden Şehzâde Ahmet ve diğer kardeşlerini katletmek olmuştur. Sultan Selim'in İran ve Mısır üzerine yaptığı seferler de detaylı bir şekilde açıklanmaktadır. Ordusuyla İran üzerine yürümesi, Şah İsmail'le aralarındaki hiciv dolu mektuplaşmalar ve akabinde elde edilen Çaldıran zaferi 9. defterde etraflıca aktarılan konular arasındadır. Şah İsmail'e yardımcı olan Memluklara karşı Mısır seferinin düzenlenmesi, sefer öncesi şeyhülislamdan fetva alınması ve Mercidabık'ta ve Ridaniye'de yapılan savaşlarla Mısır'ın ve kutsal toprakların fethedilmesi eserde önemli yer tutan konulardandır. Mercidabık'ta düşman ordusunun mızraklarına mushaf bağlaması Osmanlı topraklarını durduramamış, sonuçta Kansu Gavri ölmüş ve halife el-Mütevekkil de esir alınmıştı. Gavri'nin yerine geçen Tomanbay ile yapılan Ridaniye Savaşı'nda ise, Osmanlı ordusunun Sina çölünü geçip düşman topraklarının menziline girmeden savaşması, harbi zaferle sonuçlandırmıştı.

Eserde siyasî ve askerî olayların dışında döneme ilişkin sosyal konulara da değinilmektedir. Hicrî 915 yılındaki depremin, İstanbul'da yaptığı tahribatın boyutları ve devlet erkanının uzun bir süre Edirne'de kalmayı tercih etmesi akla gelen örneklerden sadece bir tanesidir. Kemalpaşa-zâde'nin 1513-1514 yıllarına kadar olan olayları anlattığı eserinde kullanılan edebî lisan da özellikle dikkat çekmektedir. İlk dönem kroniklerinin aksine *Selimnâme*lerde daha süslü bir dilin kullanıldığı görülmektedir.

(Ebubekir Ceylan)

Yusuf bin Abdullah, *Bizans Söylenceleriyle Osmanlı Tarihi: Tarih-i Âl-i Osman*, Efdal Sevinçli (haz.), İzmir: Eytül Yayınları, 1997, 271 s.

Babinger'in yeri belli değil dediği, H. 922/M. 1516 tarihli 127 sayfalık *Tarih-i Âl-i Osman* adlı yazma Manisa'da bir sahafta bulunmuş. II. Bayezid'in katiplerinden olan yazarı Edirneli Yusuf Şevki bin Abdullah'ın dönme ya da devşirme çocuğu olması muhtemel. Kendisini ehl-i ilm. nihayet derecede rind-i bî-perva, ehl-i zevk, her tarafta hüsn-i hat ile mütearif, üç dilde şiir sahibi ve pehlivan münşî olarak niteleyen çağdaşı Sehî Bey, tarih kitabından bahsederken şöyle der: "Eğerci bu tevarihî sa'y idüb hayli kişi yazmışdır, Türkî dilde bu denlü güzel yazmış kimse idüğü malum değildir." Kınalızade'ye göre, Katib Şevkî olarak anılan yazarımız, Manisa'da II. Bayezid'in oğlu Şehzade Mahmud'un divanında da katiplik yapmıştır.

Eserin giriş bölümü ve aralarda kimi başka bölümleri kayıptır. Bölüm başlıklarının ve noktalama işaretlerinin kırmızı mürekkeple yazılmış olması, bir devlet büyüğü için yazıldığına delalet ediyor. Üslubun Aşıkpaşazâde ve Oruç Bey ile benzerlikleri bulunuyor. Fatih ve II. Bayezid devirlerinin daha ağırlıklı işlendiği eserde geçen Bizans ve İstanbul tarihiyle ilgili efsaneleri başka bir Osmanlı kroniğinde bulmak mümkün değildir.

Osmanlı Öncesi

Anlatılan ilk olay; İstanbul'u kuran Yanko bin Madyan'ın, Kudüs'ten, 1500 yaşında bir keşişi 7000 keşişin başına geçirmek üzere şehre getirmesidir. Keşişler zeytinden başka şey yemediklerinden sıkıntı baş gösterir. Rukiya-yı Mağribi adlı bilge; büyük kilisenin kubbesine, mıknatistan, ağzında zeytin tanesi bulunan bir siğircik sureti yapar ve kutsal kitaplardan kutlu sözler yazar. İsfahan'da bulunan siğircik pınarından tonlarca su getirir. Sular kili-seye konduktan sonra beşyüz alay siğircik gelip kubbeye konar; fakat gagaları ve kanatları boş değildir. Şehir; geldikleri memleketlerden üçer zeytin getirmiş siğircik kuşlarıyla dolmuştur. Her sene keşişlerin zeytin ihtiyacı bu şekilde karşılanmaya devam eder.

İkinci efsane; Rukiya'nın tilsimini duyan Erkanos Hakîm'in şehre gelmesi ve daha şaşırtıcı bir tilsim yaparak denizdeki balıkların kendilerini karaya atmalarını ve böylece şehrin balıkla zenginleşmesini anlatır. Şehir halkı "dört yüz sene tamam küfr ile rüzgarların geçürdiler." Güneşe tapan Yanko

bin Madyan ile yine güneş putuna tapanların ona tapmayanları uçurumdan aşağı yuvarladıkları günlerden bir nevrüz günü Hakk Teala bir musibet gönderir: Şiddetli rüzgar, dolu ve yıldırımlardan sonra zelzele olur. Kilisenin kubbesi yıkılır. Bunun üzerine, "Yanko bin Madyan ve begler ve dahi ruhban ve keşişleri ve binbeşyüz yaşında olan melun cemî'si helak olub ol kilisenin altında zîr u zeber oldu ve ol tilsimler hep helak oldu bozuldu. Şimdiki zamanda Ayasofya kurbunda olan yıkık kilise oldur derter." Ondan sonra hayatta kalanlar dağıldı gitti ve şehir ıssız kaldı. O kilise yıkılırken Kudüs ve Beytül mukaddes de yıkıldı ve aynı yıl İlyas, Hızır ve İskender-i Zülkarneyn dünyaya geldiler. Yanko bin Madyan'ın Buzentin adlı oğlu zelzele sırasında şehirde olmadığından hayatta kaldı. Şehrin halini görünce, o da, kırk yıl batıdaki uzak memleketlerde dolaştı; "bir gün gönlüne düşegeldi kim şehir-i Kostantiniyye'yi mamur ede."

Yazar bu noktada araya Şeddad bin Ad'dan Buzentin'e kalan kılıcın hikayesini iliştiirmiştir. Buzentin'in Tuna'ya düşürdüğü kılıcın H. 889'da II. Bayezid devrinde Tuna'da balıkçıların ağına takılması, Bayezid'in Ungurus Kralı'na gönderdiği Hasan Çavuş'un kılıcı bir tüccarda bulması, tüccarın kral korkusundan kılıcı Çavuş'a satmaması, Çavuş'un kraldan o kılıcı dilemesi üzerine kılıcın getirilip Çavuş'a verilmesi ve böylece kılıcın II. Bayezid'e ulaştırılması anlatılır. "Sultan Bayezid dahi ol kılıcı görüb anda hazır olan Rum ve Frenk ve Yunan ruhbanlarından dil bilenden sordurmuş, 'tarihi dilcedir, lakin ne dilcedir?' Lakin kimse bilmedi. Akibet, kralın bir ulu keşişi var imiş, Süryani dilin bilir imiş." Bayezid'e getirilen keşiş "kılıcın tarihini bulmuş. Adem-i safî devrinden Nuh Tufanı'na gelince 2500 yıl geçmiş idi ve dahi Şeddad bin Ad kavminden Muhammed Mustafa aleyhisselam devrine gelince 3200 yıl geçmiş idi ve dahi hicret-i nebeviden sultan Bayezid'e gelince 889 sene geçmiş idi ve dahi kılıcın tarihi Şeddad bin Ad'den Bayezid Han'a gelince 4080 yıl geçmiş idi." Bayezid, bunu duyunca kendisine ya da evladına Ungurus'un fethinin müyesser olacağı umuduna kapıldı.

Bu fasıldan sonra müellif, "biz gerü Buzentin kıssasına gelelim" diyerek efsaneye geri döner. Buzentin Ungurus'tan dönüp şehri mamur eder, atası gibi bakırdan suretini düzdürür. O da kendisine tapmayanları zulümlerle öldürmeye başlayınca, Allah şehre tâûnu musallat kılar. Dört yüzyıllık hükümler sonrasında şehir gene ıssızlaşır. İskender zamanıdır. Sonra, Hz. Muhammed (sav) doğmadan 260 yıl önce, Buzentin evladından Konstantin

Alaniye adlı hükümdar Ungurus'tan gelir, şehri yeniden mamur etmek üzere şehirde hakim olan Herkil ile savaşır ve yener. Metnin burasında boşluk var. Konstantin de bakırdan suretini düzdürüp Hıristiyanlıktan mürted olup çıkar. Sureti mil üzerine yerleştirip inerken "Hakk teala emriyle burnu tamarlanub kanı dinmedi, andan helak oldu."

Yazar araya Ayasofya'yı sıkıştırır: "Ayasofya'ya tamam üçyüzbin sebuke altun harç olunmuşdur ve dahi her sebukesi üçyüzbin altun olur." Bu arada Konstantin'in oğlu İlya tahta geçmiştir. O da ölünce "adl u dad ile meşgul" olan Herkil başa geçer ki, bu aynı zamanda "server-i enbiya zamanı"dır. Herkil, tevellüdünde çatlayan Ayasofya kubbesini her yaptırdığında tekrar yıkıldı. Ruhban sebebini söyleyince Herkil Hz. Peygamber'e elçilerle armağanlar gönderdi. Ağzına sürdüğü elini bir taşla sürüp elçilere veren Hz. Peygamber "dedi kim, bu taşı kubbeye koyasız." Böylece yıkılmamak üzere tamir olundu. Şehrin "kadîmî adı Yanko bin Madyan idi, ikinci adı Buzentin ve üçüncü adı Konstantin Alaniye idi." Gizli müslüman Herkil'den sonra oğlu Yorgi padişah oldu.

Müellif Hz. Peygamber'in hayatını ve hulefa-yı raşidîn devrini üç sayfada (s. 57-61) özetledikten sonra, sözü, sonraki halifelerin İstanbul'u kuşatmalarına getirir. Muaviye H. 43-44 senelerinde Bişr b. Ertal kumandasında ikiyüz gemi ile kırkbin adamı Konstantin üzerine göndermiştir. Dokuz sene sonra karadan Ebu Eyyub Ensarî ellibin adamla ve denizden Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Zübeyr besyüz gemiyle İstanbul'u muhasara etmiştir. Ebu Eyyub şehid olurken silah arkadaşlarına "kabrimi nihan edip belirsiz edesiz dedi." Bunu haber alan tekfur Yorgi, "sizin içinizde bir ulu kimseniz öldü, siz anı bizden niçin gizlersiz" demekten alamadı kendini. Denizde de "muhkem cenk ettiler; şol mertebede kim, adam kanından deniz yüzü renk bağlamış idi." İki oğlunun esir alınması üzerine Yorgi, "gamm u gussa ile kendine hançer vurup helak eyledi." Diğer bir oğlu, Konstantin padişah olunca, Ebu Eyyub'un makberi üzerinde nur görüldüğünden bir kubbe yaptırdı ve orayı "bir âlî ziyaretgah eyledi." Oradan çıkan pınardan çıkan suyu "şişeler ile alıp Frengistan'a ve her memlekete götürürlerdi ve çok derde dermandır."

Aradan kırk sene geçmiştir. H. 92'de halife Süleyman b. Abdullah gemiyle seksenbin adam gönderse de, Kostantiniyye fethi müyesser olmaz. Beş yıl sonra halife Süleyman b. Abdülmelik bin gemiyi yüzyirmibin adamla gönder-

rir. O sene kıtlıktan dolayı “İslâm çerisi ot otlayıp, kafirler dahi adam etin yediler.” Ardından halife olan Ömer b. Abdülaziz, gazaya kendisi gitti; “Kostantiniye mukabelesinde Galata’yı yaptı ve dahi adını Medine’t-ül Kahr” koydu. Muhasara sonucunda kafirler zebun edilip ellibin altun haraca bağlandı. Sonra gönderilen bir haçlı güruhu tepelendi.

Konstantin’in iki oğlundan Yorgi cüzzam olduğundan İstefan padişah ol-duysa da, bir yıl sonra ölünce Yorgi’nin oğlu Trendefile başa geçti. O da bo-ğularak öldükten sonra ortada halef kalmamıştı. Yalnız İstefan’ın hamile eşi vardı. Onun doğurduğu İlya tekfur oldu. H. 160’ta Mervan b. Hakem’in muhasarası sırasında bu da öldü, yerine oğlu Herkil geçti. Yapılan barışla “şehir içinde evler ve mescid yaptılar ve dahi içine müslüman koyup namaz kıldılar.” H. 239’da Abbasi halifesi Yahya b. Ali Malatya’yı aldı, fakat Kostan-tiniye’yi alamadı. H. 255’te Herkil ölmüş, yerine İlya geçmiştir. Harun Re-şid muhasaraya geldi. Anlaşma yapıldı “kim bir sığır gönü kadar yer şeh-ri içinde vereler. Kafirler dahi bu kavle razı olub. Seyyid Battal Gazi dahi bir sığır gönün alıp kiriş gibi etti ve dahi uzatıp şehir içinde hayli yer tuttu. Ol yerlerden kafirleri çıkarıp bin hane ve on mescid yaptılar.” Fakat Harun Re-şid Bağdad’a dönünce, “İlya tekür hain olup şehir içinde olan ehli-İslâm’ı cümlesin kırdılar.” Bu çarpışmalarda İlya da ölü, yerine Yağfur geçer. Bu- nu duyan Harun Reşid Battal Gazi’yi serdar tayin edip ellibin adam gönde- rir. Şehir alınır, yağma edilir; esirler alınıp şehir boşaltılır ve Bağdad’a dö- nülür. Şehir yedi yıl viran kaldıktan sonra Yağfur’un Frenkistan’a kaçırılmış olan karısından doğan oğlu Katnoz getirilir. “Frenk kafirleri gelip şehri ma- mur edip Katnoz’u padişah ettiler; sonra Galata ol sebepten Frenk elinde kaldı” (s. 81).

Osmanlı Devri

Metinde oluşan boşluktan sonra birden Osmanlı tarihine geçiliyor. Kitap, Çandarlı Halil’in vefatıyla devam ediyor. Geçen ilk tarih H. 796 senesidir. Bu tarihte Yıldırım, Edirne ve Uzunköprü’de imaret yaptırır. Yıldırım Bayezid dönemindeki ahlakî çöküntüden bahsedilirken, padişahın rüşvet aldıklarını duyduğu kırk kadını hapsedip yakmak istemesi üzerine, Ali Paşa’nın padi- şahın habesî maskarasını devreye sokarak kadınları kurtarması ayrıntılı ola- rak anlatılıyor (s. 85-89).

Metindeki bir başka kesintiden sonra, Karamanoğlu’nun Bursa’yı yakıp yık-

ması ve Musa Çelebi'nin öldürülmesi nedeniyle Mehmed Çelebi'nin Karamanoğlu üzerine yürümesi, Konya'yı cenk etmeden alması ve Karamanoğlu'nu yenmesi ve daha sonra gerçekleştirilen bazı fetihleri anlatılmaktadır.

Sonra yine kesinti vardır. Şeyh Bedreddin, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal hikayelerine geçiyor. Börklüce'nin yanındakiler "Lut-peret ve dîv-suret üçbinden ziyade"dir. Bedreddin Ağaçdenizi'nde yanında toplanan insanlarla etrafa "padişahlık benimdir, tımar ve dahi sancak ve subaşılık isteyen berü gelsin" diye haber salsa da, bir müddet sonra nezdinde kimse kalmaz ve öldürülür (s. 97-105).

Çelebi Mehmed'in vefatı üzerine II. Murad tahta geçtiğinde, "alem karış muruş olup birbirine girmeye başladı." Başkaldıran beylerin "Anadolu vilayeti ni velveleye bırak"maları yetmezmiş gibi, Selanik'ten çıkan Düzme Mustafa Siroz'u almıştır. Murad'ın tepelemek üzere gönderdiği Bayezid Paşa bile ona vezir olmuştur. Fakat II. Murad, Mustafa'nın işini Edirne'de bitirdiği gibi, Anadolu'da isyan eden kardeşi Mustafa'yı da tepeler. II. Murad'ın diğer savaşları uzun uzun anlatılır.

Varna Savaşı'ndan sonra II. Mehmed ikinci defa tahta geçirildiği sırada Edirne'de meydana gelen büyük bir yangın ve cenkler anlatılıyor. İstanbul'un fethi eksik. Uzun Mehmed'e gönderdiği mektubun metni var (s. 185-187). Vefatıyla ilgili nazım var (s. 207). Defnedildikten sonra yeni padişah gelinceye kadar yeniçeriler Yahudilerin evlerini ve öldürdükleri Mollazade Mehmed Paşa'nın hanesini yağmaladılar.

Cem Sultan olayı, güneş tutulması, H. 893/M. 1488'de İstanbul'da azim zelele ve Bursa'da yangın olması (s. 223), Arnavutluk'la ilgili çok renkli bilgiler (s. 235-241), derviş kılıklı birinin padişahı öldürme teşebbüsü üzerine Rumili'ndeki tüm aşıkların Anadolu'ya sürülmesi ve taun salgını gibi olaylar anlatılıyor. Taun salgınında sadece Mısır'da 605 bin kişi ölmüş, "kıyamet yakın olmaya alametdir, tevbe ve istiğfardan gaflet edilmeye." H. 898/M. 1493'te Bosna Beyi Yakup Paşa'nın Macar Kralı'nın gönderdiği Derencil Ban'ın ordusunu az kuvvetle yenmesi ("ol marekede dokuzbin kafirin başını bir bir getirip bir kule yaptılar"), Yakup Paşa'nın olağanüstü ahvali (çadırı üzerinde nur görülmesi, "kızıl kana gark olmuş iken namaz vakti geldikde kazaya komayup eda edip yine cenge" dönmesi) ayrıntılı anlatılan olaylardandır (s. 249-257). Nazım da var.

Eser, 1516'da Mısır'ın fethiyle bitiyor. Yavuz'u sevmediği, "Sultan Selim Han İstanbul'a gelip, ol vakitte alem feterat üzere olmakla, cebren tahta cülus edip babası Bayezid Han'ı Edirne'ye gönderip gitmek üzere iken yolda vefat etdi dediler" demesinden belli.

(Abdülhamit Kırmızı)

Gazavât-ı Sultan Murad b. Mehmed Han,
Halil İnalçık ve Mevlüd Oğuz (haz.), Ankara: TTK, 1978, 379 s.

Sultanların ya da önemli vezir ve paşaların savaşlarının anlatıldığı eserler olan gazavâtnâmeler; dönemlerindeki savaşlara ve savaşın etrafında kümelenen olaylar yumağına ayrıntılı biçimde değinerek, kroniklerin ve döneme ait başka tarihlerin boşluklarını doldurma özelliklerini haizdirler. Bu ana başlık altında toplanan eserler, özellikleri göz önünde bulundurularak üç sınıfta gruplandırılmaktadır.

Bu eserler arasında *Selimnâme*, *Süleymannâme* gibi padişahlardan birinin hayatını kendisine konu alarak, o padişahın dönemindeki savaşları ve seferleri anlatan manzum ve mensur eserler ilk sınıfı oluşturmaktadır. İkinci sınıf, vezirlerin veya başarılarıyla ün kazanmış kumandanların gazalarını konu edinen eserlerdir: Barbaros Hayreddin Paşa'nın seferlerini anlatan *Gazavât-ı Hayreddin Paşa*, Cezzar Ahmed Paşa'nın gazalarını anlatan *Gazânâme-i Cezzar Gâzî Ahmed Paşa* gibi. Üçüncüsü ise belli bir seferi yahut bir kalenin alınmasını tasvir eden gazânâme, fetihnâme veya zafernâmelerdir.

İlk örneklerine XV. yüzyıldan itibaren rastladığımız gazavâtnâmeler üzerine yapılmış en kapsamlı çalışma, 1956 yılında Agâh Sırrı Levend tarafından hazırlanan *Gazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavât-nâmesi* başlıklı eserdir. Bu çalışmada yazar, sadece üzerinde durduğu gazavâtnâmeyi ele almamış, Osmanlı tarihinde ve edebiyatında bu türün önemine de değinip ulaşabildiği gazavât-nâmelerin bibliyografyasını vermiş ve bunların her birinin içeriğini, hangi döneme ait olduğunu ve türünün hangi özelliklerini bünyesinde barındırdığını anlatmıştır. Yazar; kırkı manzum olmak üzere, 250 kadar gazavâtnâmeyi incelemiş ve bunların en son örneklerinin

XIX. yüzyılda Kırım Seferi ile Yunan Harbi'ne dair eserler olduğunu ortaya çıkarmıştır. Tarihçileri ve dil tarihçilerini önemli derecede ilgilendiren bu eserlerden yazarı belli olmayan bir tanesi Sultan II. Murad dönemine ait olup, ortaya çıkışı gayet yenidir. *Gazavât-ı Sultan Murad* ismiyle bilinen bu eser, İzladi ve Varna savaşlarını ayrıntılı şekilde ele almakta ve o dönemdeki Osmanlı-Macar ilişkilerine dair külliyetli bilgi vermektedir. Eserin müellifi belli olmamakla birlikte, yazıldığı tarihin 1451'den sonra olduğu ve yazarının bu savaşlarda bulunmuş bir şahsiyet olduğu tahmin edilmektedir. Eserdeki bilgiler döneme ait diğer tarihî kaynaklarla hem mutabakat halinde, hem de onları tamamlar niteliktedir. Ayrıca, diğer kaynaklarda ismi bile geçmeyen ikinci derecede şahsiyetler hakkında önemli bilgiler mevcuttur.

Eser; metni koleksiyonunda bulunduran bir şahsın, bu bilgileri Halil İnalıcık ve Mevlüt Oğuz ile paylaşması ve bu iki değerli tarihçinin de çalışmada incelemeler yapıp, bu çalışmanın daha önceki eserlerden farklı bir gazavâtnâme olduğunu keşfetmeleriyle gün yüzüne çıkmıştır. İlk kez 1949 yılında *Ankara Üniversitesi DTDF Dergisi*'nde bir makaleyle tanıtılmış, daha sonraları, 1978 yılında Halil İnalıcık ve Mevlüt Oğuz tarafından hem transkripsiyonu, hem de faksimile hali ile kitap halinde basılmıştır. Dilin rahat kullanımını sebebiyle o dönemin gündelik konuşmasından, deyimlerinden ve argosundan örneklerin sıkça rastlandığı metinde, hem Osmanlı, hem de Macar komutanların eleştirisine rastlanmaktadır. Ayrıca, Osmanlıların savaş ve barış görüşmelerinde kendi içlerinde yaşanan problemler ve dışarıya karşı olan tavırlarındaki farklılıklar, yönetim kadrosuna yakın bir göz tarafından dikkatimize sunuluyor.

Tarihçilere dönem hakkında detaylı bilgi veren bu gazavâtnâme; hem türünün ilk örneklerinden birisi olması, hem de dilinin oldukça rahat olması bakımından ehemmiyeti haiz olup, sadece o dönem üzerine çalışan araştırmacılar için değil, genel olarak Osmanlıların politik ve diplomatik hayatı üzerine bilgi edinmek isteyenler için de ciddi bir kaynak mesabesinde.

(Haşim Koç)

Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman,

**Kayhan Atik (haz.), Ankara:Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001,
538 s.**

Lütfi Paşa'nın *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı eseri XVI. yüzyılda kaleme alınmış Osmanlı tarihlerinden biridir. Eser, Kayhan Atik tarafından latinize edilerek yayına hazırlanmıştır.

Kanûnî döneminde iki yıl sadrazamlık yapmış olan Lütfi Paşa'nın doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Ancak 1508 yılı civarında en az yirmi yaşında olmasını gerektiren saray memuriyetinden hareketle 1488 civarında doğmuş olabileceği tahmin edilmektedir. Doğum yeri hususunda da farklı kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Kendi zamanına yakın ve daha geç tarihli kaynaklarda Arnavut asıllı olduğu belirtilen Lütfi Paşa'nın İşkodralı, Avlonyalı ve Hersekli olduğuna ilişkin farklı görüşler de bulunmaktadır. Çocuğu II. Bayezid'in sarayında geçmiş olan Lütfi Paşa, Harem-i Hâss'da uzun süre eğitim görmüştür. Çuhadarlık, müteferrikalık, çasnigir-başılık, kapucu-başılık, mir-alemlik, Kastamonu, Aydın ve Yanya Sancak Beğlikleri, Karaman, Rumeli ve Anadolu Beğlerbeğlikleri gibi çeşitli devlet hizmetlerinde bulunmuş -ve yukarıda da belirttiğimiz gibi- Kanûnî döneminde de vezirlikten sonra sadrazamlığa kadar yükselmiştir.

Tevârih-i Âl-i Osman adlı eserinden başka, isimlerini kitabında zikrettiği özellikle kelâm, fıkıh, kırk hadis ve ehl-i sünnet ve'l-cemaat itikadıyla ilgili 13'ü Arapça ve 6'sı Türkçe olmak üzere toplam 19 eseri bulunan ve aynı zamanda *Âsafnâme*'nin de yazarı olan Lütfi Paşa'nın ölüm tarihi de kesin olarak bilinmemektedir. Vefat tarihini, Münecimbaşı Ahmed Dede *Sahâifü'l-Ahbâr* adlı eserinde 1562 sonu olarak belirtmekte, bu eseri dikkate alan Mehmed Süreyya ise 1563 tarihini vermektedir.

Tevârih-i Âl-i Osman XVI. yüzyılda telif edilmiş olmasına rağmen oldukça sade bir dille yazılmış ve olaylar kısa olarak anlatılmıştır. Kitabı üç bölümde incelemek mümkündür. Birinci bölüm; "Giriş" kısmı olup burada müellifin hayatı, eserleri, kitabı telif nedenleri gibi bilgiler yer almaktadır. İkinci bölüm; kuruluştan 1508'e kadar olan dönemi kapsamakta ve kendinden önceki eserlerden faydalanılarak yazılmıştır. Bu bölümdeki hadiseler, Ankara Savaşı hariç, kısa olarak anlatılmıştır. 1508-1553 tarihleri arası olayları anlatan üçüncü bölüm ise; Lütfi Paşa'nın bizzat tanık olduğu olayların anlatı-

mından oluşmakta ve olaylar -bir önceki bölüme nisbetle- daha detaylı olarak ele alınmaktadır. "Giriş" kısmı ile üçüncü bölüm, eserin orijinal kısımlarıdır. Eserde nesirle anlatılan bazı olaylar, aynı zamanda nazımla da anlatılmış veya olayın anlatımına nazımla devam edilmiştir. Ayet ve hadislere de yer verilen eserde Arapça ve Farsça atasözleri de kullanılmıştır.

Kitapta ele alınan olaylar Süleyman Şah'ın Anadolu'ya gelişiyle başlamakta ve 1553'te son bulmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Lütü Paşa eserinin kuruluştan "ve bu hakîr ibtidâ havâdis-i rûzgârın tebeddülün ve tağayyürin şu zamandan berüsin anlayub bilir ki (...)" diyerek sıraladığı olayların naklinde, yani 1508'e kadar olan kısımda *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, *Taberî*, *Tevârih-i Firdevs*, *Tevârih-i Güzide* gibi, eserinde açıkça belirttiği kaynaklardan yararlanmışır. Kitabın orijinal kısmı olarak nitelendirebileceğimiz bölümde ise; Çaldıran, Mercidabık, Ridaniye, Belgrad, Rodos, Mohaç, Macaristan, Korfu, Boğdan ve Beç, Alaman seferlerini bizzat kendi müşahedelerinden hareketle yazmıştır.

Öte taraftan, yaşadığı dönemin sünnet düğünleri, evlenme törenleri, yangın, sel, deprem gibi doğal afetleri, veba salgını, kıtlık, güneş tutulması gibi toplum ve doğa olaylarına, "Bundan böyle kıssa çokdur; bu muhtasar ana mütehammil değildir, yazarsuz söz uzar" diye kısaca yer veren Lütü Paşa, mühim bir mesele olarak gördüğü ve sorunun çözümünde etkin bir rol aldığı "ulak zulmü" üzerinde detaylı olarak durmaktadır. Bununla birlikte ulema arasındaki ve bürokrasideki yozlaşmayı tenkit etmekte, azillerden ve atamalardan da bahsetmektedir. Kitapta ele alınan, dikkatimizi çeken diğer konuları da özetle şöyle sıralayabiliriz: Timur'la yapılan Ankara Savaşı'nda başına buyruk davrandığı için Yıldırım Bayezid'i eleştirmesi, İstanbul'un şehir tarihi, Çivizade'nin fetva olayı, Sultan Selim'in Şah İsmail'e gönderdiği mektuplardan biri, Rodos'taki Saint John (Sencan veya Sencivan) Kilisesi'nin ele geçirilmesine kafirlerin tepkisi. Kitapta anlatılan son olay ise Nahcivan Seferi'dir.

Kitabı, ilk olarak, 1925 yılında Âsâr-ı Atfika Müzesi Kütüphanesi hafız-ı kütüblerinden Âlî Bey tashih ve tahkik ederek neşretmiştir. Âlî Bey tarafından neşredilen eser, 1341 İstanbul (Matbaa-i Amire) baskısından tıpkıbasım olarak 1990 yılında Enderun Kitabevi'nce yayımlanmıştır. Fuat Köprülü de *Türkiyat Mecmuası*'ndaki makalesinde, Lütü Paşa'nın bu eserini ele almış-

tır. Günümüz araştırmacıları tarafından da kaynak olarak kullanılan kitabın özellikle birinci ve üçüncü bölümleri; yazarın bizzat kendi düşünceleri, gözlemleri ve yaşadıkları ile ilgili olduğundan birincil kaynak niteliği arz etmektedir.

(F. Samime İnceoğlu)

Lütfi Paşa, *Asafnâme*

Ahmet Uğur (haz.), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1982, 36 s.

Gelibolulu Mustafa Ali Efendi, *Nüşatü's-Selâtin*

Andreas Tietze (haz.), c. I: 1979; c. II: 1982.

Osmanlı'da nasihatnâme tarzında kronik yazarlığı oldukça önemli bir yer işgal etmektedir. Bu yazıda nasihatnâme literatürünün en önemli örneklerinden olan *Asafnâme* ve *Nüşatü's-Selâtin* değerlendirilecektir. Her iki eser de, nasihatnâme türünde kaleme alındığı için bürokrasi ve bürokratik problemler ön plana çıkarılmakta, bu sahadaki problemler değerlendirilmekte ve buradan hareketle nasihatlerde bulunulmaktadır. Bu eserler iktisadî problemlere ve gerileme literatüründe yer alan problemlere ya çok az yer vermekte ya da hiç değinmemektedirler.

Asafnâme ve *Nüşatü's-Selâtin*'in en dikkat çekici özelliği birinin yazarının bürokrat diğeri ise hem İlmîye, hem de bürokrat sınıfına mensup olmasıdır.

Asafnâme

1563'te vefat eden Lütfi Paşa'nın Arnavut asıllı bir devşirme olduğu biliniyor. 1539'da Kanûnî Sultan Süleyman'ın kız kardeşi Şah Sultan ile evlenen Lütfi Paşa, 1541'de de vezaretten azledilmiştir. Çok mülayim bir mizaca sahip olan Paşa, işlerine özen gösteren biridir. Entrikalara karışmaz. Korfu Savaşı'nda görev alır, ancak başarılı olamayınca gözden düşer. Mimar Sinan'ı himaye edip baş mimarlığa getiren kişi de Lütfi Paşa'dır. Çuhadarlık, çaşni-girlik, kapıcıbaşılık ve mirâlemlik görevlerinde de bulunmuştur.

Asafnâme, Nizamülmülk'ten beri süre gelen siyasetnâme geleneğinin özgün örneklerinden biridir. Kısa ve öz olarak rapor gibi yazılmış *Asafnâme*

aynı zamanda bizlere nasihatnâme türünün de güzel bir nümunesini sunmaktadır. Eserin dili *Nüshatü's-Selâtin*'e göre çok daha basittir.

Asafnâme bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde veziriazamın görevlerine yer veren Lütü Paşa, çok küçük yaşlarda devlet görevlerinin en alt kademelerinden itibaren devlet bürokrasisine girdiği, veziriazamlığa kadar yükseldiği ve veziriazam iken azledildiği için bu ilişkilerin içerisinde olan birisi olarak veziriazamın görevleri ve sorumlulukları üzerinde daha fazla durmaktadır. İkinci bölümde, savaş ve savaşla ilgili tedbirler; üçüncü bölümde, hazine; dördüncü bölümde ise reaya halk ile ilişkiler hakkında değerlendirmelerde bulunmaktadır. Veziriazamın görevleri, padişahla geçinmeleri, sır tutmaları ve benzeri konular eserinde ağırlıklı olarak üzerinde durduğu konulardandır.

Lütü Paşa'ya göre, veziriazam açık sözlü olmalı, padişaha gerçeği söylemelidir. Çoğu zaman bizatihi sorumluluk padişaha ait olmakla birlikte, sadrazam, üzerine düşen her görevi yaptıktan sonra yükümlülüğü padişaha devretmelidir. Azledilmekten korkmamalıdır. Doğru gördüğü bir işi yapmalıdır. Osmanoğulları'nın devamı için vezirler, veziriazamlar kendi oğullarına makam oluşturmamalıdır. Veziriazam; atasından ve dedesinden sipahi olmayan, halktan birini sipahi yapmaya çalışmamalıdır. Bu kapı bir açılırsa herkes raiyet olmaktan çıkıp sipahi olmak ister. Raiyet kalmayınca da padişahın, devletin gelirinde azalma olur. Yani raiyet ve askerın sınırı korunmalıdır. Fakirlere yardım etmelidir.

Bu kitabı herkesin okuması için değil, veziriazam olacak kimselerin okuması için yazmıştır. Vezirlik zamanında gereksiz harcamaları kısıyan Lütü Paşa'nın, bununla alakalı ciddi önlemler aldığı görülmektedir. Gelir ve gideri dengelemek Mustafa Âli'de olduğu gibi Lütü Paşa'da da vurgulanmaktadır. Bunun için mesela; şehzâdelerin iki ay devam eden sünnet törenleri 15 günde bitirilmiştir.

Lütü Paşa'da bürokrat kimliği oldukça üst düzeydedir. Çok kısa olan kitapta en fazla bölüm, protokole ayrılmıştır. Yani kimin, nerede ve nasıl durması gerektiğini detaylı olarak veriyor. Lütü Paşa; savaş yerinde padişahın nerede duracağı, padişah savaşırken çadırının nerede kurulacağı ve bir şikâyet olursa çadırına saraydaki gibi bir protokolle girilebileceği gibi bürokratik uygulama ve düzenlemeleri de vurgulamaktadır.

Lütfi Paşa'nın üzerinde durduğu bir diğer konu, ulak meselesidir. *Tevârih-i Âli Osman* adlı eserinde de yer verdiği ulak meselesi halk için bir zulüm haline gelmiş olduğu için, meselenin çözümüne önem vermiştir. Kendi döneminde olmuş ve kendisinin bir çözüme ulaştırdığı bu ve buna benzer meseleler de yer almaktadır kitabının içinde.

Öte taraftan, başka ülkelerden gelen yabancılara karşı dikkatli olunmasını, bu kişilerin saraya geldiklerinde sarayın işlerini öğrenmemeleri için içeriye fazla sokulmamalarını öğütlemektedir.

Eser ve müellifi üzerine yapılan çalışmalar arasında Ahmet Ugur'un, *Türk Kültürü Araştırmaları* dergisinde yayınlanan "Lütfi Paşa ve Asafnâmesi" ile M. Tayip Gökbilgin'in *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*'nde yayınlanan "Asafnâme-i vezîr Lütfi Paşa" adlı makaleleri ve Rudolf Tschudi'nin, *Das Asafnâme des Lutfi Paşa* isimli çalışması sayılabilir. Ayrıca, Mübahat Kütükoğlu da, II. Milli Türkoloji Kongresi'nde "Lütfi Paşa Asafnâmesinin Farklı Bir Nüshasına Dair" başlıklı bir tebliğ sunmuştur.

Nüşatü's-Selâtin

Nasihâtü's-Selâtin ya da *Nüşatü's-Selâtin* olarak bilinen kroniğin müellifi Mustafa Âli, XVI. yüzyılın çok renkli bir şahsiyetidir. 1541'de doğan Mustafa Âli 1641'de vefat etmiştir. Halep defterdarlığı, Trabzon murahhaslığı gibi görevlerde bulunmuştur. Aslında çok yetenekli bir bürokrat olmasına rağmen çeşitli engellerden dolayı bir türlü bürokraside üst kademelere kadar yükselememiştir.

Döneminin en önemli Osmanlı aydın ve bürokrati olan Âli'nin *Nüşatü's-Selâtin* adlı eseri dışında pek çok önemli eserleri vardır. Edebi yönü kuvvetli bir yazar olan Âli, nasihatnâme türünde eserler de yazmıştır. *Mehasünü'l-Adab*, Mısır'daki ahalinin ahvalini anlatan *Halatü'l-Kahire min adatü'l-zakire* gibi adap kitapları olan müellifin eserleri arasında en meşhuru *Künhü'l-Ahbar*'dir. *Nüşatü's-Selâtin*'den daha sonra yazdığı *Künhü'l-Ahbar*'da tarihçi yönü daha çok ortaya çıkmaktadır.

Nüşatü's-Selâtin önceden beri süregelen nasihatnâme geleneğine çok yakın bir eserdir. Oylara kuramsal bir yaklaşım ile değil de, daha pratik olarak yaklaşan Âli bu yönüyle çağdaşı olan Lütfi Paşa'dan ve Kinalizade'den farklılaşmaktadır. *Nüşatü's-Selâtin* çok açık ve net bir şekilde, direk re-

form isteyen bir eser özelliği taşımaktadır. Gündelik problemlerle ilgilenmekte ve sorunları ayrıntılı olarak ele almaktadır. Bu açıdan Lütfi Paşa'ya nazaran, çok daha detaylıdır.

Hem bürokraside görev almış, hem de ilmiyeden biri olarak Mustafa Âli; bu eserini, 1581'de yazıyor. Bu dönem Kanûnî'den sonra III. Murat devrine tekabül ediyor. Halep defterdarlığının son zamanlarına doğru bitirdiği kitabında Halep'teki problemleri edebî bir şekilde anlatır. Eserini nesir değil, nazım şeklinde yazmıştır. Problemlerin nereden kaynaklandığına dair ahlakî göndermeler yaparak Osmanlı'da görülen rüşvet, adam kayırma vs. gibi yozlaşmalara tarihte önceden yaşanmış bir şey olarak değil de güncel sosyolojik bir vakıa gibi yaklaşmaktadır.

Kitap; bir önsöz, mukaddime diye isimlendirdiği ikinci bir bölüm ile sonraki dört bölümden oluşuyor. Bu dört bölümün birincisinde, Allah'ın Osmanlı sülalesine verdiği şeyleri hediye olarak değerlendiriyor ve beş altı tane mevhibeden bahsediyor. İkinci bölümde, Osmanlı sultanında olması gereken özelliklere yer veriyor. Lütfi Paşa'nın sadrazamda olması gereken özellikler bölümünde zikrettiği özelliklerin bir kısmı, burada da bulunmaktadır. Üçüncü ve dördüncü bölümde, yapılan bazı hataların dökümü yapılıyor. Birinci ve ikinci bölümde sultanın özellikleri, yapması gereken şeyler, Allah'ın kendilerine verdiği hediyeler sınıflandırılmış olarak sırayla sayılıyor. Üçüncü bölümde ise böyle bir sıra yoktur. Bir çok paragraftan oluşan, dağınık bir bilgi yığını vardır. Yani şu hata yapılmıştır, bunun sonucu şöyle olmuştur gibi daha çok tarih değerlendirmesi yapılmaktadır. Dördüncü bölümde de, kendi üzerinde yoğunlaşır. Bu bölüm; hem kendi hayatını, hem de problemlerini anlatan otobiyografik bir bölümdür. Sonunda da, hatime yer almaktadır.

Önsözde, özellikle kitap boyunca referansta bulunacağı adalet, liyakat, padişah ve veziriazamın konumu, bürokrasi gibi kavram ve terimlerin bir tanımını vardır. Osmanlı hanedanının şeceresine dair bir bilgi yer almamakla beraber, 'sultanda olması gereken vasıflar nereden kaynaklandığına dair teorik bir zemin oluşturuluyor önsözde. Adalet, yani her şeyin yerli yerine konulması ise özellikle âyet ve hadis verilerek vurgulanmaktadır. Bürokraside liyakati son derece önemseyen müellif, bu konu üzerinde de durmaktadır. İlginç olan şey; padişahın masumiyetinin söz konusu edilmesidir. Bütün problemin, veziriazamın ya gerçeği söylememesinden ya da liyakatsiz

oluşundan kaynaklandığı şeklinde bir yaklaşım mevcuttur. Yani bütün hatalar ve adaletin uygulanmasında meydana çıkan problemler, bürokrasiden kaynaklanmaktadır Mustafa Âli'ye göre. Bir başka ilginç nokta, Büyük İskender'den, Hz. Süleyman'dan gelen bir geleneğe atıf yapmasıdır.

Yine önsözde veziriazamın padişaha karşı sorumluluklarına değinen Mustafa Âli'ye göre, veziriazam padişahın gören gözü, yürüyen ayağı olmalıdır. Bütün işleri, gerçekte olduğu gibi padişaha aktarmalıdır. Fukarayı gözetmelidir. Âli'nin görüşleri, bu noktada, Lütfi Paşa ile örtüşmektedir. Veziriazamın nasıl bir ahlaka sahip olması gerektiği, vezirlerin çocuklarının gözetilmesi konusunda benzer görüşler ileri sürmektedirler. Burada son olarak III. Murat'ın İran seferinden bahseden müellif, özellikle İran seferindeki problemleri liyakat problemi ile özdeşleştirmekte ve başarısızlığı bürokrasinin başarısızlığı olarak değerlendirmektedir. İran seferinde gördüğü aksaklıklardan sonra *Nüshatü's-Selâtin*'i yazmaya karar verdiğini ifade etmektedir.

Mustafa Âli, -Osman Paşa ve Lala Mustafa Paşa hariç- kendi dönemindeki bütün bürokrasiyi suçlamaktadır. Mukaddime bölümünde, bütün tarih boyunca Osmanlı'nın konumuna ilişkin bir genelleme yapıyor. Osmanlı'nın tarihte nasıl bir yere oturduğuyla ilgili ilginç bir tanımlama yapan müellif, dünyaya ve coğrafyaya sahip olmuş üç güçten bahsetmektedir. Bir tanesi, kendi gücüyle büyük bir coğrafyaya hakim olan Büyük İskender'dir. İkincisi Hz. Süleyman'dır. O, peygamberlik artı özelliğiyle insanlardan öteki aleme sultanlık yaparak büyük bir coğrafyaya hakim olmuştur. Üçüncüsü de, Timur. Timur da tamamen askerî gücüyle hakim oluyor. Osmanlı, bu üçünün özelliklerini taşıyan dördüncü bir güç ve diğerlerinden daha üstün olarak ortaya konuluyor. Yani Osmanlı; İskender'in politik dehasını, Hz. Süleyman'ın manevi yönü ile cihat/gaza anlayışını, Timur'un da cesaret ve savaş taktiğini almıştır. Bu üç özelliği kendinde meczederek bütün cihana hakim olmuştur. Osmanlı'nın bu üç gücün birleşimi olarak ortaya konması orijinal bir yaklaşımdır.

Mukaddime kısmında ikinci olarak maddeler halinde Allah'ın Osmanlı hanedanına verdiği hediyeleri/mevhibeleri saymaktadır. Bir tanesi tek sarayda oturmalarıdır. Yani bütün hanedanın tek bir yerde, merkezî olarak yerleşmiş olmasını mevhibe olarak değerlendiriyor. Akideleri hak, yani Osmanlı hanedanından gelip de Ehli sünnet ve'l cemaatden olmayan tek bir sultan ya da hanedan olmamıştır. Bir diğer mevhibe çok büyük coğrafyadan vergileri toplayabilmesidir. Yani o kadar geniş coğrafyadan vergileri toplayabilecek organizasyon ve güce sahip olmasıdır. Ordu organizasyonu, gelir

gider dengesinin olması yani malî hiçbir problemi olmaması Allah'ın özel lütfu olarak anlatılmaktadır.

Daha sonra dört babtan birincisinde sultanda olması gereken 16 özelliğe yer verir. Bunlar; halka kendisini sevdirmesi, nadir'ul akran ve fatihu'l lisan bir edip, musahib edinmesi, gelmiş geçmiş kendine hizmet edenleri gözetmesi, sarayın casuslar müfettişler tutması, sancaklardaki yönetimin teftiş edilmesi, divan katibinin seçimine önem verilmesi, ukela ve hukema gibi devlette görev yapacak bilir kişilerin seçimle gelmesi, kariyere önem vermesi, yani başarıları ödüllendirmesi, savaşlarda elde edilen gelir ile hayr u hasenat yapılmaması, insan yetiştirmesi, vaizlerin Kur'an, sünnet ve çeşitli güzel sözler dışında şeyler anlatmasının yasaklanması, göçmenlerden vergi alınmaması, hazinenin dikkatli kullanılması, hazinenin israfının önlenmesi, bürokratların basit sebeplerle görevden alınmaması gibi bir çoğu Lütfi Paşa'da da bulunan özelliklerdir.

İkinci bab, kadimden farklılaşmalar denilen bir bölümdür. Mustafa Âli için Kanun-i kadim, kadimi Kanunî olarak kabul eden Koçi Bey'in aksine Fatih Sultan Mehmet dönemidir. Burada eskiden uygulana gelen şeylerin değişmesine değinen müellif, kadime nisbetle kendi döneminde ortaya çıkan sekiz farklılıktan bahsetmektedir. Birincisi, insanların isteklerinin çok fazla artması, mesela okuma yazma dahi bilmeyen bir adamın kadılık istemesi gibi. İkincisi, iltizam ile mansıp verilmesi; üçüncüsü, bir beylerbeyiliğin ve bir sancağın iki beylerbeyiliği ve iki sancak olarak bölünmesidir. İdarî olarak fazla bölünmenin hem beylerbeyinin otoritesini sarstığına, hem de reaya azaldığı için reyanın vergi yükünün arttığına dikkat çekiyor. Ulemanın iltizamının yani meratibin bozulması da başka bir farklılaşmadır. Beşinci olarak kadimden farklılaşan unsur vezir çocuklarının beylerbeyiliğine atanmamasıyla ilgilidir. Altıncısı paradır. Para sırf sultanın otoritesinin meşruiyetinin bir göstergesiyken, bu dönemde sahtesi yapıldığından dolayı söz konusu otoritenin sarsıldığına söylüyor. Kadimden farklılaşan yedinci unsur; vezir, ümera ve beylerbeyinin hizmetlilerine daha beylerbeyi ölmeden tımar verilmesi, beylerbeyinin malının o hizmetlilere paylaştırılmasıdır. Lütfi Paşa'da da, tımar verilsin ama zeamet verilmesin şeklinde bir açıklama vardır. Sekizincisi de, sipahi ve *zaim*lerin durumudur.

Üçüncü bölümde yapılan yanlışlardan ve bunları düzeltmenin yollarından bahseden yazar, dördüncü bölümde kendine dair bilgiler vermektedir. Eser hatime ile son bulmaktadır.

Nüshatü's-Selâtin. Andreas Tietze tarafından *Mustafa Âli's Counsel for Sultans of 1581* başlığıyla Viyana'da yayınlanmıştır. Ayrıca, müellifle ilgili olarak, *Âli Bibliyografyası*'nı hazırlayan Nihal Atsız'dan başka C. H. Fleischer'in *Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati* (çev. Ayla Ortaç) başlıklı çalışması ve R. Murphey'nin "Mustafa Ali and the Politics of Cultural Despair" adlı makalesi de zikredilebilir.

Her iki eserde dikkat çeken husus, gerek Mustafa Âli'nin ve gerekse Lütfi Paşa'nın problemleri *adalet* miyarı çerçevesinde ele almalarıdır. Ayrıca her iki eser de, emanetleri ehline vermenin önemine dikkat çekmektedir.

(F. Samime İnceoğlu)

**Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*,
İsmet Parmaksızoglu (haz.),
Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. , 1999, 5 cilt.**

Tâcü't-Tevârih Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinin temel kaynaklarından biridir. XVI. yüzyıl sonlarında kaleme alınan, beş ciltlik *Tâcü't-Tevârih*'in müellifi 943 (1536-1537) yılında İstanbul'da doğan Hoca Sadeddin Efendi'dir. Müellif, babası Hasan Can Çelebi'nin Yavuz Sultan Selim'in sevdiği bir dostu olması dolayısıyla küçük yaşlardan itibaren saray çevresi içinde yer almış ve iyi bir eğitim görmüştür. Karamânî Mehmet Efendi ve devrinin büyük alimlerinden ders alan Hoca Sadeddin Efendi için, 1556 yılında müderrislik göreviyle başlayan resmî hayatında Şehzade Murat'ın hocalığına tayin edilmesi, yeni bir dönemin başlangıcıdır. Bundan böyle kendisi *Hocazâde* olarak anılacaktır.

III. Murat'ın cülusuyla kazandığı *Hâce-i Sultânî* ünvanını III. Mehmet'in saltanat döneminde de muhafaza eden Hoca Sadeddin Efendi; padişah ve saray çevresi tarafından ilgi görmüş, döneminin önemli siyasî olaylarının içinde yer almıştır. Safiye Sultan'ın desteğini alan, Haçova Seferi'nin kazanılmasında ve dış siyasette, özellikle İngiltere ile diplomatik ilişkilerin kurulmasında etkin bir role sahip olan Hoca Sadeddin Efendi, saray içi azil ve tayinlerde de söz sahibi bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. İlmiye mesleği yanında siyasî ve idarî işlerde bu derece etkin olması, kısa bir süre için başını ağırtsa

da; 1598’de padişah hocalığı bakî kalmak üzere, aynı anda şeyhülislamlığa da tayin edilmiştir. Bundan dolayı da *Câmiu’r-riyâseteyn* unvanıyla anılmaya başlanan Hoca Sadeddin Efendi, 2 Ekim 1599’da vefat etmiştir. Kaynaklarda, özellikle oğullarını ve yakınlarını önemli mevkilere getirmesi, ilmiyedeki bozulmanın sebebi olarak gösterilmektedir. Fakat, aynı zamanda, büyük ulema ailelerinin de bu dönemde ortaya çıktığı iddia edilmektedir.

Daha önce de ifade edildiği gibi eser, Osmanlı Devleti’nin kuruluş döneminin önemli kaynaklarından biridir. *Naimâ Tarihi* ve *Tarih-i Selânikî* bu eseri tamamlar niteliktedir. Kendisini bu kitabı kaleme almaya sevk eden amilleri, eserinin girişinde belirten Hoca Sadeddin; kendi dönemine kadar olan eserlerdeki eksikliklere ve yanlışlıklara dikkat çekmekte ve bu eserlerin çoğunun, II. Beyazid dönemine kadar olan dönemi kapsadığına, sonrasına ise yer vermediğine dikkat çekmektedir. *Tâcü’t-Tevârih*’i II. Selim döneminde yazmaya başlayan müellif; I. Murat’ın ölümüne kadar olan kısmı bu dönemde tamamlamış, daha sonra çeşitli nedenlerden dolayı yazmaya ara verdiği eserini, hocası olduğu III. Murat’ın isteği üzerine tamamlayarak padişaha sunmuştur. Tarihinde, çok değer verdiği Yavuz Sultan Selim ve Kanunî dönemlerini de kaleme almak isteyen Hoca-zâde –maalesef- eserini, Kanunî dönemini tamamlayamadan *Selîmnâme* ile noktalamak zorunda kalmıştır.

Her olayı ve konuyu İdris-i Bitlisî, Neşrî, Aşık Paşazâde, Ahmedî, Hadidî, İbn-i Şihne, İbn-i Kemal, İshak Çelebi, Haydar Çelebi, Taşköprülüzâde gibi bir çok kaynaktan tespit etmeye çalışan Hoca-zâde’nin eseri; dil ve üslup açısından, Arapça ve Farsça tamlamalar, ayet ve hadisler, atasözleri ve özdeyişler ile dolu olup seçkin bir kesime hitap etmekte ve XVI. yüzyıl Osmanlı Türkçesinin en parlak örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Eserde teşbih ve tasvirler oldukça fazla kullanılmıştır. Örneğin: “savaş günleri yırtıcı arslan”, “kara elbiselerini karanlık geceler gibi yayıp zaferleri gölge edinen”, “İnaloğlu adındaki aman bilmez sırtlanın imanları zayıf yirmi bin kadar Türkmene baş olup ininden çıkmış”, “tutuşturulacak fitne ve kargaşa yangını”, “yaşam gıysisi paralandı”, “toyum eğlemek hırsı damaklarına gam yemeği gibi acı gelip, dileklerinin ipi kesildi” gibi. Kitabında kendisine ait şiirleri bulunan Hoca-zâde, başka şairlerin şiirlerine de yer vermiş ve anlatımda nesir ve nazmı birlikte kullanmıştır. Halka dönük sade ve basit bir Türkçe ile yazılmış tarih kitaplarını ise eleştirmiştir. Bu anlamda eser, dil ve edebiyat tarihi açısından önemli bir metin olarak kabul edilebilir.

XVII. yüzyıldan itibaren İtalyanca, Fransızca, Almanca, İngilizce, Macarca ve Rusça'ya çevrilmiş olan eser, Maarif Nazırı Nevres Paşa'nın yönetiminde, 1596 ve 1608 yıllarındaki nüshalar esas alınarak ve Hoca Sadeddin'in üç mecmuada bulunan müsveddeleri de göz önünde tutularak 1863 (1279/1280)'te iki cilt olarak yayınlanmıştır. Babası Hasan Can'dan duyduklarına dayanarak kaleme aldığı *Selimnâme* ise, Yavuz Sultan Selim'e ait me-nâkıb türü bazı kıssalardan ibaret olarak ikinci cildin sonuna eklenmiştir. 12 hikayeden oluşan *Selimnâme*'nin metnini Ahmet Uğur da neşretmiştir.

İsmet Parmaksızoğlu tarafından sadeleştirilen ve üçüncü baskısı 1992 yılında Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanan *Tâcüt-Tevârih*'in birinci cildi Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Yıldırım Bayezid'in ölümüne kadar olan olayları; ikinci cildi, Fetret Devrinden İstanbul'un fethine kadar olan sosyal ve siyasal gelişmeleri içermektedir. Bu cilt, İstanbul şehrinin tarihinin anlatımıyla bitmektedir. Sırası gelmişken şunu da ifade edelim: Kitapta şehir ve iskan tarihi açısından oldukça önemli bilgiler yer almaktadır. Örneğin, Ulu Cami, Ergene Köprüsü ve Rumeli Hisarı'nın inşası, Edirne şehrinde payitah-tın kurulması gibi. Üçüncü cilt; Fatih Sultan Mehmet döneminin olaylarıyla devam etmekte ve II. Bayezid devrinin olaylarıyla son bulmaktadır. Dördüncü cilt ise, Şehzade Korkut'un Mısır'a gidişi ile başlamakta, *Selimnâme* ile bitmektedir. Osmanlı bilim ve kültür tarihi açısından gayet önemli olan ve "Hatime" başlığını taşıyan beşinci cildin muhtevası ise, Yavuz Sultan Selim'e kadar olan dönem içinde yaşamış ulema ve meşâyih hakkındadır. Hoca Sadeddin Efendi; bu bölümde, diğer tarih yazarlarından farklı olarak ulema ve meşâyihin yalnızca vefatlarına yer vermekle yetinmemiş ve biyografilerini de bizlere sunmuştur.

Öte taraftan eserde; sosyal, siyâsî ve askerî tarih açısından önemli olan dü-ğünler, büyük yangınlar, zelzele vb. doğâl afetler, asker kıyafetleri, yasaların konulması, isyanlar, cüluslar, azil ve tayinler, fetihnâme ve ferman örnekleri ve diplomasi tarihi açısından önem arz edecek mektup örnekleri bulunmaktadı.

(F. Samime İnceoğlu)

**Selanikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selanikî 1009/1600*;
Mehmet İpşirli (haz.), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat
Fakültesi, 1989, 2 cilt.**

Osmanlı tarihini anlamada arşiv kadar, vekayinâme geleneği de göz ardı edilemeyecek bir öneme sahiptir. Arşiv belgelerinde, fotoğrafin karelerinin tamamını bulmak mümkün değildir. Eksik kareleri tamamlamada ve vekayinâmeler çok önemli bir kaynaktır. Prof. Dr. Mehmet İpşirli'nin "Mustafa Selânikî's History of the Ottomans" adlı doktora çalışmasında edisyon kritik ettiği *Tarih-i Selanikî* adlı eser bu türün kendi şahsına münhasır bir örneğidir. İpşirli'nin, *Tarih Enstitüsü Dergisi*'nde yayınlanan "Mustafa Selânikî and his History" adlı makalesi de mevcuttur. İpşirli tarafından transkribe edilerek 1989 yılında yayınlanan eser ve müellifi hakkında İbrahim Rifat Hilmizâde de "Müverrihîn-i Osmaniyye: Selânikî" başlıklı *Malumat* mecmuasında yayınlanan bir makale kaleme almıştır.

XVIII. yüzyıla kadar dikkatleri celbetmemiş olan -XVI. yüzyılın son dönemlerine (1563-1600) ait- Selanikî Mustafa Efendi'nin *Tarih-i Selanikî* adlı eseri, Osmanlı Devleti'nde sosyal ve iktisadî bozulmaların baş gösterdiği dönemi birinci ağızdan anlatıyor olması bakımından değerli bir eserdir. Haremeyn mukataacılığı, silahdârlar katipliği, Anadolu muhasebeciliği, evkaf muhasebeciliği gibi devlet görevlerinde yer almış ve dönemindeki bazı savaşlara bizzat katılmış biri olan Selanikî Mustafa Efendi'nin hayatı hakkında eserinin satır aralarından elde edilebilen az bir bilgi dışında bir malumata sahip değiliz. Doğum ve vefat tarihleri gibi, nerede medfun olduğu da bilinmemektedir.

Müellifin bizzat kendi müşahadelerine ve döneminin vesikalarına dayanarak kaleme aldığı eser; günlük gibi yazıldığı için olsa gerek, büyük ölçüde gizli kalmış ve çalışılmamıştır. Selanikî Mustafa Efendi'nin, eserini kimseye göstermemesinin nedenleri arasında; eleştirilerini yaparken -diğer kroniklerden farklı olarak- ayet, hadis, kelam-ı kibarın yanı sıra açık bir dille muhatabını doğrudan şiddetli bir şekilde eleştirmesi gösterilebilir. Eser; Kanunî'nin son üç yılını, II. Selim ve III. Murat'ın saltanatlarının tamamını, III. Mehmed'in saltanatının ise bir kısmını içermekte olup olay bazlı bir tarih yazımına sahiptir. Vekayinâme tarihçiliğinin artılarını ve eksilerini içinde barındıran *Tarih-i Selanikî*; Osmanlı Devleti'nin iktisadî ve kurum tarihi için olduğu kadar, Osmanlı gündelik hayatı için de çok önemli bir kaynak niteliği-

ni haizdir. Bununla birlikte eser, XVI. yüzyıl Osmanlı aydınının hadiselerle bakışını yansıtıyor olması bakımından da dikkat çekicidir.

Osmanlı tarih yazıcılığının yeni bir gelişmeye mazhar olduğu bir dönemde yazılan bu eser, yalnızca kendi dönemini ihtiva etmektedir. Dolayısıyla kendinden önceki herhangi bir kaynaktan yararlanmamıştır. Müellifin kaynakları kendi döneminde görüşüp konuştuğu devlet ricali ve mektuplar, arzlar gibi resmî yazışmalardır. Yurtiçi ve yurtdışında bir çok nüshası mevcuttur.

Dil ve üslup açısından döneminin güzide örneklerinden biri olan eser, mevcut tarih yazıcılığının dışında yeni bir tarih yazıcılığı türünün güzel bir örneğini teşkil etmektedir. Dönemindeki bazı yazışmaları içeriyor olması dolayısıyla, bürokrasi ve diplomasi tarihi açısından da önemli bir eserdir.

(Ebubekir Ceylan)

Kitab-ı Müstetab,

Yaşar Yücel (yay. haz.), Ankara: TTK, 1988, 141 s. +Tıpkı bs.

Koçi Bey, Koçi Bey Risalesi,

Zuhuri Danışman (yay. haz.), Ankara: MEB, 1985, 180 s.

Katib Çelebi, Düsturu'l-Amel,

Ali Can (yay. haz.), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1982, 40 s.

İdarî ve sosyal bozukluklara işaret eden ve çözüm önerileri sunan siyâsetnâme, islahatnâme ve nasihatnâme tarzında yazım türleri Osmanlı Devleti'nde de kendinden önceki gelenekten devşirilerek geliştirilmiştir. Bu yazıda, söz konusu eserlerden *Anonim Kitab-ı Müstetab*, *Koçi Bey Risalesi* ve Katip Çelebi'nin *Düsturu'l-Amel*'i, XVII. yüzyıla ait olmaları (sırasıyla 1620, 1631 ve 1653) ve işledikleri konuların benzerliği nedeniyle birarada değerlendirilecektir.

Anonim Kitab-ı Müstetab

Yaşar Yücel tarafından yayına hazırlanan ve Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi yayınlarından 1974'te çıkan *Kitab-ı Müstetab*'in müellifi

bilinmemektedir. XVII. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'ndeki idarî, siyasî, iktisâdî ve askerî yozlaşmayı kritik eden bir ıslahat lâyihası olan *Kitab-ı Müstetab*, Osmanlı devlet düzeninin bozulması ile ilgili olarak padişahın otoritesinin zayıflamasına, rüşvete, sadrazamın ve diğer bürokratların ehil kişiler olmamasına, orduda asker sayısının fazlalığına ve masrafların artmasına vurgu yapmaktadır. Bu risalenin en dikkat çekici özelliği, yazarın meselelerle ilgili tespitlerini yaparken devamlı olarak önceki tarihlerden alıntılar yapmasıdır. Müellif, söylemek istediği şeyleri, direkt olarak söylemektense önceki sultanların davranışlarından örnekler göstermek suretiyle dolaylı olarak anlatmaktadır.

Bir giriş ve 12 bölümden oluşan eserin sonunda, vüzerâ ve ümerânın din ve devlet işlerine dair düşünce ve tedbirlerini öğrenmek için, padişaha sormasını teklif ettiği soruların yer aldığı bir zeyl bulunmaktadır. Müellif, eserin birinci faslında Osman Gazi'den III. Murat'a kadar olan süreci değerlendirmekte, daha sonraki fasıllarda yukarıda dikkat çektiğimiz hususları ele almakta, son iki fasılda ise söz konusu bozuklukların düzeltilmesi ve bunun için alınması gereken tedbirleri dile getirmektedir. Süleymaniye Kütüphanesi'nde iki, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde bir adet olmak üzere üç nüshası bulunmaktadır.

Koçi Bey Risâlesi

IV. Murat'ın yaptığı savaşlarda musâhibi olarak yanında bulunan ve Enderun'da hasodalı olarak bilinen Koçi Bey; devlet nizamı ile ilgili görüş ve tenkitlerini, *Telhîsat der ahvâl-i âlem-i Sultan Murad Han (Koçi Bey Risâlesi)* adlı IV. Murat'a sunduğu layiha ile dile getirmektedir. Bir başka ifadeyle, risale, devlet teşkilatındaki yozlaşma ve bunların düzeltilmesi için alınması gereken tedbirleri içermektedir.

Koçi Bey Risalesi'nin en önemli özelliği ise *Kitab-ı Müstetab* ve Mustafa Âli gibi öncüllerinin tespitlerini çok sistematik bir şekilde ifade etmiş olmasıdır. Bazı satırlarının *Kitab-ı Müstetab*'in satırları ile neredeyse aynı olması, bu etkileşimi göstermektedir. Harem-i Hümayûn teşkilâtını, Yeniçeri teşkilatını ve İlmiye teşkilâtını özellikle değerlendiren eser, Osmanlı teşkilât tarihi açısından önemli bir kaynaktır.

Düsturu'l-Amel

Burada değerlendirilecek son risale Katip Çelebi'nin *Düsturu'l-Amel* adlı eseridir. Bir mukaddime, 3 fasıl ve bir neticeden oluşan eserin girişi, etvâr-ı devleti; 1. faslı, reâyayı; 2. faslı, askeri ve 3. faslı da hazineyi konu edinmektedir. Netice bölümünde müellif, çözüm önerileri sunmaktadır.

Tam adı *Düsturu'l-Amel li-İslâhî'l-Halel* olan risale; tespitlerini, insan vücudu üzerinden (organik) örneklerle yapması ile diğer risalelerden ayırıyor. Bu noktada, İbn Haldun'un anlatım özellikleri ile ciddi bir benzerliğe sahip oluşu, belirtilmesi gereken başka bir husustur. Buradan hareketle risalenin, bir ihya ve dirilmeden değil; devletin varlığını uzatma çarelerinden bahsettiği söylenebilir. Katip Çelebi'de görülen önemli bir diğer husus da; ilk defa bir risalede, *padişahın statüsü* ile *hak* olan şeyin ayrıştırılmasıdır. Önceki risalelerde padişahın çok bürokratlar eleştiri oklarının hedefi olurlarken, bu sefer, bizzat padişaha karşı bir tutum söz konusudur.

Söz konusu bu üç eserin ortak özelliklerini şöyle sıralayabiliriz: (1) Risalelerde Daire-i Adalet fikrinin dolaylı olarak hep var olması; (2) Çok kısa aralıklarla yazılmış olan bu risalelerin döneme dair hep aynı olumsuz tabloyu çiziyor olması; (3) Çözümle ilgili olarak ciddi teklifler sunamamaları; ve (4) Hep iç faktörlere yoğunlaşmış dış faktörleri gözardı etmeleri.

(Yunus Uğur)

Abdülkadir Efendi, *Topçular Katibi Abdülkadir Efendi Tarihi*,

Ziya Yılmaz (haz.), Ankara: TTK, 2003, 2 cilt.

XVI. yüzyılın sonu ile XVII. yüzyılın ilk yarısını kapsayan *Topçular Katibi Abdülkadir Efendi Tarihi*'nin müellifi Abdülkadir Efendi, 1595'te topçular katibidir; daha sonra topçular bölükbaşılığı, cebeciler kâtipliği, sol ulufeciler kâtipliği (1608) ve arpa kâtipliği (1614) görevleri ile Tophâne nazırlığı ve birinci ve ikinci divittârlık görevlerinde bulunmuştur. Müellifle ilgili olarak Markus Köhbach, M. Kemal Özergin ve Ziya Yılmaz'ın çalışmaları mevcuttur. Aytül Baklav da Abdülkadir Efendi ve eserini mezuniyet tezi olarak çalışmıştır. Telif tarihi bilinmeyen ve özel bir adı bulunmayan bu eserin, Sü-

leymaniye Kütüphanesi Esat Efendi nüshası ile Viyana nüshası olmak üzere iki nüshası mevcuttur.

1644 yılında vefat ettiği tahmin edilen Topçular Katibi Abdülkadir Efendi; ikinci hicri binyılın başından itibaren hicri 54 yılı (H. 1000-1054/M. 1592-1644) kapsayan kroniğinde, kitabî kaynak kullanmamış, sadece gördüğü ve duyduğu olayları yazmıştır. Mütevazi yazarımız, kitabının bu özgün durumunu şöyle ifade etmektedir: “Tahrir noksanımız fevkalhaddir. Bir alay hikâyâdır. Bazı menzillerde Ordu-yı Humayun’da her ne vaki olursa tahrir ederdik ve fetholan kaleler ve meterisler müşahade olunurdu. Ve ekser Ungürüs’te vaki olan kalalar fütuhâtında fakir u biçarenin emeği sebkât edip her bir gazada mevcut olduğumuz iyan olunmuştur (s. 100).” Abdülkadir Efendi H. 1001-1047/M. 1593-1638 tarihleri arasındaki Avusturya, Eflak, Macaristan, Egri, Estergon, Celali, Şark, Leh, Bağdat ve Revan seferlerine katılmıştır. Eserinde konuşma diline yakın, kuru ve tafsilatlı anlatım kullanan yazar, devlet adabına riayeten kötü örnek olabilecek olayları (mesela, II. Osman’ın şehid edilmesini) anlatmamaya özen göstermiştir.

Eserde her seferde kendini tekrarlayan, ritmik bir anlatım tekniği kullanılmıştır: Savaş sebebi olaylar, seferberlik fermanı, sefer tedariki, görev tayinleri, sefer öncesi şenlikler, İstanbul’dan hareket, menziller [ki Garp seferlerinde genellikle şöyledir: Davudpaşa, Halkalı, Çatalca, Silivri, Çorlu, Kırkkilise, Edirne, Filibe, Tatarcık, Sofya, Şehirköyü, Niş, Semendire, Belgrad], menzillerde şenlikler, imar faaliyetleri, tedarikler, savaş mahalline varış, savaş, fetih/hezimet, tamirat, tebeddülât/tayinat, Kasım ayından sonra kışlak, tedarük süreci.

Tuna’ya karışan nehirlerin çokluğunu gören Abdülkadir Efendi, “Alaman dağlarından ve Pırka ve Beç’ten ve nehr-i Meymorya’dan cemolan sular binihayedir. Kâdir Allah’tan gayri bir ferd bilmez, akıllar erişir değildir (s. 100)”, diyerek şaşkınlığını dile getirmektedir. Sadece nehirler değil, tüm coğrafya, yazarı mestetmiştir: “Tuna karşusu adalarda kral bağçeleri (...) elma ağaçları bî-nihaye (s. 196)”

Kitapta bulunan farklı bir devşirme emri dikkat çekmektedir: “Ve sene 1004 tarihinin rebülevvelinde Rumeli caniblerine ve Bosna ve Anadolu eyaletlerine acemi oğlanı cem olunmak ferman olunmağın, Zağarcıbaşı ve Samsoncubaşı ve bazı ocak ağalarından kanun üzere azimet ettiler. Ve hem zi-

yade tekid olunup min-ba'd ecnebî oğlanlarından sürülere katmayalar, asilzade taleb oluna. Bادهu kapuda terbiye ile kamil ve islah ola" (s. 111).

Müellif, sefer tedariki sırasında yeniçerilerin Üsküdar'da buldukları atları cebren almaları ve bunların bahaları verilirken zulümler yapılması dolayısıyla III. Murad devrini yermekte (s. 29), bu durumun III. Mehmed devrinde düzelmesinden hoşnutluk duymakta ve padişahın "fukaradan ve bir ferden cebrî bargîrlerin alması, ol adet olunsun; şimden sonra hazineden verilmek ferman olunmağın" şeklindeki fermanını anmaktadır (s. 111). III. Mehmed'in bizzat "gaza-yı ekber deyu kılıç kuşanıp ve aşkar atına süvar ol"ması ve sonunda Kanûnî'nin bile alamadığı Eğri Kalesi'ni fethetmesi heyecanlı anlatılmaktadır. Bu fetih sonrasında "zinhar keferenin avrat u oğlanlarına değmeyip yağma olunma"ması "askere tekid olunur", "kiliseler cedid cami edi"rir, "içeru kalasına bir müstakim dindar dizdar ve hisar ertleri tahrir edi"rir (s. 146-154). Ancak fetih sonrası ahval, her zaman böyle olmamakta, savaşta yaşanan sürece göre şekillenmektedir. Mesela, Uyvar Kalesi zaptedildiğinde "karyeleri ihrak ederler, dahi esirler avrat u oğlan sürüp orduda fûruht olurdu" (s. 266-267). Haçova Meydan Muharebesi de ilginç ayrıntılarla anlatılmaktadır (s. 155-174). Önce ordu perişan olur, beylerbeyiler bile geceyi at üstünde geçirir. "Destlerinde yalın kılıç çadırlar içre giren küffar" tasvirini, "niyazda ol kâdilhâcâtan zârîlikler birle gözyaşları dökken" padişah görüntüsü tamamlamaktadır. İlahi bir yardımla savaşın akışının dönmesi şöyle anlatılmaktadır: "Hakk Teala canibinden ervah-ı mukaddes irsal oldukta, bir saat arasında bir nesîm-i bâd-ı sabâ erişip otak u bargaktan bir mikdar hüddam zahir olup keferenin inhizam oldu deyu bir sada peyda olur (...) kefereyi her ne yerde rast gelürse mürd ederler birin esir etmeyip; tekid olunmuş idi saadetlü padişaktan, "benim gazabım şemşirine layık olmuşlardır, keferenin bulunduğu yerde malları asker-i Tatar'ın, lakin başların tenlerinden cüda eylen" deyu sipariş olunup (...) üç gün üç gece kafiristan vilayetleri şemşirden geçip (...) kefereni müşrikinlerden bir ferd halas olmadı (...) enhardan üç gün üç gece kan-revan nehir carî olup akardı ve keferenin laş u cifeleri sahralarda küştelerden püşteler olup ve bu gaza-i ibretnüma bir tarihte olmuş değildir, meğer Sultan Süleyman zaman-ı şeriflerinde Mohaç ve Çaldıran'da vaki olup, bu gaza-i ekber maa ziyade olduğü mukarrerdir (...) Küffar-ı haksar mecruhlarından rivayet olunurdu: Bizi kıtal eden askerler yeşil kanadlı kuşlar idi, derlerdi." Savaş tasvirlerinde çoğunlukla Kerbela ve mahşer benzetmeleri kullanılmaktadır: "ruz u şeb

muharebe ile Kerbela cengin ederlerdi” (s. 81), “ol gün ruz-ı haşirden bir nişan idi” (s. 85), “bir muharebe olmuştur ki ancak Kerbela’da ola” (s. 86), “yoksa ruz-i kıyametten nişan mı”; “Kerbela’da şüheda ettikleri savaşları ettiler” (s. 234), “küffar ile Hz. Ali savaşların etmeğın” (s. 316).

Hava şartlarından kaynaklanan lojistik sorunları, orduyu sefer zamanında zor duruma düşürmektedir. Mesela Varad Kalesi muhasara edilir, ama alınamaz, zira “ziyade baran kesretinden bir çadırdan dahi bir çadıra göllerden usret çekilirdi (...) asker sular ızdırabından ve tuğyanından şol kadar meşakkat üzere olup (...) beksemağları ıslanup (...) ekser asker buğday pişirüp, nemek ile karıştırıp kifaf ederlerdi” (s. 217-221). Düşman orduları da aynı koşullardan muzdarip olabilmektedir. Avusturya’nın 44 gün süren başarısız Budun muhasarasında “31 gün ebr u baran olup kefere metrislerinde sular tuğyan olup, kımıldanmağa ve hareketlere mecalleri olmazdı. Ve inayet-i Hakk olup her gah kefere çamurda kal”mıştır (s. 222-225). Nemçe’nin Kanije muhasarası da aynı şekilde sonuçlanmıştır: “Şiddet üzere berf nazil olur, buzlar donar, rüzgar muhalif, savrundulu boranlı karlar yağup, Kanije’de olan küffar taifesi bir mertebe şiddetten helak, bazısı mürd olur (...) firar ederler (s. 318-319).”

Ordunun başında bulunan sadrazam; seferberlik için sadece yüksek komutanlarına danışmamakta, önceki seferlere katılan tecrübeli rütbesiz askerlerle de istişarede bulunmaktadır. Budun’da yapılan istişare toplantısında “serdar sadrazam cemi mirimiranlar ile ve ihtiyar umur-dîde kapukulları tarafından müşaverede sual ettiler. Ve serhadli ağalardan ve Üngürüs seferlerin görüp seleften yadigar kalan rüzgar geçürmüş pırlerden haber alurlardı” (s. 263). Mohaç’taki istişarede de “otakta mirimiran ve serhad gazilerinin umur-dîde ağalarından ve orduda olan yeniçerinin ihtiyarları” ile görüşülmüştür (s. 277-278). Seferlere meşayih ve ulema katılımı (s. 40, 77, 111), ibadetlerin ve duaların muntazaman ifası, menzillerde ordunun namazları cemaatla topluca edası (s. 15, 19), sancağ-ı şerif etrafında feth-i şerif kıraatı (s. 19, 36) gibi örneklerle dindar bir ordu tasvir edilmektedir: “Meterislerde aziz u muttakiler evkat-ı hamsede hayr dualardan sonra tevhiyer olurdu (...) orduda gaflet geçirmeyip her çadırlarda niyaz u zikrullah meşgul oldular (...) meterislerde vakt-i işadan vakt-i fecr tulu edince ibadat u taat ve afv-ı taksirat ve salavat-ı şerif” (s. 44), “padişahımızın atları ayağına nisar edip ve meşayihleri dervişanları ile zikrullah ederek istikbal eylediler” (s.

128). “fütuhatlar nasib ol deyu Feth-i şerif tilavet olunduktan sonra sancağ-ı şerifin altında hayr dualar, gülbang” (s. 149, 151, 161). Fethedilen kalelerde kiliseler camiye çevrilerek Cuma namazı eda edilmektedir (s. 25, 45, 153, 335). Papa kalesinde bulunan ve dindaş komşularıyla geçinemeyen 700 Fransız askerinin kaleyi teslim ederek Osmanlı ordusuna katılması (s. 271-272), bunların Kanije seferine (s. 288-289), İstoni-Belgrad muhafazasına (s. 312) ve Görez-İlyas’daki muharebeye katılması (s. 367) dikkate değer vakalardandır.

Müellif, mesleğinden dolayı, madenler ve top dökümü ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Bah, Banaluka, Kiği ve Bilecik madenlerinden bahseden Topçular Katibi, “şimdiki mahzenlerde mevcut bulunmadığı, madenler battal olmuştur ve yuvalaklar yoktur(...) mahzenler hâlîdir (...) [Üngürüs seferlerinde kullanılanlar] Tophane’de kadîmden olan zahiredir. Şimdiki halde Banaluka madeni kalup, Bah madeni battal ve Bilecik madeni battal kalmıştır” (s. 185) şeklinde şikayetlerde bulunmaktadır.

Askerler sefere çıkmamaya bahane olarak sık sık Kasım ayının yaklaşmasını kullanmaktadırlar. Kasım ayı yaklaşınca, yeniçerilerin kışaklara dönmek istemeleri komutanlarını zor durumda bırakmaktadır: “Şimden sonra ruz-i kasım karibdir, seferden avdet olundu deyu herkes köprüye can atıp ve arabalar ile bir alay esirleri olup, heman köprüden mukaddemce ubur etmek sevdasında idiler. Veziriazam ziyade gazab birle asakire ağaları kapusunda yoklama ferman olunup üç gün vade ederler. Sefere memur olunup badehu orduda mevcut bulunmayanların dirlikleri katolunur deyu tekidler olunur” (s. 48, 81). “Asakir-i İslâm gayri karar etmeyip, ruz-i kasım karibtir deyu Ostorgon vakti değildir deyüp ordu-yı humayun ile Tata kalesinden avdet edip (...)” (s. 199). “Yeniçeri ocağı ittifak üzere cevap verdiler: Vakıt dar oldu, ruz-i kasım eyyamı karib, inşaallah badehu Ostorgon’dur” (s. 63). Ordu Kasım’dan sonra başlayan kışlak vaktinde de boş durmamakta ve mesela eşkiya takibiyle uğraşmaktadır. Belgrad’da iki yüz adamıyla haramilik yapan Damyan’ı “eşedd-i siyasetle bazar yerinde ihrak ettiler ve tevbelerin kızağa gerip şehirde gezdirip ateş ile siyaset olunmuştur” (s. 207).

Topçular Katibi Tarihi’ni Osmanlı müverrihlerinden sadece Katip Çelebi *Fezleke*’de kullanmış, Naima ise eserden *Fezleke* vasıtasıyla istifade etmiştir.

(Abdülhamit Kırmızı)

**İbrahim Peçevi [Peçuylu İbrahim], *Peçevî Tarihi*,
Bekir Sıtkı Baykal (haz.), Ankara: Kültür Bakanlığı, 1992, 2 cilt.**

Bir XVII. yüzyıl kroniği olan iki ciltlik *Peçevî Tarihi*, 1520-1640 arasındaki (I. İbrahim devrine kadar olan) olayları içermektedir. Mohaç ve Zigetvar arasındaki Peç'te doğduğu için, Peçevî (Peçuylu) lakabı ile tanınan Peçevî İbrahim Efendi (1574-1649?) tarafından yazılan eserde, 8 padişaha (Kanûnî, II. Selim, III. Murat, III. Mehmet, I. Ahmet, I. Mustafa, Genç Osman ve IV. Murat'a) kronolojik olarak yer veriliyor. Hakkında çok fazla bilgiye sahip olamadığımız Peçevî İbrahim Efendi, Lala Mehmed Paşa'nın serdarlığı sırasında savaşlara katılmış, ona intisap etmiştir. Macarca bildiği için barış görüşmelerinde görev almış, maliye konusunda gösterdiği başarıdan dolayı da defterdar olmuş biridir. Ayrıca mukabelecilik, tahrir, beylerbeyilik, valilik gibi muhtelif görevlerde de bulunmuştur.

Kanûnî'nin cülusundan başlayan, ağırlıklı olarak Kanûnî dönemini anlatan Peçevî İbrahim Efendi; kitabını, "Kanûnînin gazaları" şeklinde bir başlıkla 1641'de Budin Beylerbeyi Vezir Mustafa Paşa'ya takdim etmiştir. Mustafa Paşa'nın, bu tarihlerde yalnız savaşların değil anlaşmaların da çok olduğuna dikkat çekmesi üzerine, bu anlaşmaları da ekleyerek kitabını genişletmiştir.

Peçevî Tarihi, eleştirel bir üslûba sahip. Ulemâdan, bürokrasiden, yönetimden bazı kişileri eleştiriyor. 1649'da yayımlanan *Peçevî Tarihi* yeri geldikçe kaynaklarını belirtiyor. Diğer kroniklerde olduğundan çok daha fazla kaynak kullanılmıştır. Müellif, kitabın girişinde bu kaynakları dile getiriyor. Yabancı kaynaklardan pasajlar veriyor. Dolayısıyla *Peçevî Tarihi* yabancı kaynakları da kullanan bir eserdir. Ana kaynakları arasında Celalzade Nişancı Mustafa Bey, kardeşi Celalzade Salih Efendi, Ramazanzade Mehmet, usta şair Ali Efendi, Hasanbeyzade Efendi, Hadidi ve Katip Mehmet Efendi tarihlerini zikrediyor. Bu kroniklerde anlatılanlarla tamamiyle uygun düşmek şartıyla kaleme aldığını belirttiği eserinde, günün Türkçesiyle yabancı terim ve deyimlere de yer veriyor. Bir olayı anlatırken onu hangi kaynaktan aldığını söylüyor. Yani olayları tamamen kaynak kullanarak beyan ediyor. Neyi nereden aldığını, yeri geldiğinde eser adı ve yazar adı vermek suretiyle belirtiyor. Kendisinin ilmiyeden bir ilim adamı olamadığına dikkat çekerek dilinin sade olduğunu vurguluyor. Bununla birlikte müellifin ilginç bir özelliği de, kitaplara olan merakı. Hoşuna giden kitapları kütüphanesine aldığını öğreniyoruz eserinden.

Peçevî Tarihi; akıcı, güzel bir anlatıma sahiptir. Fetihleri anlatırken sıkıcı, kuru bir anlatımı yok. Gerektiğinde kısa kesiyor. Diğerlerine göre, en ilginç taraflarından biri de, özellikle Kanûnî'nin Balkanlardaki fetihlerini (savaşlarını) anlatırken yabancı kaynaklardan pasajlar çevirmesidir. Mesela, Mohaç Savaşı için "bu acaba yabancı kaynaklarda nasıl ele alınmıştır?" diye soruyor ve kaynağını da verip tercüme yapıyor. Kitapta uzun bir bölüm var bu şekilde. Balkan kaynaklarından Mohaç Seferi'ni naklediyor.

Macar tarihinden çeviriler de yapıyor. Kısacası, yabancı kaynakları kullanan ve onlara geniş yer veren bir eser olarak da *Peçevî Tarihi* şahsına münhasır bir nitelik taşıyor. Kendi tarihinin dışında karşı tarafın tarihinden olayların nasıl aktarıldığını dikkate almak tarih yazıcılığı açısından önemli bir gelişmedir.

Ana hatlarıyla eser; padişahların fetihlerini, bürokrat biyografilerini, yenilikler (mesela matbaanın kuruluşu, kahve ve tütün vb.), acayip ve garap şeyler başlığı altında enteresan bazı olayları, Seydi Ali Reis'e dair bilgileri içeriyor. Tasavvuf ve geleneğe dair bilgiler de sunuyor. Bu nedenle bürokrasi tarihi, sosyal tarih, kültür tarihi, savaş tarihi açısından önemli bir kaynaktır. Resmî bir kronik değildir.

Genel olarak anlatımında, mesela Kanûnî'den bahsederken, onunla ilgili kanaatlerini aktarırken bazı iyi gördüğü şeyleri satırlarına döküyor. Kanûnî döneminin taşra teşkilatını anlatırken; Kanûnî'nin özellikle taşra yöneticilerini uzun süre görevlerinde bıraktığını ve kısa sürede sebepsiz olarak görevden almadığını, bu görevlerin, mazul oldukları dönemde dahi geçinecek kadar gelire sahip olduklarını vurguluyor. Müstakil bir başlık altında, onun adil yönetimiyle ilgili örnekler veriyor. Bu noktada dikkat çeken şey *Peçevî*'de çöküş paradigması söyleminin olmayışıdır. Kanûnî dönemine vurgu yaparak kendi zamanındaki kısa görevlendirmeleri veya sebepsiz görevden almaları, dolaylı olarak eleştirmektedir. Yaşadığı devirde bir kimsenin sadece görevinden alınmakla kalmayıp bir de mallarına el konulmasına, yani hiçbir yaşama imkanı bırakılmadığına işaret eden müellif, aynı zamanda, Kanûnî dışındaki diğer altı padişahın saf olduklarına, kimisinin içkiye düşkün olduğuna, kimisinin hamam sefalarına, müzik sefalarına, av merasimlerine de dikkat çekiyor. Fakat bütün bunları anlatırken eleştirel bir üslup kullanmıyor. Bir eleştiri cümlesi yer almıyor metinde. Diğer biyografilerde; sadrazamları, vezirleri, ulema ve şeyhleri anlatırken de, birkaç istisna ha-

riç, çok fazla eleştirdiği bir kimse yok. Şemsi Paşa gibi bazı kişilerle özellikle uğraşiyor. Şemsi Paşanın karaktersiz, hilebaz, ağız iyi laf yapan, biraz üçkağıtçı bir tip olduğunu söylüyor. Dönemin padişahına ilk rüşveti aldırmanın da o olduğunu belirtiyor.

Padişah ve devlet adamlarının biyografilerinden sonra, sultanların fetihlerini anlatıyor. Bu fetihlerde, özellikle kara savaşları yoğun olarak yer alıyor. Donanma ve deniz savaşlarına çok az yer verilmiş. Sadece Kanûnî döneminde Hindistan'a giden Seydi Ali Reis ile ilgili bilgiler veriyor ama, donanma tarihi çalışanlar için fazla bir veri yok bu kitapta. Fetihleri anlatırken, Kanûnî dönemindeki kaynakları kullanıyor. Özellikle IV. Mehmet'ten sonraki savaş anlatımları daha da renkleniyor. Bu dönemde kendisi savaşa katıldığı için daha da ayrıntılı bir anlatımı var. Estergon kalesinin düşüşü, yeniden alınışı gibi olayları daha ayrıntılı anlatıyor. Estergon kalesi düştüğünde, onu teslim eden ve kale daha sonra tekrar fethedildiğinde anlaşma yapanların arasında kendisi de bulunuyor. Bu nedenle, III. Mehmet'ten öncekiler, yani Kanûnî ve II. Selim dönemi nisbeten başka kaynaklardan daha fazla yararlanarak aktarılmaktadır. III. Mehmet'in tahta çıkışından itibaren, bilfiil olayların içinde yer aldığı için, başka kaynaklardan da yararlanmakla birlikte kendi müşahedelerine yer veriyor.

Peçevî Tarihi'nde üzerinde durulan bir başka konu tasavvuf ve mitolojidir. Mesela bir yerde kazaskerlik ve kadılık yapmış Arapzade'den bahsediyor ve onun şeyhlere olan hürmetsizliğini aşırı vurgulayarak anlatıyor. Tasavvufa meyilli biri olarak, tasavvuf karşıtı insanları eleştiriyor. Kanûnî'nin şehzâdelerine düzenlediği sünnet şöleninin birincisinin kırk gün kırk gece sürmesine rağmen diğerinin on gün sürmesi nedeniyle, bu tür şeylere önem vermeyip gevşek davrandığını ileri sürerek Lütfi Paşa'yı eleştiriyor. İlgili çekici diğer bir vurgu, kitaptan fal bakmakla alakalıdır. Astrolojiyi ve kitaptan fal bakmayı önemsiyor. Astrolojinin gaybı bilmek anlamına gelmediğini, yani bir adamın "güneş battıktan sonra karanlık olacak" demesi nasıl kişiyi küfre sokmuyorsa, insanların yıldız bakarak akıl yürütmesinin de normal olduğunu iddia ediyor. Dolayısıyla Peçevî İbrahim Efendi; astroloji, fal, tasavvuf gibi biraz daha soyut şeylere önem veren, meyli olan birisi.

Bununla birlikte müellif, kitapta zaman zaman "yenilikler", "acayip", "gariib" gibi başlıklar altında ilginç olaylar anlatıyor. Yenilikler içerisinde özellikle matbaa, kahve ve tütünü anlatmış. Eserini yazdığı tarihler Müteferri-

ka'dan yüz yıl önce olmasına rağmen matbaa ile ilgili "gavur icadı" gibi bir retorik kullanmıyor. Aksine matbaa ve kullanılmasıyla ilgili olumlu bir bakışı var. Aynı zamanda kahveyle ilgili bir bölüm var. Peçevî İbrahim Efendi, kahvenin 1554'den önce kesinlikle ne Anadolu'da, ne de İstanbul'da bulunmadığından, kahvenin Halep'ten Hakim, Şam'dan Şems adındaki kişiler tarafından getirildiğinden, bunların Tahtakale'ye kahvehane açtıklarından, ondan sonra buralarda kümelenmelerin başladığından bahsetmektedir. Ulemadan tasavvuf ehline, bürokraside yer alan devlet adamlarına kadar birçok insanın belirli mevzuları buralarda tartıştıklarını ifade ediyor. Kahvenin caizliği ile ilgili tartışmalara da yer veren müellif, hemen sonra tütünü değerlendiriyor. Tütünün 1600 yılında İngilizler tarafından Osmanlılara getirildiğini, getirilirken de "bu rutubeti kaldırır; grip, soğuk algınlığı gibi şeyleri de iyileştirir" diyerek yaygınlaştırdığını dile getiriyor. "Gerçekten de rutubetin kaldırılmasıyla ilgili bir faydası vardır, ama kaç tane yangına sebep oldu bu sigara, zevkten başka hiçbir faydası da yok" diyerek eleştiriyor.

Yine, ilginç olaylar içerisinde "sosyal olaylar" kategorisinde değerlendirilebilecek bir olay anlatılıyor. Olay İstanbul'da yaşayan halkın güvenliği ve asayiş ile ilgilidir. Eserde "gelenek"le ilgili ipuçları da mevcut. Mesela I. Ahmet'in; sünnet şöleni düzenlerken, Kanunî'nin yaptığı sünnet şölenlerinin defterlerine bakarak masrafları, kimlerin davet edildiğini incelediğini ve o doğrultuda hazırlıklar yaptığını belirtiyor. Böyle bir bürokratik gelenekle, arşivin gördüğü fonksiyonla ilgili ilginç bir nokta bu. Defterdar olduğu için bu bilgiyi vermesi doğaldır. *Peçevî Tarihi*'nde gelenek ve geleneğin önemi ile ilgili bir diğer anekdot da şudur: Padişah; kendisini yanlış bilgilendirip bir adamın ölümüne neden olduğu için, ceza olarak, kendisini yanlış yönlendiren sadrazamının gözlerinin dağlanması emreder. Bunun üzerine, diğerleri bu cezanın ilk defa uygulanacağına, bu karar bir kez verilirse bundan sonra gelenek haline gelebileceğine dikkat çekerler ve padişahı verdiği verdiği bu emirden vazgeçirirler. Sadrazama, eskiden olduğu gibi sürgün cezası verilir.

Kitapta sünnet şölenleri detaylı olarak ele alınmıştır. Çünkü bir sünnet şöleninin hem toplumsal, hem siyasî boyutları vardır. O dönemdeki bütün Avrupa devletlerinin kralları ve elçileri İstanbul'a davet ediliyor. Onlarla görüşmeler yapılıyor. Bu yönüyle sünnet, uluslararası ilişkiler açısından önemli bir merasim haline gelmişti. Bununla birlikte içerdeki gruplarla

(ulema, bürokrat ve şeyhlerle) ilişki kurma açısından da bir işlev görmekteydi. Bu gruplarla ayrı ayrı toplantılar tertip ediliyor. Toplantıların ilki Osmanlı Devleti'nin gerek taşrada, gerek İstanbul'da görev yapan bürokratlarıyla; ikincisi, ulema ile; üçüncüsü de şeyhlerle yapılıyor. Bir de, törenin toplumsal boyutu var: İstanbul halkı dağıtılan çeşitli yiyecek ve ödüllere taltif ediliyor.

Eserde son olarak dikkat çeken bir husus da, Osmanlılarla Şah Tahmasb arasındaki yazışmaların metinlerinin tamamını veriyor olmasıdır. Bu mektuplarda Şiilerin kendilerini savunmaları ile Osmanlıların Sünnileri savunmalarına dair açık bir tartışma var.

Peçevî Tarihi, Bekir Sıtkı Baykal tarafından transkribe edilerek Kültür Bakanlığı Yayınlarının 1000 Temel Eser serisi içinde iki cilt olarak -birinci cilt 1981, ikinci cilt 1982 tarihlerinde- yayınlanmıştır.

(F. Samime İnceoğlu)

**Mustafa Naima Efendi, *Naima Tarihi*,
Zuhuri Danışman (haz.), İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi,
1969, 6 cilt.**

Naima Tarihi'nin, yazarı Naima Mustafa Efendi'nin ilk resmî tarih yazıcısı (vakânüvis) olması dolayısıyla Osmanlı tarihçiliğinde ayrı bir yeri vardır. Bu nedenle Naima ve eserini değerlendirmeden önce, Osmanlı tarih yazıcılığının kaynakları ve gelişimi üzerinde durulacaktır.

Bilindiği gibi, Osmanlı araştırmalarının iki önemli kaynağı vardır. Bunlardan birincisi vesikalarıdır. Bunlar, çok zengin arşiv vesikalarıdır. Dünyada ne Batı'da, ne de herhangi bir Müslüman devlette bu kadar çok vesikaya, arşiv malzemesine rastlamak mümkün değildir. İkinci ana kaynak ise, vekayinâmelerdir. Bunlar da arşiv vesikaları gibi dünyaca bilinen, bütün dünyada değer verilen, Batılıların kronik dedikleri kaynaklardır. Yazarının kendi gözlemlerine, müşahedelerine dayanarak olayların vuku bulduğu dönemlerde yazılan vekayinâmeler olduğu gibi, daha önceki dönemlerin olaylarını anlatan vekayinâmeler de vardır. Bütün bu vekayinâmelerin kaynak değeri vardır ve bunlara itibar edilir.

Vekayinâmelere bakıldığında, üç zümrenin vekayinâme yazımında ön plana çıktığını görmekteyiz. Bunların başında ulema sınıfı gelmektedir. Ulema sınıfının, medrese eğitimi gördükleri için sağlam bir tahsilleri vardır, keskin bir gözlem sahibidirler ve bu sınıf, toplumu çok iyi tanıyan bir zümredir. Gerek medrese eğitiminin geleneksel bir eğitim olması, gerekse toplumla çeşitli vesilelerle bütünleşmiş olmaları dolayısıyla toplumu tanımaktadırlar. Devlet hizmetinde birebir buldukları için teşkilat yapısını da bilmektedirler. Bu nedenlerden dolayı ulemanın te'lif etmiş olduğu vekayinâmeler, kıymetli vekayinâmelerdir. Genellikle de kendi dönemlerine aittir. İkinci önemli zümre, katip zümresi denilen, çoğu kere bürokraside, bürokrasinin yönlendirilmesinde hizmet gören zümredir. Üçüncüsü, devlet adamlarının kaleme almış oldukları vekayinâmelerdir. Bu zümrenin yani seyfiyye dediğimiz, yönetici zümresinin yazmış oldukları vekayinâmelerin sayısı çok azdır. Ana omurgayı, ulema ve ketebenin yani ilmiyenin ve kalemiyenin te'lif etmiş oldukları vekayinâmeler teşkil etmektedir.

Bu nokta-i nazardan Naima'ya bakılacak olursa, Naima kalemiyyeden bir aydındır. Kendisi Mustafa Naima Efendi veya Naima Mustafa Efendi olarak bilinmektedir. Asıl adı Mustafa'dır. Naima ise mahlasıdır, lakap olarak verilmiştir. Bir Osmanlı geleneği olarak kaleme intisap edenlere mahlaslar verilmektedir. Kendisine de Naim ismi verilmiştir. Bu isim, daha sonra Naima'ya dönüşmüştür. Bazı kaynaklarda Naim Mustafa Efendi şeklinde de geçmektedir. Ailesi Haleplidir. Dedesi Halep'te yeniçeri ağası; babası yeniçeri serdarıdır. Dolayısıyla Naima askeriyye zümresinden bir aileye mensuptur. Ailesi Halep'in itibarlı ve varlıklı bir ailesidir. Eserin bazı kısımlarında babası hakkında yer yer bilgiler veren Naima, Halep'te iyi bir eğitim gördükten sonra İstanbul'a gelmiştir. Doğum tarihi olarak bazı kaynaklar 1655 tarihini göstermektedirler. Vefat tarihi ise 1716'dır. Edebiyata, tarihe, ilm-i nücum, bir ölçüde de felsefe ve sosyolojiye aşina olması dolayısıyla Naima, kendisinden önceki vekayinâme müelliflerinden daha farklı bir yere sahiptir. Özellikle ilm-i nücumla olan ilgisi önemlidir. İbn Haldun'a karşı büyük bir hayranlığı vardır ki eserinin mukaddime kısmına bakıldığında bu hayranlık görülmektedir. Elli sayfalık mukaddime kısmında İbn Haldun'un fikirlerine bağlılığı, o fikirlerden hareketle bazı tahliller yaptığı müşahede edilmektedir.

İstanbul'a geldiğinde Enderun'a alınan Naima, aynı zamanda Bayezid Camii'ndeki ders halkasına da dahil oluyor. Yine Osmanlı'da oldukça yaygın

olan birine intisap etme geleneği çerçevesinde Amcazade Hüseyin Paşa tarafından himaye edilir. Bu himaye vesilesiyle çeşitli muhitlerden kimselerle tanışır ve böylece kısa zamanda kendini o ilim ve edebiyat muhitlerinde tanıtır. Tahminen XVII. yüzyılın sonlarına doğru vakanüvislik görevine getirilen Naima, böylece Osmanlı'nın ilk resmî vakanüvisi olmuştur.

Malum olduğu üzere vakanüvislik resmi tarih yazıcılığıdır. Osmanlılarda bu, birkaç safhadan geçmiştir. İlk dönemlerde, mesela Fatih Sultan Mehmet döneminde, Karamanî Mehmet Paşa, Şükrullah gibi tarih yazarları karşımıza çıkıyor. Yine bu dönemde Tursun Bey *Tarih-i Ebu'l Feth*'i yazıyor. Bunlar resmi tarihçiliğin ilk yarı resmî örneklerini teşkil ederler. Arkasından II. Bayezid zamanında Kemal Paşazade ile İdris-i Bitlisî'ye tarih yazma görevi veriliyor ki bunlar da resmî bir görev ile değil, padişahın talebi üzerine yazılan eserlerdir. Bu eserler, bir nevi, daha sonraki resmî tarihçiliğin başlangıcıdır. Ondan sonra Kanûnî devrinin başlarında 1535'te şehnamecilik başlıyor. Şehnamecilik, gerçekten bir resmî tarihçiliktir. Bu eserlerde, padişahların faaliyetleri, saray muhitindeki olaylar, seferler, zaferler vs. kaleme alınıyor. Daha sonra inkıtaa uğrayan şehnamecilik literatürüne bakıldığında Fethullah Arif Çelebi, Seyyid Lokman, İbrahim Mühlhemi gibi isimler dikkati çekiyor. Nihayet ondan sonra yeni bir görev olarak vakanüvislik resmi tarih yazıcılığı olarak ortaya çıkmaktadır.

Naima, vakanüvislik görevine ilk tayin edilen kişidir. Naima bu göreve tayin edilince Köprülü ailesinden olan Amcazade Hüseyin Paşa daha önce kendisine tevdi edilmiş olan Şarihü'l Menarzade Ahmet Efendi'nin yazmış olduğu tarihin müsveddelerini Naima'ya verir. Kendisinden Şarihü'l Menarzade'nin müsveddelerinden başlayarak, onun bitirdiği yerden devam edip, 1710'lu yıllara kadar, yani kendi dönemine kadar olan vekayii zabdetmesi istenir. Naima, elindeki müsveddeleri çok iyi değerlendirerek devraldığı eseri kuvvetli kalemiyle telif eder. Müellif, çoğu zaman kaynak zikretmemekle birlikte, bazı olayları aktarırken, "Katip Çelebi şu şekilde söylemekle birlikte Hasan Beyzade'nin bu konudaki görüşü daha uygundur" gibi birkaç kaynağın birden ismini veriyor. Kaynakları karşılaştırırken gösterdiği bu maharet, Naima'ya çok güçlü bir tarihçi olma vasfı kazandırıyor.

Eser, H. 1000 tarihinden H. 1070 tarihine kadar geliyor, yani hicri olarak yetmiş yıllık vakayı ihtiva ediyor. Miladi olarak ise 1591'in sonlarından başlayarak 1660 yılına kadarki süreci kapsamaktadır. Diğer taraftan, *Naima Tari-*

hi'nin bazı nüshaları, özellikle Topkapı Sarayı'ndaki Revan Kütüphanesi'nde, Nuruosmaniye ve Bayezid Devlet Kütüphanesi'nde bulunan nüshalarından birer tanesi 1000 tarihinden değil, 982 yılından başlamaktadır. Müellif, söz konusu nüshalarda, aradaki bu 18 yıllık olaylara çok kısa olarak yer vermiştir. Fakat daha sonraki çalışmalarda eserin 1000 tarihinden başlayan nüshaları esas alınmıştır. *İslâm Ansiklopedisi*'ne Naima maddesini yazan Cavit Baysun'un öğrencilerinden Münir Aktepe, *Naima Tarihi*'nin nüshalarıyla ilgili "Naima Tarihi'nin Nüshalarına Dair" başlıklı bir makale kaleme almıştır.

Naima Tarihi'ne kaynak değeri açısından bakıldığında, iki kaynağa dayandığı müşahede edilmektedir: Birisi yazılı kaynaklar -ana kaynaklar olarak-, bir de cüzi nitelikte şifahi kaynaklar. Yazılı kaynakları arasında bilhassa on, onbir tane eser ön plana çıkmaktadır. Bunların başında Katip Çelebi'nin *Fezleke*'si gelmektedir. Diğerleri ise Hasan Beyzade'nin Tarihi, *Vecihi Tarihi*, Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi'nin *Zeyl-i Ravzatü'l Ebrar*'ı, Topçular Katibi Abdülkadir Efendi'nin eseri, *Peçevi Tarihi*, Abdi Paşa'nın *Vekayinâme*'si, *İsazâde Tarihi* ve Mehmet bin Mehmet'in *Nuhbetü't-Tevarih ve'l Ahbar*'ıdır.

Hem eserinin kendi dönemini ihtiva etmiyor olması, hem de ağırlıklı olarak başka kaynaklardan aynen yapılan iktibaslarla olayların anlatılıyor olmasına rağmen *Naima Tarihi*'ni önemli kılan şey, bu kaynakları değerlendirerek nakletmesidir. Ayrıca, tarihçilik ile ilgili görüşlerini de beyan etmektedir. Osmanlı Dönemi'nde vekayinâmelerin birçoğu basılmamış, bazıları da kısmen ve/veya bir defaya mahsus basılmış olmasına rağmen *Naima Tarihi*'nin, Osmanlılar zamanında 1147 (1734 tarihli Müteferrika baskısı), 1252 (1836) ve 1281 (1864), 1283 (1866) yılları arasında dört kere basılması eserin çok şöhretli, kabul görmüş bir eser olduğunu göstermektedir. Cevdet Paşa dahi kendi şöhretine rağmen ancak üç kere basılabiliştir. Müteferrika baskısı, iki kalın cilt halindedir. 1252 baskısı tam bir baskı değildir. Ama daha sonraki altı ciltlik iki baskısı, Müteferrika'dan önemli ölçüde istifade edilerek yayınlanmıştır. Feyzullah Efendi Vakası ayrı bir eserdir. Ancak *Naima Tarihi*'nin sonuna eklenmiştir. Bir diğer ekleme de, eserin baş tarafına Müteferrika'nın yazdığı önsözdür.

Şifahî kaynakların başında ise Maanoğlu Hüseyin gelmektedir. Maanoğlu Hüseyin'den önemli bazı nakiller de bulunmaktadır. Ama tüm bu yazılı ve sözlü kaynaklara rağmen esas itibarıyla eserin kaynağı Şarihü'l Menarza-de'nin müsveddeleridir.

Buraya kadar kaynakları açısından değerlendirilen *Naima Tarihi*'nin tesirlerine bakıldığında, *Naima Tarihi* hakikaten hiçbir esere nasip olamayan bir yaygınlık kazanmıştır. İngilizce'ye tercüme edilmiştir. *Devlet-i Osmaniye Tarihi*'nde Hammer, esere çok önem vermektedir. Daha sonra XIX. yüzyılda çeşitli toplantılarda, sohbetlerde adeta hikaye gibi okutulan kitap, -yine meşhur hukukçu Ebu'l Ula'nın eserlerinden öğrendiğimiz kadariyle- Mısır'da ders kitabı olarak okutuluyor. *Naima Tarihi* ile ilgili biri yurt dışında, biri ise yurt içinde olmak üzere iki tane doktora tezi çalışması mevcuttur. Ahmet Vefik de *Alimler ve Sanatkarlar* adlı eserinde Naima'ya yer vermiştir.

Eserde 1400 civarında başlık bulunmaktadır Diğer Osmanlı tarihleri ile mukayese edildiğinde üslubu ve anlatım tarzı oldukça standarttır. Eserde bazı konular ağırlıklı olarak işlenmektedir. Kösem Sultan, saray entrikaları, İpşir Paşa Olayı, Genç Osman Vakası, Girit Vakası, Ağaların -yeniçeri ağası, silahhtarlar, sipahiler ağası, yani o devrin askerlerinin- olaylara müdahalesi ile ilgili çok canlı anlatımlar vardır.

Ulema, asker ve siyasetçiler arasındaki tartışmaları gerçekten canlı bir şekilde anlatmaktadır. Bir diğer orijinal olmayan ama Naima'ya boyut kazandıran yönü de, kendisinin felsefeye ve sosyolojiye olan merakıdır ve o merak dolayısıyla eserinin başına elli sayfalık bir giriş yazmıştır. Giriş kısmında anasır-ı erbaa denilen kainatın oluşumundaki su, ateş, toprak, hava gibi maddeleri değerlendiren müellif; etvarı hamse olarak tanımlanan -cemiyet ve devletlerin aynen insanlar gibi doğum, çocukluk dönemi, gençlik dönemi, olgunluk/ihtiyarlık ve ölüm dönemini ifade eden- nazariyeden bahseder. Malum olduğu üzere bu, İbn Haldun'un tavrılar nazariyesidir. Olayları, bu nazariyelere dayanarak anlatmaktadır. Bu kısmın orijinal tarafı yoktur, bir özetlemeden ibarettir. Sadece Naima'nın felsefeye ve sosyolojiye olan merakının bir tezahürüdür. Tarihçide bulunması gereken özelliklere dair naklettiği kıssımlar vardır. Bunlar da, yine daha önceki tarihçilerden iktibas edilmiş kıssımlardır. Eserde yer yer, Arapça, Farsça ve Türkçe kısa ve uzun şiirlere, kıtalara, beyitlere, mısralara rastlıyoruz. Bunlar da yine daha önceki geleceğe uygun olarak verilmiş olan hususlardır. Sonuç olarak şu söylenebilir: *Naima Tarihi*, gerek kaynakları ve bu kaynakları kullanışı itibarıyla, gerekse de tesirleri itibarıyla daha önceki tarihlerden farklı bir çizgi göstermektedir.

Eserde, elkap ve unvan sıfatlarının kullanımı ile ilgili ortaya çıkan çarpıcı olaylardan bahseden Naima, Osmanlı bürokrasisinden gelen mekrupta

Avusturya İmparatoru'na Nemçe Kralı diye hitap edilmesinin neden olduğu diplomatik krize yer veriyor.

Avusturya'ya gönderilen elçinin eline verilen name-i hümayunda, Avusturya İmparatoru'na "sen ki Nemçe Kralısın" diye hitap edilir. Avusturya kendini imparator olarak gördüğü için bunu küçültücü bir hitap olarak telakki eder ve itiraz ederler. Bunun üzerine Divan-ı Hümayun toplanır ve "Devir artık mudaraa devridir. Biz, bunlara tavır koyacak, ultiमतom verebilecek değiliz. Dedikleri gibi değıştirelim" denir. Bu olay, XVII. yüzyılın sonlarında Osmanlı'nın bulunduğu gücü ve halet-i ruhiyeyi tasvir eden dikkat çekici bir olaydır. Yine bir başka olay, İran'daki Sünni-Şii ihtilafıdır.

Eser, özellikle teşkilat tarihi açısından çok kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir. Emannameler, ahitnameler, fetvalar, meşveret, enderun, divanda bakılan meseleler, ikinci divanı, kapı kulu, tebdil-i kıyafet gezme, bera, hattı hümayun, arzuhaller, ulemanın durumu, beyatlar, hayat şartı ve vezaret, mansıp tevcihleri, Osmanlı bürokrasisinde kullanılan defterler gibi hem diplomasi, hem bürokrasi, hem de teşkilat tarihi ile ilgili çok değerli bilgiler sunmaktadır.

Son olarak, eserin dili ile ilgili olarak şunlar söylenebilir: XIX. yüzyılda Türkçe'nin Cevdet Paşa'da ulaştığı merhale bir kenarda tutulmak kaydı ile, Naima'nın dili gerçekten rahat anlaşılabilir bir dildir. Her ne kadar yer yer günümüzde kullanılmayan öz Türkçe kelimelere rastlanıyor ise de, oldukça oturmuş bir dile sahiptir.

(F. Samime İnceoğlu)

Mehmed Halife, *Tarih-i Gilmanî*,

Kamil Su (haz.), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1986, xii+ 207 s.

Tarih-i Gilmanî, Mehmet Halife tarafından kaleme alınan bir eserdir. XVII. yüzyıla ait bu eser, IV. Murat, Sultan İbrahim ve IV. Mehmet olmak üzere üç padişah dönemini, yani 1623-1665 dönemlerini kapsamaktadır. Aslen Bosnalı olan Mehmet Halife, sadece tarihçi değil, aynı zamanda şiirleriyle de bilinen bir yazardır. Ülfetî mahlasıyla yazdığı şiirleri vardır.

1620-1631 arasında Bosna'dan İstanbul'a gelen müellif, burada padişahın sarayında iç oğlanı olarak görev almıştır. İç oğlanı olduktan sonra Kenan Paşa'nın hizmetine girmiştir. Kenan Paşa azledilinceye kadar onunla birlikte seferlere katılan Mehmet Halife, paşa azledilince 1637'de tekrar İstanbul'a dönmüştür. 1637 yılından vefat ettiği tarihe kadar, zaman zaman çeşitli görevleri dolayısıyla İstanbul dışında bulunsa da, İstanbul'da sarayın içerisinde yaşamıştır. Dolayısıyla eserinde yer verdiği olaylara çok yakından şahit olmuştur. Kenan Paşa'nın dışında Tarhuncu Ahmet Paşa ve Zurnazen Arnavut Mustafa Paşa'nın hizmetlerinde de bulunmuştur. Enderun'da hali felik mertebesine kadar yükselmiştir.

Üç tane redaksiyonu olan kitap üç bab, on beş bölüm ve bir hatimeden oluşuyor. *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*'nde, *Tarih-i Gilmanî*'nin ilk redaksiyonuna dair 1973 yılında yayınlanmış Bekir Kütükoğlu'nun bir yazısı mevcuttur. Kütükoğlu, bu makalesinde, Ahmet Refik'in kendi şahsî kütüphanesinde olan matbu nüshayı, Viyana yazmasını, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde bulunan yazmayı ve Revan Köşkü Kütüphanesi'ndeki nüshayı karşılaştırmakta, nüshalar arasındaki farklardan bahsetmektedir. Bu, kitabın serencamı açısından bize ilginç fikirler veriyor.

Müellif; 1659'da yazmaya başladığı eserinin, ilk el yazmasında kronolojik bir sıra takip etmediği halde, sonraki düzenlemelerinde buna dikkat ediyor. Saray içinde geçen politik olaylara dair birinci ağızdan bilgiler içeren kitap; 1623'ten, yani IV. Murat döneminden başlıyor. İlk olarak kısaca kendi biyografisine yer veren Mehmet Halife, her babda bir padişah ve dönemini anlatmaktadır. İlk bab, IV. Murat zamanını; ikinci bab Sultan İbrahim zamanını ve son bab da IV. Mehmet zamanını içeriyor.

Eserin en temel özelliği; Mehmet Halife'nin saray çevresinden birisi olması, yani orada iç oğlanı olarak yaşadığı için olaylara çok hakim olarak gözükmesidir. Müellif, başka kaynaklara atıf yapmamış ve tamamen kendi yaşadıklarını yazmıştır.

Harem-i Hümayun'da iken yazdığı için eserine "*Gilmanî*" ismini verdiğini söylüyor. Saray içerisinde geçen ve politik meselelere dair bilgileri sunan kitaptan; hem müellifin maiyetinde bulunduğu kimselerin başına gelenler, hem de genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun geçirdiği vakalara dair bir bilgi elde etmek mümkündür. Metinde; bilhassa Sultan İbrahim ve IV. Meh-

met zamanında -Köprülü başa gelinceye kadarki süreçte- halin hep kötüye gitmesine ve bu kötüye gidişin önüne bir türlü geçilememesine dair serzenişler mevcut. Köprülü başa geçtikten sonra ortaya çıkan düzelmeler çoşkuyla anlatılıyor. Belgrad ve Nemçe üzerine yapılan seferlerdeki anlatım oldukça canlıdır. Köprülü Mehmet Paşa'nın Boğaz Seferi ile ilgili bilgiler de aktarılmaktadır.

Öte taraftan, Ahmet Paşa'nın yapılan fazla harcamalara yönelik söylemi, ilk gelir gider dengesini hazırlaması ve buna gösterilen tepkiler eserde yer alan diğer konulardandır. Ayrıca, IV. Mehmet'le alâkalı olarak oradaki entrikaların ve Valide Sultan'ın etkisi, liyakatlı vezirlerin başa getirilmeyip çeşitli koalisyonlarla ve entrikalarla alaşağı edilmesine dair olaylar anlatılmaktadır. Bununla birlikte diğer kroniklerden farklı olarak Çınar Vakası'nı, Fazıl Ahmet Paşa'nın Uyvar Seferi'ni ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Burada şehir tarihi açısından dikkat çeken bir diğer husus fetihten 1660 (1070) tarihine kadar İstanbul'un ne büyük bir şehir haline geldiğini, fakat büyük bir yangınla nasıl harapoldüğünü aktarmasıdır.

Birinci bölümde, IV. Murat dönemi olaylarına kısaca yer veren müellif; ikinci bölümde, Sultan İbrahim dönemindeki isyanlara ve nedenlerine değinmekte ve "Padişaha yakışan o idi ki, kıyafet değiştirerek memleketin durumunu soruştursun, ta ki vezirin ve yakınlarının ona nasıl göründüklerini bilmesi, kendisi hakkında halkın neler söylediğini, çektiklerini, acılarını ve zulümlerini, kimden geldiğini sorup öğrenmesi gerekti. Böylece halk ondan uzaklaşmaz, canına kast etmezdi. Çünkü halk yüz çevirince durum güçleşir. Merhum Sultan Murat her zaman kıyafet değiştirip gezer memleket durumunda ziyadesiyle bilgi edinirdi" diyerek Sultan İbrahim'i eleştirmektedir. Burada dikkat çekici bir diğer husus ise, Cinci hoca ve Şekerpare Kadın adında iki kişiden ve bunların ortaya çıkardıkları fesatlardan bahsetmesidir.

IV. Mehmet dönemindeki olayları içeren üçüncü bölümde Mehmet Halife, IV. Mehmet'in ne zaman doğduğu, ne zaman tahta çıktığı ile ilgili kısa bir girişin ardından Melek Ahmet Paşa, Siyavuş Paşa, Ahmet Paşa, İpşir Paşa, Süleyman Paşa, Köprülü Mehmet Paşa'nın sadrazam olarak görev yaptıkları dönemlerin olaylarına değinir.

Eserde son olarak, hüküm sahibi olan kimselere nasihat yollu birkaç söz, IV. Mehmet'in ahlaki ve sarayda yürürlükte olan töre ve kurallara yer vermektedir.

Osmanlı'nın düzenden kaosa sürüklendiği bir dönemin saray çevresinden biri tarafından kayda alınmış bu eser, bürokrasi tarihi, maliye tarihi, Osmanlı'nın XVII. yüzyıldaki reformları (bilhassa, Tarhuncu Ahmet Paşa ve Köprülü'nün reformları), teşkilat tarihi (özellikle Enderun teşkilatı) açısından önemli kaynaklar arasında yer almaktadır.

(F. Samime İnceoğlu)

**Hezarfen Hüseyin Efendi,
Telhîsü'l-beyan fî Kavanin-i Âli Osman,
Sevim İlgürel (yay. haz.), Ankara: TTK, 1988, xxix+338 s.**

Telhîsü'l-Beyan fî Kavanin-i Âli Osman adını taşıyan XVII. yüzyıl kunnâmesi, Sevim İlgürel tarafından yayına hazırlanmış ve Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanmıştır.

Hezarfen Hüseyin Efendi'nin telif ettiği bu esere ilişkin tartışmalardan ilki, eserin yazılış tarihi ile ilgilidir: İlgürel yayına hazırladığı bu eserin H. 1086 / M. 1675'te yazılmış olduğunu belirtse de (s. 4 ve 13), metin içinde iki yerde Hezarfen, daha sonraki tarihleri zikretmiştir (192. sayfada "mühr-i vezaret 1094 senesinin 26. çeharşenbih günü Kara İbrahim Paşa'ya verildi" ve 195. sayfada, Şeyhülislam Şeyhzade Ali Efendi'nin "1097 Zilkadesinin 9. günü azl Bursa'ya nefy olundu). İlgürel, müellifin ölüm tarihi olarak 1089 tarihini, Bursalı Mehmed Tahir'e dayanarak tercih ederken, "Flügel'de yer alan 1103 tarihinin hangi kaynağa dayandığı bilinmemektedir" diyor. Halbuki metinde 1094 ve 1097 kayıtlarının yer alması, Hezarfen'in 1089'da ölmediğini ve Flügel'den başka Anhegger, Babinger ve Rossi'nin de verdiği 1103 tarihinin gerçeğe daha yakın olduğunu göstermektedir.

IV. Mehmed'in tarih hocalığını üstlenmiş, 1669 Kandiye Gazası'nda bulunmuş ve muhtemelen Defter Eminliğine kadar yükselmiş olan Hezarfen, eserlerinde, Batılı kaynaklardan istifade eden ilk kişidir. İstanbul'a gelen Antoine Galland, Kont Ferdinand Marsigli, Dimitri Kantemir, Petis de la Croix gibi Avrupalı bilginlerle görüşmelerde bulunmuş ve devlet, tarih ve coğrafya şuurı gelişmiş bir alimdi.

Katl-i vüzera, veziriazamın işlerine karışma, onun arzlarını geri döndürme, masrafların artması, gelirlerin azalması, vergi muafiyetlerinin yaygınlaşma-

sı, vukuf ehil olmayanlara beylerbeyilik verilmesi, serhad ahvaline mukay-
yed olunmaması, idamın uygulanmaması, reayanın kolayca kapıkulu olabil-
mesi, tımarların ehil olmayanlara dağıtılması, kaptanların ve tersane ehlinin
imtihan edilmemesi, narha itibarın kalkması gibi konularda bizzat padişahi
ve diğer idarecileri eleştiren Hezarfen, gelirlerin artması için sene tashihi,
yani şemsî-kamerî takvim kullanımında farklılığın kaldırılmasını önermek-
tedir. Daha önce doğrudan padişahın nasb ve azledebildiği Yeniçeri ağaları-
nı değiştirmesi ve Yanık Seferi'nde, eskiden bizzat padişahın ikram ederek
diğer müluka takdim kıldığı Kırım Hanı'nı ağırlaması gibi gerekçelerle, Sa-
bık Veziriazam Sinan Paşa'yı da devletin törelerini sarsmakla eleştiren He-
zarfen; Fatih Sultan Mehmed, Selim ve Süleyman zamanlarını övse de, kuru
bir altın çağ özlemi içerisinde değildir. Meseleleri derin bir tarih şuuruyla so-
ğukkanlı bir şekilde analiz edebilmekte, mesela asker sayısının artmasın-
dan şikayet edenlere katılmayarak, "nefer ziyadeliğinde beis yoktur" diyebil-
mektedir. Ona göre, "illa her husus yazıldığı üzere yerlü yerinde olmak her
asırda müyesser değildir. Nihayet bir devletin asırlarına göre birbirinden
farkı olur. Daima nesk-ı vahid üzere olagelmemiştir. Zira mukteza-yı etvar-
ı tabiat-ı temeddün ve ictimâ böyle olmaktadır. Hilafı reca olunmaz" (s. 142).
"Pes, bu asırlar ol zamana kıyas olunmaz. Zira a' mal-i düvelde etvar-ı ihtilaf
üzere olmak mukteza-yı tabiat-ı devlet ve mucib-i emr-i temeddün ve ce-
miyyettir. Her asrın bir örfü ve her örfün bir muktezası vardır (s. 198)."

Metin inşasında yanlışlara ve çokça rastlanan okuma hatalarına rastlan-
maktadır. İmam Serahsi'nin "İmam ser-Haşebi" (s. 174) şeklinde okunması,
aynı tamlamanın aynı sayfada üç ayrı şekilde okunması ("bi-hasbi'l-mera-
tib", "be-hasbe'l-meratib", "bi-hasebi'l-meratib" [s. 80-81]) ya da bir ayetin
anlaşılamayacak hale getirilmesi ("İnni, dedi, hafizun alim" yerine "anı didi,
Hafizun alim", [s. 196]) göze batan okuma yanlışları olarak zikredilebilir.

(Abdülhamit Kırmızı)

İsazâde Efendi, *İsazâde Tarihi*,

**Ziya Yılmaz (haz.), İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1996,
273 s.**

1654-1693 arasındaki olayları ve vefatları içeren *İsazâde Tarihi*,
Ziya Yılmaz tarafından yayına hazırlanmıştır. Eser, Sultan Süleyman'ın

Kamaniçe fethinden başlayarak olayları sene sene anlatır. Her senenin sonunda vefayatlara yer verir. Kendisi hakkında kesin bir bilgiye sahip olmadığımız İszâde Efendi, Mostar’da doğmuş, İstanbul kadılığı, Anadolu ve Rumeli Kazaskerliği payesi almıştır. 1682 yılında gerçekleşen vefatından sonra eserine çocuklarının devam ettiği düşünülmektedir.

“Tebeddülât” başlığı altında siyâsî ve ilmî vazifelendirmelerdeki değişiklikleri, yani azil ve atamaları ele alan müellif, vefayât başlığı altında da o yıl içerisinde vefat eden şahısların tercüme-i hallerini vermektedir. Eserinde kaynaklarına dair herhangi bir bilgi vermeyen İszâde Efendi, girişte kitabın içindekileri gösteren bir fihrist sunmaktadır. Burada ayrıca deniz tarihi açısından önemli Girit, Sakız, Rodos ve Mısır gibi Ege ve Akdeniz kıyılarında yaşanan olaylar detaylı olarak anlatılmaktadır. *Tarih-i Gilmanî*’de olduğu gibi İpşir Paşa’ya mühr-i vezaretin gönderilmesi ve sonrasında gelişen olayları havidir. İpşir Paşa vakasına uzun bir bölüm ayırmıştır.

Vezir-i azam Süleyman Paşa zamanında vuku bulan hadiseleri, Köprülü Mehmet Paşa’nın Boğaz Seferi, Bozcaada ve Limni’nin fethi, Erdel üzerine yürümesi, Eflak, Boğdan ve Erdel’de ortaya çıkan fitnenin (gailenin) bastırılması, Sadrazam Ahmet Paşanın Uyvar fethi, Kaniye Muhasarası, Kamaniçe’nin fethi, Kandiye Muhasarası, Serdar Hüseyin Paşanın inhizamı ve Hotin Seferini ayrıntılı olarak değerlendirmektedir. Zaman zaman donanmâ-yı hümayunun, İstanbul’un, Mısır ve Mora’nın, serdarların, asker-i İslâmın ahvaline dair bilgiler veren İszâde, “havadîs-i müteferrika” başlığı altında, birer ikişer cümle ile, gelişen olaylardan bahsetmektedir. Özellikle tersane ve donanma tarihi çalışanlar için önemli bir kaynak olan *İszâde Tarihi*’nde, sûr-i hümayun (Şehzade Sultan Mustafa ve Sultan Ahmet’in sünnet merasimleri), Çehrin kalesinin evsafı, 1660 İstanbul yangını, 1599’daki deprem, Meşâyih-i İslâm, Vezir-i azam, Sadr-ı Rum, Sadr-ı Anadolu ve İstanbul kadısı olanların isimleri de bulunmaktadır.

(F. Samime İnceoğlu)

Abdi Efendi, *Abdi Tarihi*,

Faik Reşit Unat (yay. haz.), 2. Baskı, Ankara: TTK, 1999, 78 s.

Abdi Tarihi’nin -onu diğer kroniklerden ayıran- en belirgin özelliği, konu olarak sadece 1730 Patrona Halil İsyanı’nı birinci ağızdan teferruatlı

olarak gün gün anlatmasıdır. Bu yönüyle diğer vekayinâmelerden farklılaşan *Abdi Tarihi*, Faik Reşit Unat tarafından yayına hazırlanmış, Türk Tarih Kurumu tarafından da yayınlanmıştır. İlki 1943, ikincisi 1999 yıllarında olmak üzere iki baskısı mevcuttur.

Kitabın önsözünde Sayın Unat'ın da ifade ettiği üzere, kim olduğu hakkında kesin bir bilgiye (s. ix) sahip olamadığımız *Abdi Tarihi* yazarı; kendini, "(...) bu Abdi-i biçare ve azurde-dil-i avâre, erbab-ı maârifin hakiri ve esnaf-ı tarihin pür taksiri sahib-i nazmın uşşakı, nesr u mensurun müştakı" (s. 5) olarak nitelemektedir. Yazar, eserinin başında, "bazı muhibb-i sadık ahıbbamızın ibram ve ilhahı ile iş bu 1143 senesinin mah-ı rebîülevvelinin onbeşinci yevmi hamîs saat dördte iken zuhûr eden gavga ve tecemmû eden eşhasın ahvalini iptida-i zuhûrundan ilâ ahirihi tahrir olunmasını niyazmend olmalarıyle, (...) hatırları için cesaret olundu"ğunu (s. 5) söyleyerek kitabı kaleme almasının nedenini belirtmektedir. Burada dikkat çektiği diğer bir husus ise, eserinin esas konusuna geçmeden önce "zuhûr eden ba'zı âlâim-i arziye ve semaviyeden bir miktarını kaleme" (s. 5) alacağı ve daha sonra "bu fitnenin zuhûruna sebep ve bâis ne olduğunu beyan eyele"yeceğidir (s. 5).

Abdi, 1141 (1728) senesinde İstanbul'da yağın misli görülmemiş dehşetli bir yağmur (s. 5-6), 1142 (1729) yılında Diyarbakır'da görülen bir gökyüzü hadisesi (s. 6) ve güneş tutulması (s. 6) olayından bahsettikten sonra: Tahmasb'in Eşref Han'ı İsfahan'dan çıkarması, Hemedan halkının Osmanlılara yüz çevirmesi (s. 11) ve Tahmasb Şah'a yardım etmeleri (s. 12), Şah Tahmasb ile Hemedan Savaşı (s. 15-23), Sine'nin yağmalanması (s. 22), Tahmasb Kulu Han'ın Kirmanşah'a hücumu (s. 23), Tebriz'in kaybedilmesi (s. 27) gibi 1728-1730 dönemlerinde Osmanlı-İran arasında yaşanan önemli bazı hadiseler de yer vermektedir. Bütün bu olaylarla birlikte, Hemedan'ın Şah Tahmasb'in eline geçmesi üzerine padişahın sefere hazırladığı bir zamanda Sadrîâzam İbrahim Paşa hazretlerinin Tebriz'i gizlice Kızılbaş'a verdiği haberinin halk arasında yayılmasının halkın Damat İbrahim Paşa'dan nefret etmelerine neden olduğunu ve "iş bu 1143 senesinde sefer-i hümayun takarrübiyle Padişah-ı âlempenah Hazretleri Üsküdar'da olmağla valideleri merhum ve mağfur cennetmekân Gülnuş Valde Sultan Hazretlerinin müceddeden bina ve ihya buyurdıkları cami-i şeriflerinde mah-ı rebîülevvelin 12 nci yevm-i isneyn mevlûd-i okundu"ğu (s. 26) sıra-

da “bu gavga zuhûra gelsün için eşhas meşveret eylemişler. Amma azîm cemiyet ve cümle bir yerdedir. Şayet bir ferd-i vahit bizlere uymaya da cümlemizi tu’mei şimşîr edeler deyü havfe düşüp erte’lediklerini (s. 26) beyan eden Abdi, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve etrafındakilerin zevk ü sefa içinde olmalarının da bu isyanın başlamasında etkili olduğunu dile getirir.

İhtilal öncesi İstanbul’un ve devlet erkanının hal-i pür-melâline değinen yazar; ehl-i mansıp olanların gece ve gündüz zevk ü safada olduklarından, reaya fukarasının kendilerine yapılan zulümlerden dolayı perişan olduklarından, mal sahibi vilayet ağalarından haksız yere tekrar tekrar para cezaları alındığından bahsetmekte (s. 26-28) ve “Sadrazam-ı Asaf-perver İbrahim Paşa Hazretleri ehl-i zevk bir devletlü idi. Hemen kendi safasında olup asla zabıtana bir türlü guşimal vermeyüp anlar dahi kendü zevk u safasında olduğundan naşi, hal-i âlem böyle oldu. Bu ahvâl-i fitne zuhûrunda ehl-i ırz olan kendüyi pinhan edüp hal-i âlem görelim ne sûret ile karar-dâde olur deyü herkes evlerine girüp kapıların sedd eylediler” (s. 28) demektedir.

İsyanın başladığı tarihlerde yaşanan olayları ve içinde bulunulan durumu böylece resmeden Abdi, daha sonra ihtilalin başlamasını, sonrasında gelişen olayları ve isyanın bastırılmasını gün gün, saat saat anlatmaktadır. Burada, ihtilalin elebaşları, asilerin teşkilatlanması, İstanbul’un yağmalanması, isyan bayrağının Et Meydanı’na dikilmesi, Sarayın ihtilal karşısındaki tutumu, Damat İbrahim Paşa ve arkadaşlarının ihtilalcilerin isteği üzerine öldürülmesi, ihtilalcilerin kendi adamlarını istedikleri mevkilere getirmeleri, III. Ahmet’in tahtan indirilmesi, I. Mahmut’un cülûsu, Sadabat köşklerinin yıkıtılması, Patrona Halil’in ve diğer asilerin saraya davet edilerek öldürülmesi gibi konulara yer veren Abdi, eserini 1731 yılında baş gösteren ve kısa sürede bastırılan, Patrona ihtilalinden geri kalan bazı kişilerin çıkardığı isyana değinerek bitirmektedir. Kitabın sonunda Abdi’ye ait, I. Mahmut ile ilgili “Tarih” başlıklı bir şiir de bulunmaktadır.

Süleymaniye kütüphanesinde Esad Efendi ve Ali Emiri Efendi yazmaları arasında iki nüshası mevcut olan *Abdi Tarihi* oldukça sade bir dil ile yazılmıştır. Unat’ın da işaret ettiği gibi, Patrona Halil İsyanı hakkında kaleme alınmış nadir birkaç eserden biri olması dolayısıyla önemli bir eserdir.

(F. Samime İnceoğlu)

İbrahim Müteferrika ve Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Ümem,

Adil Şen (haz.), Ankara: TDV, 1995, 192 s.

İbrahim Müteferrika'nın *Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Ümem* adlı eseri XVIII. yüzyıl siyasetnâme türünün örneklerindedir. Osmanlı Devleti'nde "izinli" ilk Türk matbaasını kuran Müteferrika İbrahim Efendi, 1674 doğumlu ve Macar asıllıdır. Geçmiş ve ailesi hakkında gerçek bilgilere tam manasıyla ulaşılammakla birlikte Müteferrika'nın, Müslüman olmadan önce Unitarian mezhebine bağlı olduğu ve bu yönde eğitim aldığı; Osmanlı Devleti'ne bir şekilde iltica veya iltihak etmesinden sonra devlet kademelerinde çok çeşitli görevler üstlendiği, bu sebeple onun için *müteferrika* sıfatının kullanıldığı bilinmektedir. Müteferrika, o dönemde matbaacılığın gerekliliği üzerine bir risale yazarak Damat İbrahim Paşa'ya takdim edip, padişah III. Ahmet'ten bu konuda ferman isteyen, devrin çok yönlü simalarındandır.

Adil Şen'in yayına hazırladığı, *İbrahim Müteferrika ve Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Ümem* adlı kitapta, Müteferrika'nın yaşadığı dönem olan Lale Devri'nin idarî, malî, askerî ve ilmî durumuna dair kısa bir giriş ile Müteferrika'nın siyasî ve sosyal düşüncelerini de içeren biyografisi mevcuttur. Kitabın ikinci bölümünde ise, Müteferrika'nın *Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Ümem* adlı eserinin birebir transkripsiyonu yer alıyor.

Müteferrika'nın, dönemin padişahı I. Mahmut'a sunduğu siyasetnâme tarzındaki bu çalışması, Osmanlı'da vuku bulan fitnenin sebeplerini araştırmak amacıyla kaleme alınmıştır. Osmanlı'da zuhur eden aksaklıkların çok boyutlu olduğuna dikkat çeken eser, varolan aksaklıklarla ilgili tespit, teşhis ve teklifleri içeriyor. Müteferrika'nın kendi matbaasında *Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Ümem* adıyla 1732 yılında basılan bu eserde, dönemin en önemli konularından biri olması sebebiyle daha çok askerî mevzular işlenmekle birlikte, XVIII. yüzyıl için Osmanlı'da devletin bünyesindeki bozuklukların sebebi ve bunların giderilmesi noktasındaki öneriler de sıralanıyor. Yine bu eserde, döneminde yazılan diğer siyasetnâmelerden farklı olarak, görevi gereği bulunduğu Osmanlı coğrafyası dışındaki ilerlemeyi bizatihi görüp, ona göre teknik ve pratik çözümler sunan Müteferrika, Batı'yı körü körüne taklit değil de, devletin içinde barındırdığı dinamiklerin yeniden gün yüzüne çıkarılması yönünde tavsiyelerde bulunuyor.

(Neşe Vona)

Ebu Sehl Numan Efendi, *Tedbirat-ı Pesendide*,
Ali İbrahim Savaş (yay. haz.), Ankara: TTK, 1999, xii, 262 s.

Hammer'e göre "XVIII. yüzyılın en büyük alimi" olan Numan Efendi'nin 1735-1750 arasında yazılmış *Sıhhatname*, *Destyar-i tahdidü'l-hudud*, *Tebyinü a'malî'l-mesaha*, *Nazir*, *İsbatü hukuk min mezahib'l-eimmeti zevî'l-vusuk* ve *Mevaridü cemi'l-mezahib li beyani menba'î'l-metalib* gibi, geometriden İslâm akaidine pek çok alanda çeşitli eserleri vardır. 1700 yılında Eğin'de doğan müellif, Divriği ve Diyarbekir'de tahsil gördükten sonra 1726'da İstanbul'a gelmiştir. Tebriz'de müftü, Kefe'de ordu kadısı, Tuna hududunda sınır mollası olarak görev yapan Numan Efendi; feraset ve becerisinden dolayı çeşitli ihtilafları çözmek üzere Tokat, İzmir, Andros ve Kıbrıs'a gönderilmiştir. Lefkoşe ve Birgi naibliklerinin ardından İran elçisinin maiyetinde ordu kadısı olarak hizmet verdikten sonra Karahisar-ı Sahib, Konya, Diyarbekir ve Kütahya niyabetlerinde bulunmuş olan Numan Efendi 1755'te Manisa kadısı iken vefat etmiştir.

Tedbirat-ı Pesendide (*Beğenilmiş Tedbirler*) kitabında olaylar, izlediği denge politikasıyla 1739 Belgrad Antlaşması'nı Avusturya ve Rusya'ya, 1746 Kerden Antlaşmasını İran'a imzalatmayı başaran I. Mahmud devrinde geçmektedir. Eser, Kırım'daki ordu kadılığı (1737-1739), Tuna'daki sınır mollalığı (1739-1741) ve Bağdad'daki ordu kadılığı (1746) sırasındaki müşahedeleri anlatan üç ayrı makaleden oluşmaktadır. Kendini "es-sayihu fi'l-buldan lasiyyema fi cezireti Kırım ve'l-Macaristan ve mururen fi'l-İran" olarak vasıflandıran Numan Efendi, değişik memleketlerdeki görevleri sırasında aldığı beğenilen tedbirler "zayı' olmayub, sayı'a olmak ve umur-i mühimme-i Devlet-i Aliyye'de istihdam olunan kimesnelere hediye ve destyar u vedî'a kılınmak için" nasihat ve teselli olsun diye bu makaleleri kaleme almıştır.

'Kafir devletlerin musalahalarda arz ettikleri dostlukları suridir, görünüştedir. Ehl-i İslâm'ın onlara gösterdikleri de kesbidir. Ancak onların şeytanet ve hıyanetleri ziyade olmakla riyaları da Ehl-i İslâm'dan ziyadedir' anlayışıyla çalışan Numan Efendi, mutad-ı kadimeleri üzere muhaddidlere ikram etmek niyetiyle kendisine bin altın vermek isteyen Avusturyalı General'e "Bizler padişah devletinde bir şeye muhtaclar değiliz; bize bunu teklif etmesin" diyebilmiştir. Yirmibeş yıl önce İngiltere'de icad edilen ve Avusturyalıların Fransa üzerinden güçlkle elde ettiği sınır tahdidinde kullanılan ölçü aletinin benzerini onbeş gün içinde onları gizlice izleyerek imal eden Numan

Efendi, Avusturyalı generalin kendi mühendislerini Divan-ı Harb'e vermesini neden olmuştur. Numan Efendi, General'e mimar ve mühendislerinin suçsuz olduklarını söyledikten sonra medeniyet ve tarih bilincini şu sözlerle dile getirir: "Sizler bunu nice bildiniz dersenez, biz bunu ilm-i hendese ve kavanin-i müberhene ile biliriz. Bizde ilm-i hendesenin müdevvin kitapları ve müberhene eşkali vardır. Devlet-i Aliyye'de resm-i haritaya amel ü itibar olunmamakla bizlerde metruk kalmıştır, yoksa bizlerde bunun aslı yok değildir. İngiltere devletinde 'bunu icad ettim' diyen rahib ve hakim, Kurtuba istilasında milel-i mesihkiye yedlerine geçen kütüb-i hendesiyyede musarrah u musavver olan kavaid-i hendesiyyeden ve havass-ı hutut-ı müstakime-i mütevasıladan ve ahval-i müsellesatdan ahz edip, 'bunu ben icad eyledüm' diye hilaf irtikab ve kralından altın isticlab etmiş. Bizler bu ameli usul ve berahini ile biliriz. Mimar ve mühendisbaşınız olan Kayser kapudanı gelsin, ilm-i hendese ve kavaid-i mesahaya dair onunla mübahase ve mükaleme edelim. Ol çünkü bu ameli bilir, bileni de bilir." Mesaha ilmi konusunda kitap da telif eden Numan Efendi, okurlarına, "bu misillü hizmetler mukabilinde zerre miktarı iltifat ve itibar olunmadığı"ndan şikayet eder.

Bağ ve bahçelerini, sınırın Avusturya tarafında bırakmak istemeyen ve "Bu mürtedler bizim kılıcımızla aldığımız yerleri Nemçeli'ye satmağa gelmişler, bunları uralım, bundan iyi gazilik olmaz; ve eger sonra bizi devlet öldürürse bundan iyi şehidlik olmaz" şeklinde aşikare söyleşen yeniçeriler hakkında, "bunlar ayu misalidir, karşısında metin duranın üstüne varmazlar ve kaçanın ensesine düşüp selamet vermezler" demesi de kayda değer bir devlet adamlığı örneğidir.

Bu eser kesinlikle linguistlerin ilgisini beklemektedir: *Kapuze, patente, regimend soldat, şanz* gibi Almanca, *hunka* ve *bane* gibi Sırpça ve hatta *çayka* gibi Rusça kelimelere rastlanmaktadır. O devirde Nemçelilerin basmahanede "kazeteler basdurub diyar u diyar" dağıttıklarından bahsetmesi de kayda değer. Müellif, yapıtında bugün tedavülden kalkmış olan ilginç deyimler kullanmaktadır: *Ben adamın dişine taş virmem, işde kullanup bışmemiş kimse, ben bu dolabın bargiri (beygiri) değilim, Mısır tavuğu gibi şişmiş kızarmış, kurşun yemiş donuz gibi homurdanarak, emine yemin tesbihdir* gibi.

"Ben İslâmbol'da Galata'da terbiye olmuşum ve Osmanlunun ekmeğini Nemçelünün somunundan çok ziyade yemişim" diyen Mennas adında bir Ermeni papazı, Avusturyalıların Türkçe tercümanı olarak gördüğümüz bu

kitapta; Kayser IV. Karl'ın ölümü, Avusturya'nın I. Şilezya Savaşı'nda Prusya'ya yenilmesi (1741) gibi Avrupa Tarihi konuları yanında, bugün Romanya'da bulunan Sibin şehri (Hermannstadt) hakkında altı-yedi sayfa ayrıntılı tasvirler bulmak da mümkündür. Şehirdeki manastırı, kiliseyi, çanları ve saat kulesini betimleyen Numan Efendi, Hz. İsa konusunda bir papazla olan tartışmasını ve 1683'teki Viyana Muhasarası'nı yaşamış yaşlı bir askerle yaptığı sohbeti de aktarmıştır.

(Abdülhamit Kırmızı)

**Berber Ahmet Bedirî, *Berber Bedirî'nin Günlüğü*
(1741-1762):**

**Osmanlı Taşra Hayatına İlişkin Olaylar, Hasan Yüksel (haz.),
Ankara: Akçağ Yay., 1995, 179 s.**

1993 yılında Hasan Yüksel tarafından *Berber Bedirî'nin Günlüğü* (1741-1762): *Osmanlı Taşra Hayatına İlişkin Olaylar* adıyla Arapça'dan Türkçe'ye tercüme edilen, Dimişklı (Suriyeli) Berber Ahmet Bedirî adında bir kişi tarafından kaleme alınan günlük/hatırat, 1741-1762 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin bir parçası olan Şam ve havalisini kapsayan olayları içermektedir. Bedirî'nin kaleme aldığı bu günlük, Şeyh Mehmet Said el-Kasimî tarafından istinsah edilmiş ve burada, Bedirî'nin tam künyesi "Şihabuddin Ahmed b. Bedir el-Bedirî eş-Şehir bi'l-Hallâk" olarak verilmiştir. İstinsah edilirken eser, adeta yeniden kaleme alınmıştır. Ahmet İzzet Abdulkerim, el-Kasimî ailesinin elinde bulunan nüshayı Zahirîye ve Timuriyye nüshalarıyla karşılaştırıp tenkitli metin neşrini hazırlayarak 1959 yılında Kahire'de yayınlamıştır.

Eseri istinsah eden Şeyh Mehmet Said el-Kasimî "Bundan sonra, çoğunluğu, Büyük Azm Ailesi vezirlerinin ileri gelenlerinden Süleyman Paşa ve Esad Paşalar dönemlerinde meydana gelmiş olan Dimişk-ı Şam'ın bu gündelik olaylarını 1741-1762 yılına değin, Berber diye meşhur olan faziletli Bedirli Bedir oğlu Şihabüddin Ahmet derlemiştir. Bu acayip ve enteresan olayları, müellif medeni seviyesince halk lisanıyla yazmıştır. Sonra dinleyiciyi kendine bağlayan ve okuyucuyu susturan secili dualar ve kelimeler ekleyerek süslemiştir. Ben de, bu olayların kabuğunu kaldırıp özünü bıraktım. Mümkün mertebe düzelttim. Dönüş Allah'adır." ifadesiyle günlük üzerindeki tasarrufunu açıkça belirtmiştir.

Şam valisinin en önemli görevi hac emiri olarak, hacıları Bedevi Arap kabilelerinin saldırılarından korumak ve güvenliklerini sağlamaktı. Eserde, hac yolculuğu sırasında yaşanan olaylar ayrıntılı olarak ele alınmıştır ki müellifin mescit ve türbelerle dolu olan ve hac yolu üzerinde bulunan Kubeybat Mahallesi'nde doğmuş ve yaşamış biri olarak bu konuyu ele alması oldukça dikkat çekici bir husustur. Bununla beraber yaşanan olaylara neredeyse gün be gün değişen eserde, kapıkulları ile yeniçeriler arasındaki çekişmelere, pahalılıktan duyulan rahatsızlıklara, intihar, soygun, cinayet gibi adı olaylara da sıklıkla yer verilmiştir. Ayrıca müsadere usulünün uygulanma biçimi Süleyman Paşa örneği ile eleştirilmiştir. Veba gibi salgın hastalıklar, kuyruklu yıldız vb. birtakım gökyüzü olaylarına da eserde yer verilmiştir. Bu olaylar bazı kötülüklerin neticesi veya müsebbibi olarak gösterilmiştir. Burada dikkate şayan bir diğer konu, bölgedeki tekke ve şeyhlere ilişkin detaylı bilgilerin bulunmasıdır.

Sonuç olarak, bölgede meydana gelen toplumsal ve siyasal olayların; bunları bizzat gören, duyan, müşahede eden biri tarafından basit ifadelerle kaleme alınması günlüğün önemini artırmaktadır.

(Şevket Kamil Akar)

**Çeşmî-zâde Mustafa Reşid, *Çeşmî-zâde Tarihi*,
Bekir Kütükoğlu (haz.), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1959, xxiv+125 s.**

Mustafa Reşid Efendi'nin *Çeşmî-zade Tarihi* adlı eseri; müellifin, medrese kökenli vakanüvislerden olması dolayısıyla orijinal bir niteliğe sahiptir. Çeşmî-zâde Mustafa Reşid Efendi, 3 Aralık 1766'da Seyyid Mehmet Hakim'in yerine bu göreve atanmış ve 13 Haziran 1768'e kadar görevde kalmıştır. Babası Mehmed Said Efendi, büyük dedesi ise Çeşmî Mehmed Efendi'dir. 20 Kasım 1770'de vefat eden Mustafa Reşid Efendi'nin, genellikle devrinin vüzerâ ve ulemâsı için kaleme alınmış kaside ve tarihleri ile gazel, tahmis ve tazminlerini ihtiva eden bir de divanı vardır; fakat asıl ünü tarihinden gelir.

Çeşmî-zâde Tarihi, Mustafa Reşid Efendi'nin vakanüvislik yaptığı bir buçuk yıllık dönemi kapsar. Çok hacimli olmayan eseri, Bekir Kütükoğlu hazırlamıştır. Eserin dikkate değer yanlarından birisi dilidir. Mustafa Reşid Efen-

di'nin çağdaşlarından olan Hüseyin Ramiz, eserin dilinin "şiiirde Veysi'yi kışkandıracak, inşaada ise Nergisi'yi hayrete düşürecek mertebede" olduğunu söyler. Eser, Gürcistan seferi ile başlar ve Hatice Sultan'ın doğumu ile sona erer. Eserin değindiği konular arasında; mevacib ve surre ihracı, donanmanın Akdeniz'e çıkıp dönmesi, padişahın kışlık ve yazlık saraylara nakli, doğum ve düğün merasimleri, tevcihat, vefayat, yangınlar, inşa hareketleri gibi konular yer almaktadır.

Eser, bir buçuk yıllık süre içinde (Recep 1180-Muharrem 1182) ortaya çıkan -dönemin Defterdarı İbrahim Sarım Efendi'nin evinin iki defa yanması, Halicte bir gemide başlayan yangın ve ihmal edilmesi üzerine ortaya çıkan büyük hasar gibi- yangınları kayıt altına alması dolayısıyla yangın tarihi çalışmalara önemli bilgiler sunmaktadır. 1179 *zelzele-i azîmesi*; şenliklerde kullanılan süs eşyaları, hediyeler; ulema sınıfından vefat edenlerin kayıtlarını daha bir özenle tutmuş olması; bazı olaylarla ilgili fermanları olduğu gibi aktarması; su temini için bent yapılması ve Akdeniz'deki korsanlık faaliyetleri *Çeşmî-zâde Tarihi*'nin dikkati celbeden konuları arasındadır.

Kitapta başlıklar genelde Farsça'dır. Eserin dili konuya uygun şiirlerle süslenmiştir. Şiirlerinden bazıları Farsça ve Arapça'dır. Burada üzerinde durulması gereken diğer bir husus; Mustafa Reşid Efendi'nin, bu kayıtları, özellikle ilk bir yıldan sonra birbirini tekrar eden kayıtlar şeklinde tutmaya başlamış olmasıdır. Sonuç olarak eser; özellikle, yangın ve benzeri doğal afetler tarihi, korsanlık tarihi ve diplomasi tarihi çalışmaları ile filologlar için kayda değer bir kaynaktır.

(Fatih Ermiş)

Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi: Mür'it'tevârih*, Münir Aktepe (haz.), İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay., c. I 1976; c. II. A 1978; c. II. B 1980; c. III 1981.

Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi: Mür'it'tevârih, XVIII. yüzyıl dönemi eserlerinden olup *Abdi Tarihi* gibi Patrona Halil isyanına yer veren nadir kroniklerden biridir.

Münir Aktepe, eserin 1730 ile 1777 yıllarına dair bölümünü, dört cilt halinde yayına hazırlamıştır. Müellif de iki defa düzenlediği kitabının ilk tertibinde bu tarihten başlamış görünüyor. Aktepe, kendisinden önceki tarihçilerden istifade etmiş olmasına rağmen, Süleyman Efendi'nin XVIII. yüzyıl olaylarını; kendine has bir tarzda, kısmen kendisinin yaşadığı, kısmen de babasının tanık olduğu bir dönemi anlatması sebebiyle, eserin bu kısmını yayınlamayı tercih ettiğini belirtiyor. Resmen vakanüvislik yapmamış olan Süleyman Efendi, eserinde olayları daha ziyade sosyal yönden incelemiştir.

Tokat tüccarlarından Şem'dancı Hacı Mehmed Ağa'nın oğlu olan Süleyman Efendi, babasının İstanbul'a yerleşmesi ve devlet ricali arasında mühim mevki sahibi olması ile, bazı vakalara dair daha detaylı bilgi sahibi olma imkanı elde etmiştir. Kendi eserinde anlattıkları, ayrıca Mehmet Süreyya Bey'in *Sicill-i Osmani* ve M. Tahir Bey'in *Osmanlı Müellifleri*'nde değindikleri kadarıyla hakkında malumat sahibi olunan Süleyman Efendi'nin, doğum tarihi ve nasıl bir eğitim aldığı bilinmemektedir. İstanbul Balkapanı naibliği ve İsmail kasabası, Ankara ve Praviş kazaları gibi farklı bölgelerde kadılık yaptığı; Tokat, Rumeli, Mısır (Feyyum)'da çeşitli memuriyetler aldığı; bir süre beytulmal katibliği yaptığı, daha sonra Akdeniz kıyılarına sürgün edildiği biliniyor.

Süleyman Efendi'nin yazımı için on üç yıl çalıştığını belirttiği kitabı *Mür'it-Tevârih*, Hacı Halife -Katip Çelebi namıyla meşhur- Abdullah oğlu Mustafa'ya ait *Takvîmü't-Tevârih* kitabı genişletilerek ve H. 1191/M. 1777 yılına kadar tezyîl olunarak yazılmıştır. Süleyman Efendi, kitabı daha önceki zeyller de dahil dört yüz kadar kitap üzerinde çalışarak, aynı sistem içinde ay ve sene sırasına göre yeniden işlemiş, genişletmiş ve zeylini oluşturmuştur. 1730 sonrası olayları için, geniş ölçüde vakanüvis Mehmed Suphî ve Süleyman İzzî efendilerden istifade ettiğini belirtir. Bu kaynaklar dışında İstanbul olayları için vakanüvis Musazâde Efendi ve Osmanlı-Rus Seferi için bilhassa Enverî Efendi'den büyük ölçüde istifade etmiştir. Kendisi bu esnada Tuna boylarında kadılıklarda bulunmak suretiyle, bizzat yaşadığı ictimâî olayların tarihini; Tuna üzerinde Ruslarla savaşan Türk kumandanlarının özelliklerini, bunların arasındaki türlü münasebetlerini, hatta bazı olaylara bizzat müdahalesini, diğer kaynaklarda rastlayamadığımız tarzda ayrıntılı anlatmıştır. Münir Aktepe, eserin yurt içi ve yurt dışındaki nüshalarına dair bilgileri ve bunlar üzerindeki incelemelerini, eserin tanıtımına ayırdığı giriş bölümünde anlatıyor.

Dört kitapta üç cilt olarak yayıma hazırlanan eserin birinci cildi 1143-1168 yılları arasında ve I. Mahmud dönemini; 1169-1182 ve 1183-1187 yıllarını iki kitapta ayrı ayrı anlatan ikinci cildi III. Osman ile III. Mustafa dönemlerini muhtevî iken; son cilt 1188-1191 yıllarını anlatarak I. Abdülhamid'in cülûsu ile hitama erdirilmiş ve 1191 yılının sonlarında I. Abdülhamid'e sunulmuştur.

Kitabın tertibinde iki tür başlık kullanılmıştır. İlki, metin içinde senelik olayların anlatılmasından önce genel bir olaylar listesi; ikincisi ise sayfa kenarlarında kırmızı mürekkep ile yazılmış ve genellikle yanına yazıldığı bölümün muhtevasını, mezkur kişi ve olaylar ya da nasihat içeren cümleler şeklinde düzenlenmiştir. Eserde, ayet, hadis, deyişler ve özlü sözlerle nakledilen olaylar arasında irtibatlar kurulmuş, birkaç yerde şiir ile olaylara tarih düşülmüştür.

Kitabın başında İbrahim Paşa, etvarı, döneminde yayılan fısık ve İran savaşlarındaki başarısızlıklar anlatılarak Patrona İsyanı öncesi durum tasvir ediliyor. İsyân sonrasına ilişkin olarak; padişahın tahttan indirilişi, isyancıların etkin oluşları ve isyanın tamamen bastırılmasına kadar yaşananlar daha detaylı biçimde zikrediliyor. Böylece Lale Devri'ne hakim ve Patrona İsyanı'na müsebbip sosyal ve siyasî psikolojiyi anlamak için önemli bir arka plan sunuluyor.

Eserini yazarken yalnız olayların nakilleriyle yetinmeyen Süleyman Efendi, yer yer ahlâkî, askerî hatta siyasî nitelikli yorumlarını, eleştirilerini, nasihatlerini zikrederek görüş beyan ediyor. Ahlâkî hassasiyetlere vurgu yapması, zulmün karşılıksız kalmayacağına her uygun olay sonrası atıfta bulunması, müneccimliği reddetmesi ve fakat kayıtsız kalıp yok saymaması, yaşanan başarısızlıklara kişi merkezli açıklamalar sunması, 28 Mehmet Çelebi'nin gönderilişi ve dönüşüne dair yorumsuz nakilleri; henüz yenilgi psikolojisine düşmemiş, küllî çöküş fikrine uzak ve yüzü Batı'ya dönük olmayan bir tarihçi tablosuna ulaştırıyor bizi. Mezkur yıllarda hükümdarlık yapmış padişahların cülûs, ölüm ve tahttan inişleri, Osmanlı'nın diğer devletlerle ilişkileri, detaylı elçi gidiş-gelişleri ve teşrifat bilgileri, azil ve nasblar, halka açık veya saray içinde (doğum, ölüm, düğün vb.) yapılan törenler, sene-be-sene verilmiştir. Detaylandırılmaksızın da olsa, satır aralarında ve mühim görüldükleri zaman iktisatla ilgili bilgiler, Osmanlı topraklarındaki gündelik hayat, kültürel çeşitlilik, Kızılbaşlık ve beşinci mezhep tartışmaları eserde yer verilen diğer konular arasında yer almaktadır.

Mür'it-Tevârih'te, ilginç olaylar, güneş-ay tutulması gibi gök olayları, şiddetli yağmur/kış, denizin donması gibi tabii olaylar: İstanbul'da hayatın parçası haline gelen ve büyük etkileri olan yangınlar, hem bu olayların tarihiyle, hem de şehircilik tarihiyle ilgili veri toplama imkanı veriyor. Sonuç itibarıyla eser, 1730-1777 yıllarına dair siyasî-sosyal pek çok konuda kronolojik ve İstanbul merkezli bilgi vererek dönemin Osmanlısı ile ilgili küllî bir tasvir sunuyor ve o yılları çalışan araştırmacılar için gözardı edilmemeyi gerektiren bir değer kazanıyor.

(Sümeyye Parıldar)

**Ahmet Vasıf Efendi, *Vasıf Tarihi*
[*Mehâsinü'l-Asâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*],
Mücteba İlgürel (haz.), İstanbul: İstanbul Üniversitesi
Yayınları, 1978, liv+444 s.**

Osmanlı Devleti'nin resmî vakanüvislerinden olan Ahmet Vasıf Efendi tarafından kaleme alınan ve *Mehâsinü'l-Asâr ve Hakâikü'l-Ahbâr* olarak da bilinen *Vasıf Tarihi* adlı eser, 1166 (1752) tarihinden 1217 (1803) tarihine kadar olan elli bir yıllık dönemin siyasî, askerî ve sosyal tarihini kapsamaktadır. *Vasıf Tarihi*'nin, Ahmet Vasıf Efendi'nin vakanüvisliğinin ilk dönemi olan 1783-1787 tarihleri arasındaki dört yıllık kısmını Mücteba İlgürel yayına hazırlamıştır.

Ahmet Vasıf 1730'larda Bağdat'ta doğuyor. 1806'da vefat ediyor. Bağdat'ta iyi bir eğitim alan müellif; kütüphanecilik, ruznamçecilik, sefirlik, katiplik, reisülküttaplık yapmıştır. Matbaa-i Amire nazırlığı da yapan Vasıf Efendi; söz konusu eserini kaleme alırken *Hâkim Tarihi*, *Enverî*, *Çeşmizâde Tarihi*, *Musazâde* gibi kaynakları kullanıyor ve bu kaynakları, olayları, sebep sonuç ilişkisini kurmadan ele aldıkları için eleştiriyor. İspanya elçiliği görevi dolayısıyla vakanüvislik görevine on ay kadar bir süre için ara verilen Ahmet Vasıf Efendi, daha sonra III. Selim'in arzusu üzerine ikinci kez vakanüvisliğe (1789-1794) getirilmiştir. 1799-1805 tarihleri arasında üçüncü kez vakanüvis olmuştur. İki cilt olan *Vasıf Tarihi*'nde müellif, siyasî tarih ve diplomasi tarihi açısından önem arz eden, bizzat şahit olduğu, içinde yer aldığı anlaşmalar ve katıldığı savaşlara yer vermektedir. Bilhassa Osmanlı-Rus-Avustur-

ya savaşlarında cephede bulunan Vasıf Efendi, Osmanlı Devleti'nin bu kritik dönemlerini bizzat yaşayarak kaleme almıştır. Bu nedenle yaşadığı dönemin orijinal kaynakları arasında yer almaktadır. Eser; Yaş ve Zıstovi anlaşmaları, Osmanlı-Rus ilişkileri ve Osmanlı-Fransız ilişkileri açısından birincil kaynak niteliğini haizdir.

Bürokratların tercüme-i hallerinin de bulunduğu kitap, kariyer tarihi açısından önemli bir eserdir. En önemli özelliği ise, istişarelere yer vermesidir. Arşiv vesikalarını da kaynak olarak kullanması bir diğer özelliğini oluşturmaktadır.

(F. Samime Inceoğlu)

**Taylesanizâde Hafız Abdullah Efendi, *İstanbul'un Uzun Dört Yılı (1785-1789)*,
Feridun Emecen (haz.), İstanbul: TATAV, 2003, 2 cilt.**

Feridun Emecen tarafından *İstanbul'un Uzun Dört Yılı (1785/1789)* ismiyle yayına hazırlanan *Taylesanizâde Hafız Abdullah Efendi Tarihi*, I. Abdülhamid'in son yılları ile III. Selim'in ilk sekiz ayına rastlayan 1785-1789 yılları arasındaki olayları ihtiva etmektedir. Tasavvuf ehli bir aileden gelen Hafız Abdullah Efendi, müderrislik ve kadılık yapmıştır. Müellifin bu eseri yazmaktaki amacı, eserde herhangi bir mukaddime olmaması ve metin içinde de buna dair bir ipucu bulunmaması sebebiyle anlaşılamamaktadır. İki cilt olarak hazırlanan eserin birinci cildinde Emecen, eser ve müellif hakkında yazdığı girişin ardından, genel okuyucuya hitap etmesi amacıyla, eserin muhtevasını günümüz diline aktararak özetlemiştir. Bu bölümden sonra eserin transkribe edilmiş metnine yer verilmektedir. İkinci ciltte ise, dizin ve metnin tıpkıbasımı bulunmaktadır.

Hâfız Abdullah Efendi'nin -günlük tarzındaki- bu eseri; ağırlıklı olarak siyasî olayların anlatıldığı ve genel olarak yavan bir dille yazılmış bir tarih kroniği olmaktan ziyade günlük olayları, İstanbul'da meydana gelen hadiseleri magazin yanı sıra ağır basan yönleriyle aktaran bir tür hatırat niteliğine sahiptir. Müellifin olayları renklendirerek anlatma temayülü, özellikle, magazin haberi niteliği taşıyan olaylar sözkonusu olduğunda kendisini göstermektedir. Özellikle cinayet, kavga, yangın, idam, baskın gibi hadiselerin ele alınış şek-

li bu hususa örnek olarak verilebilir. Ele aldığı zaman dilimi göz önünde bulundurulduğunda oldukça hacimli sayılabilecek olan eser, dönemin resmî vak'anüvislerinin bilgi aktarımını tamamlamakta ve onların ele almadıkları konuları nakletmektedir.

Olayların ay ay bölümlere ayrılarak anlatıldığı esere, Hz. Peygamber'e ait olduğu iddia edilen ayak izinin İstanbul'a getirilmesinin ayrıntılı bir şekilde anlatılmasıyla başlanmaktadır. Abdullah Efendi, ilmiye mensubu olmasının da etkisiyle olsa gerek, mutad Şevval tevcihlerini ayrıntılı bir şekilde vermektedir. Bunun yanısıra mülâzemet imtihanları ile ilgili ayrıntılı bilgilere de (imtihanı yapan hocalar, sorular, imtihan sonuçları) yer verildiği gözlemlenmektedir. İstanbul'daki asayiş meseleleri yazarın ilgi alanına giren konulardan bir diğeridir. Askerlerin yol açtıkları karışıklıklar, kavgalar, esnafa ve halka yönelik saldırılar, kadınlara yapılan tacizler gibi olaylar canlı bir dille anlatılmaktadır. Yine tabîî olaylar, yangınlar, hava durumu da yazarın ilgisini çeken başka bir konudur. Yangınları özel olarak izleyip, yangının nereden çıktığını, nerelere yayıldığını anlatan yazar; kar, sel, fırtına, yıldırım düşmesi, güneş tutulması gibi tabîî olaylardan da sıkça bahsetmektedir.

Abdullah Efendi'nin, eserinde geniş bir şekilde yer verdiği konular arasında, çeşitli vesilelerle yapılan merasimler, padişahın Cuma selamlıkları ve gezintileri, düzenlenen şenlikler mühim bir yer tutmakta ve ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. 1787 seferine (Avusturya-Rusya Savaşı) giden alaylar, düzenlenen resmî geçitler, yürüyen askerlerin kıyafetleri, donanmanın tersaneden çıkışı ve tersaneye girişi, bütün ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. Abdullah Efendi; kadılar, paşalar, şeyhler ve diğer zevâtle ilgili azil, nefiy ve vefat bilgilerini de vermektedir. Burada dikkat çeken husus zaman zaman ceneze ile ilgili yer ve zaman bilgisinin de verilmesidir.

Eserin diğer tarih kroniklerine göre eksik sayılabilecek yönü, siyasî olayların meydana geliş sebeplerine yer vermemiş olması veya bunları belirtmekten özellikle kaçınmış bulunmasıdır. Saray çevresinden kaynaklara sahip olmakla birlikte, önemli olaylar dolayısıyla devletin merkezinde yapılan görüşmeler ve burada alınan kararlar, büyük devlet ricalinin azil ya da katillerinin gerçek sebepleri, Abdullah Efendi'nin ulaşamadığı konuları teşkil etmektedir.

(Osman Sacid Arı)

Sırkâtibi Ahmet Efendi,
III. Selim'in Sırkâtibi Ahmet Efendi'nin Ruznâmesi,
Sema Arıkan (yay. haz.), Ankara: TTK, 1993, 426 s.

Georg Oğulukyan'ın Ruznâmesi,
Hrand D. Andreasyan (yay. haz.), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Yayınları, 1971, 64 s.

Menakıbnâmeler, vekayinâmeler, siyasetnâme ve nasihatnâmelerin dışında olayların gün be gün kaydedildiği ruznâmeler de Osmanlı tarihi kaynakları arasında yer almaktadır. Gerek resmî, gerekse gayri resmî olarak kaleme alınmış ruznâmeler mevcuttur. Özellikle sefer sırasındaki olayların kaydedildiği günlük tarzındaki bu eserlerden iki tanesi aşağıda değerlendirilecektir.

III. Selim'in Sırkâtibi Ahmet Efendi'nin Ruznâmesi

XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başına ait bu eser, diğer adı Ahmet Faiz olan -III. Selim'in sirkâtibi- Ahmet Efendi tarafından tutulan bir günlüktür. Sırkâtibi Ahmet Efendi enderûn-ı hümâyûna alınmış, bir süre mabeyncilik yaptıktan sonra 1791'de sirkâtipliğine getirilmiştir. Sema Arıkan tarafından latineze edilen ruznâme Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanmıştır.

Sırkâtibi Ahmet Efendi; Sema Arıkan'ın çalışmasında belirttiği gibi 1807 yılına kadar bu görevde kalmış, yeniçeri ordusunun ilga edilip yerine Nizam-ı Cedid'in kurulması yönünde gayret sarf etmiş, sonrasında gelişen Kabakçı İsyanı'nda da hayatını kaybetmiştir.

Günlük türündeki ruznâme III. Selim dönemini anlatmaktadır. Ruznâme özellikle bu dönemdeki sosyal hayatı, III. Selim'in günlük yaşantısının resmî ve gayri resmî ayrıntılarını içeriyor. III. Selim'in cülûsundan iki sene sonra başlayıp (15 Mart 1791) Aralık 1802 tarihine kadar devam eden ruznâmede 12 seneyi içeren siyasî olaylar yer alıyor. Mesire gezileri, elçi kabulleri, opera gösterileri gibi dönemin siyasî ve sosyal olaylarından bahsedilmektedir.

Sonuç olarak eser, özellikle III. Selim'in saltanat yılları açısından önem arz etmektedir. Bu dönemde gelişen sosyal, siyasal ve diplomatik olayların padişaha çok yakın birinin ağzından aktarılıyor olması dolayısıyla III. Selim dönemi için birincil kaynak niteliğindedir.

Georg Oğulukyan'ın Ruznâmesi

1806-1810 isyanlarını anlatan bu günlük; III. Selim, IV. Mustafa ve II. Mahmut dönemlerindeki olaylar ile Alemdar Mustafa Paşa'yı anlatmaktadır. Osmanlı Devleti'nin iç ve dış düşmanları ile uğraştığı son derece sancılı bir dönemde ortaya çıkan Kabakçı İsyanı'nın (1807) ve ıslahat teşebbüslerinin sonuçlarını konu edinen orijinal bir kaynaktır.

Aslen İstanbullu olan Georg, darphânedede Düzoğullarının yanında memur olarak çalıştığı için kendi ifadesiyle resmî çevrelerdeki ve saray çevresindeki olaylardan haberdar olabilmiştir. Ermenice yazılmış günlük, altı bölümden oluşmaktadır. Kitabın sonunda "cepheden haber" başlığı altında Yergöğü Savaşı'nı anlatan Georg Oğulukyan 1807 Şubatından 1809 Ağustosuna kadar sürülen ve idam edilen ekâbirin listesini de vermektedir.

İngiliz donanmasının 1807'de İstanbul'a gelmesi üzerine yaşanan olaylarla başlayan ruznâmenin sunduğu en önemli malumat Kabakçı İsyanı hakkındadır. Kabakçı İsyanı, eserde oldukça teferruatlı olarak anlatılmaktadır. İsyanın başlaması, sonrasında gelişen olaylar; isyana gösterilen tepkiler, isyan sonucu meydana çıkan siyasî olaylar ve isyanın bastırılması üzerinde durulmaktadır.

Öte taraftan, III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmut ve Alemdar Mustafa Paşa dönemlerinde yaşanan siyasî, askerî ve sosyal gelişmeleri canlı bir dille aktaran ruznâme; Anadolu ayanlarının gelişi, Yeniçeri isyanı, Sekbân-ı Cedid'in kurulması gibi dönemin önemli olaylarına da değinmektedir.

III. Selim dönemi için, Goerg Oğulukyan'ın ruznâmesi ile Sirkâtibi Ahmet Efendi'nin ruznâmesi karşılaştırıldığında aralarındaki en bariz fark; birinin daha içeriden, bizzat sarayın içinden, diğerrinin ise daha dışarıdan ve sivil bir bakış açısı ile yazılmış olmasıdır. Bununla birlikte, her iki eser de, müelliflerinin müşahedelerine dayanmaktadır.

(F. Samime İnceoğlu)

Mustafa Nuri Paşa, *Netayic'ül Vukuat*, Neşet Çağatay (haz.), Ankara: TTK, 1992, 4 cilt.

Mustafa Nuri Paşa'nın *Netayic'ül Vukuat* adlı eseri Türk Tarih Kurumu tarafından, Neşet Çağatay'ın sadeleştirmesiyle iki cilt olarak neşredil-

miştir (1. baskı: 1979; 2. baskı: 1992). Osmanlı'nın kuruluşundan 1841'e kadar ki olayları anlatan *Netayic'ül Vukuat*'ın en önemli özelliği, Batılı usulde yazılmış olmasıdır. "Aktarmacı ve öykücü yolu bırakıp, olayların nedenlerini arayan, benzerleri ile karşılaştıran sentezci bir yöntem" diye tanımlar Neşet Çağatay, bu usulü.

Müellif; Naima, Raşit, Peçevî, Çelebizade Asım, Şanizade, Sarıçelebizade, Selanikî, Fındıklılı, Şemdanizade Hayrullah Efendi, Katip Çelebi gibi bilinen kroniklerden faydalandığı gibi, son kısımda özellikle Sultan Abdülaziz Han zamanında Mabeyn-i Hümayun Başkatipliğinde bulunduğu sırada edindiği intibaları, tanıdığı-görüştüğü devlet büyüklerinden duyduklarını da tarihine almıştır. Mustafa Nuri Paşa'nın tarihi daha önce yayınlanan Ahmet Vefik Paşa'nın *Fezleke*'sine benzetilir. İkisi de yazdıkları eserleri altışar bölüme ayırmışlar. *Fezleke*'nin ilk baskısı 1869'da yapılmış, iki yıl içerisinde beş kez basılmış ve çok ilgi görmüştür. *Netayic*'in 1877'deki ilk baskısında ise, sadece üç cildi çıkmış ve ancak 1912'deki ikinci baskısında dört cilt bir arada yayınlanabilmiştir. Yabancı dil bilmeyen Mustafa Nuri Paşa, Avrupa kaynaklarını kullanmamakla eleştirilmiştir. *Fezleke* sahibi Ahmet Vefik Paşa ise Avrupa görmüş, Avusturyalı tarihçi Hammer ile tanışmıştır.

1824 doğumlu Mustafa Nuri Paşa İzmir ayanından Mansurizade Mehmed Emin Efendi'nin oğludur. Mabeyn Başkatipliği'nden sonra Divan-ı Muhasebat'ın Temyiz Mahkemesi'nde reislik yapmış ve 1876 Defter-i Hakani Nazırlığı'na getirilmiştir. II. Abdülhamit Dönemi'nde beş yıl Defter-i Hakani Nazırı, dört yıl Maarif Nazırı ve beş yıl da Evkaf Nazırı olmuştur. *Netayic'ül Vukuat*'ı da Defter-i Hakani Nazırı iken tamamlamış olmalıdır. 1877'de, hepsini basamadığından kayınpederi Sait Paşa'ya daha sonra basmasını vasiyet etmiş, fakat ona da nasip olmamış; Sait Paşa'nın oğlu Mehmet Galip Bey 1911 yılında eserin dört cildini birden bastırarak bu vasiyeti ilk defa yerine getirmiştir.

Eserin ilk sayfasında; İbn Haldun'un, devletlerin doğması, büyümesi, duraklaması ve gerilemesi hakkındaki tasnifi açıklanmaktadır. Devletlerin ömrü, İbn Haldun tarafından 120 yıla sınırlandırılmıştır. İbn Haldun, 1406 yılına dek yaşadığı, dolayısıyla da, Bağdat, Endülüs ve Mısır'da üçer beşer yüzyıl saltanat süren Emevi, Abbasi ve Fatımi hilafetlerini bildiği halde bunu nasıl iddia edebilmektedir? Mustafa Nuri Paşa'ya göre; İbn Haldun, devletlerin idare usullerinin ve geleneklerinin her 300 yılda bir toparlanıp başka bir bi-

çime girerek değiştiğini ifade etmek istemiştir. Yani 120 yıl, devletin ömrü anlamında değildir: 'aşağı yukarı üç nesilde bir devletler kendi teşkilatlarını yeniler ve farklı çehrelere bürünür' demektir. Mustafa Nuri Paşa bu yoruma dayanarak altı bölüme ayırmıştır tarihini:

I. Bölüm: Osmanlıların doğuşundan Timur olayına dek 103 yıl (1299-1402),

II. Bölüm: Çelebi Mehmet - II. Bayezid dönemleri, 110 yıl (1402-1512),

III. Bölüm: Yavuz Selim - III. Murad dönemleri, 83 yıl (1512-1595),

IV. Bölüm: III. Mehmet - IV. Mehmet dönemleri, 92 yıl (1595-1687),

V. Bölüm: II. Süleyman'dan Küçük Kaynarca Anlaşması'na kadar geçen 97 yıl, (1687-1774)

VI. Bölüm: Küçük Kaynarca Anlaşması'ndan 1841'e kadar 67 yıl (1774-1841).

İlk ciltlerde, bütün diğer klasik kaynakları kullandığı için, kendisinin doğrudan katkıları yoktur. Son bölüm üzerinde daha fazla durmak gerekmektedir. Burada Kırım, Rus savaşları ve İran savaşları, Avusturya savaşları anlatılmakta, Özi Kalesi'nin düşmesi, İsveç ve Prusya ile yapılan ittifak anlaşmaları, III. Selim'in tahttan indirilmesi, Alemdar Mustafa Paşa vakası, II. Mahmut ve ayanlar ile ilgili bilgiler verilmektedir. Ayanların nasıl palazlandığı ve sonra nasıl tepelendiği hikaye edildikten sonra kronik, Abdülmecid'in tahta geçmesi ve son Mısır Savaşı ile bitmektedir. Bölümlerin sonlarında malî, askerî ve idarî durum ile ilgili bilgiler verilmekte, teşkilattaki değişmeler anlatılmaktadır.

Kronolojik anlatım 1841 yılında bitiyor gibi görünse de, eserde 1854 Kırım Savaşı'yla, hatta tâ 1884'deki bir olayın anlatımıyla bile karşılaşılmaktadır (c. II, s. 302). Tanzimat ve cizye konusu anlatılırken, kroniğin zaman sınırını aştığını görmekteyiz. Tanzimat'ın birinci yılında kişi başına cizye toplanması işi kaldırılıp patrikhaneler eliyle toplum başına alınmasına karar verilmiştir. İkinci yılında Reşit Paşa'nın yerine gelen İzzet Paşa, Maliye Bakanı Safeti Paşa ile birlikte, cizye vergisini tekrar baş üzerine mükellef kılar. Buradaki değişim anlatılırken daha sonraki safhadan da bahsedilmekte, Mustafa Reşit Paşa'nın yıldızı beş-altı yıl sonra yeniden parlamınca cizye vergisi yine toplum üzerinden alınmaya başlandığı hikaye edilmekte, yani Tanzimat'tan sekiz-dokuz yıl sonrası anlatılmaktadır. Dolayısıyla kronik 1841'de bitmiyor, tarihini yazarken yaşadığı olaylarla da mukayese ediyor. 1877'de

dört cildin sadece üçü basıldığı için Nuri Paşa'nın muhtemelen 1890'daki ölümüne değin son cilde ilaveler yaptığı söylenebilir.

Sözlü kaynaklar, eserde nasıl kullanılmıştır? İlk olarak, Kaptanıderya Ceza-yirli Gazi Hasan Paşa'nın zenginliğinden bahsederken "o zamanlarda yaşayanların anlattıklarına göre" şeklinde bir cümle geçmektedir (c. II, s. 180). "Selanik'te o zamanlarda yaşamış yaşlı bir kişiden şunu duydum", "bilginlerden rahmetli Serezlizade Tahir Efendi'den duyduğuma göre", "rahmetli Dedepaşa şunları söyledii" gibi kullanımlara rastlanmaktadır. Müellif, kendisini de kaynak gösterebilmektedir; mesela, "bizzat Kuyud-u Hakaani'de ben gözlerimle gördüm" şeklinde ibareler kullanmaktadır. Bu noktada, aslında, müellifin resmi belgeleri tarihyazımında nasıl kullandığına değinmek lazımdır. Özellikle Defter-i Hakani Nazırı iken vakıf olduğu defterleri kullanmıştır: Mesela, "devlet ileri gelenlerinin bu konu üzerindeki müzakereleri ihtiva eden tutanak Devlet Arşivinde Hazine-i Evrak'ta saklı bulunduğundan bunlar, bu fakir tarafından görülmüştür" demektir. Mısır konusunu anlatırken, Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile ilgili bölümde doğrudan belgelere atf yapmaktadır.

Müellif eski tarihçileri eleştirebilmektedir. Kaptan-ı Derya Seydi Ali Paşa'nın yiğitliklerinden bahsederken, "zamanın tarihçileri yani vakanüvis Asım Efendi ve Şanizade. Kapdanıderya'nın canını hiçe sayarcasına hizmetini dalkavukluk yoluna kurban etmişlerdir. Başka konularda fenalığı olsa bile böyle bir Gazi kişinin, din ve devlet uğrunda yaptığı fedakarlığı hiçe saymak, insaf ölçülerine yakışmaz" demektir. İngiliz gemilerinin İstanbul'a gelişini devlet ileri gelenlerinin onları çağırmasına bağlayan rivayeti, tarihine alan vakanüvis kızmakta ve "Asım Efendi gibi olgun ve erdemli bir kişinin, bunu gerçek sanması şaşılacak şeydir" demektir. Nuri Paşa'ya göre gemiler Fransız elçisi General Sebastiyani'nin kışkırtmasıyla gelmiştir. Nuri Paşa'nın eleştirilerinde muhalif bir tavır yerine, sınırlarını bilen eleştirel bir üslub vardır.

Özi Kalesi'nin düşüşü anlatılırken çevre şartlarının tarihi olayları ne kadar etkilediğini görmekteyiz. Şiddetli kış yüzünden Özi Nehri'nin buz tutması, Ruslar'ın şehri zaptetmesini kolaylaştırmıştır. Eserden; işlerin gidişini yakından görüp izlemek için tebdil gezen padişahlardan III. Mustafa'nın suyuocu kılığında, I. Abdülhamit'in softa görünüşünde, III. Selim'in ise humbaracı kılığında dolaştığını öğrenmekteyiz. Kimse sadrazam olmak istemediğinden

o dönemdeki sadrazamların peşpeşe kura ile seçildiğini okuyoruz: "Kurada Rusçuklu Şerif Hasan Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi çıktı." Talihsiz sadrazam daha makama oturmadan hemen askerî kıyafetleri giyip savaşa gitmiştir. Kırım'ı geri alalım derken Küçük Kaynarca'dan sonra Özi Eyaleti elden çıkıyor. Sonra Özi'yi geri alalım derken Bender, Hotin gibi başka kaleler kayboluyor. Kırım'ın kaybı, Osmanlı zihninde belki bir dönüm noktasıdır. Müslüman bir nüfusun olduğu bir coğrafya ilk defa kaybediliyor. Tek amaç artık Kırım'ı geri almaktır. Şartlar o kadar kötü olduğu halde padişahlar, orduları sürekli zorlamıştır buna; fakat işler, hep daha kötüye gitmiştir. Belli bir zaman sonra sonra iltifatlarla, denge politikaları ile ilişkiler yürütülmeye çalışılıyor. 1799'da Rus yardımıyla yedi ada geri alınıyor. 1801'de İngiliz yardımıyla Mısır geri alınıyor. Fransa aleyhinde İngiltere ve Rusya ile ittifak yapılıyor. Daha sonra kombinasyon değişir, Kırım Savaşı'nda Fransız ve İngilizlerle Ruslara karşı ittifak yapılır. Yani Osmanlı; bu üç devleti sürekli olarak birbirlerine karşı kullanmaya çalışmaktadır. 1806'da Rusya'ya karşı Fransa ile ittifak yapılıyor; halbuki bir kaç yıl önce de Fransa'ya karşı Rusya ile ittifak yapılmıştı.

Neşet Çağatay kitabı oldukça Türkçeleştirdiğinden, tarih bilimi ile ilgisi bulunmayanlara ve eski dile aşina olmayanlara da tavsiye edilebilecek, hatta bugünkü liselerde bile okutulabilecek bir Osmanlı Tarihi'dir.

(Abdülhamit Kırmızı)

**Ferik Muhtar Ahmet Paşa, *Feth-i Celîl-i Kostantiniyye*,
M. Şevket Eygi (yay. haz.), İstanbul: Bedir Yayınları, 1994, 439 s.**

1861-1926 yılları arasında yaşamış olan Ferik Ahmet Muhtar Paşa tarafından kaleme alınan *Fethi Celîl-i Kostantiniyye*, 1902 yılında yayınlanmıştır. Bu eser, M. Şevket Eygi tarafından 1970'lerde yayına hazırlanmış, ancak 1994'te yayınlanabilmiştir.

Hayatına ve eserlerine dair bilgileri Orhan Bayrak'ın "*Osmanlı Tarihi*" *Yazarları* adlı kitabı ile *İslâm Ansiklopedisi*'nin ilgili maddesinden edinebildiğimiz Ferik Ahmet Muhtar Paşa, askerî müzecilik tarihi bakımından önemli bir şahsiyettir. Bununla birlikte kitapları; müzecilik, mehter tarihi ve musiki

tarihi (1927'de vefatından sonra yayınlanıyor) açısından değerlidir. Askerî tarihle ilgili yazıları ve Osmanlı Savaşları albümü bulunan Ahmet Muhtar Paşa ders kitapları niteliğine sahip tercümelemler de yapmıştır. *Feth-i Celîl-i Kostantiniyye, Malumat* mecmuasında Osmanlı son döneminde (XIX. yüzyıl sonu-XX. yüzyıl başı) medenîyet terakkîsi bilinciyle eş zamanlı olarak kutlanmaya başlanan fethin 450. yıldönümü dolayısıyla yazmış olduğu yazıların bir araya getirilmesinden oluşmuştur.

Feth-i Celîl-i Kostantiniyye; fethi hem Bizans, hem de Osmanlı kaynaklarını kullanarak mukayeseli olarak anlatmakta ve İstanbul'un fethin öncesi durumu ile fethin dönemini detaylı olarak ele almaktadır. Kostantiniyye'nin fethin öncesi durumunu genelde mimarî özelliklerini ele alarak anlatan eser, sanat tarihçileri için önemli bilgiler içermektedir.

Kitapta Fatih Sultan Mehmet'in karargahını anlatan uzun bir bölüm bulunmaktadır. Son hücum, şehre dair Bizans efsaneleri, Çandarlı, şehre girildiğinde yapılanlar, Galata'da Cenevizlilerle anlaşmalar eserde yer alan diğer önemli konulardır. Fatih'ten önceki kuşatmalara da değinen yazar, Osmanlı döneminde yapılan beşinci kuşatmada İstanbul'un alındığını dile getiriyor. Ayasofya'da Bizanslıların ortodoks ya da katolik olmak üzerine yaptıkları tartışmaları *sandalye kavgası* tabiriyle tarif eden yazar, İstanbul'un yedi tepesinden de bahsediyor. Yazardan öğrendiğimize göre, Sultanahmet (Topkapı Sarayı), Çemberlitaş, Süleymaniye, Fatih, Yavuz Sultan Selim, Edirnekapı ve Kariye İstanbul'un yedi tepesi. İstanbuldaki surlar, kapılar ve sarnıçlar hakkında geniş bilgiler içeren eser XX. yüzyıl İstanbul'unun topografyasını resmediyor.

Eserde İstanbul tarihine ilişkin olarak Fransız kaynaklara da yer veren müellif, Ulubatlı Hasan hikayesini de Rum kaynaklarından yararlanarak anlatmakta ve fethin yankıları, fetihnâme, yerli halka ve Avrupalılara tesiri ve benzeri konuları da değerlendirmektedir.

Kaynak ve dipnot kullanımı açısından çağdaş bir metin olan *Feth-i Celîl-i Kostantiniyye*, Avrupalıların fethin öncesi dönem ile özel olarak ilgilenmelerinin nedenleri üzerinde durarak söz konusu yabancı kaynakların art niyetle yazıldığını ve bundan dolayı da, temkinli yaklaşılması gerektiğini ileri sürmektedir.

(F. Samime İnceoğlu)